

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KIRGIZİSTAN'IN DİN POLİTİKALARI VE DİNİ KURUMLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Arslanbek KENZHESHOV

Enstitü Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah İNCE

MAYIS – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

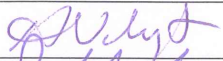

KIRGIZİSTAN'IN DİN POLİTİKALARI VE DİNİ KURUMLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Arslanbek KENZHESHOV

Enstitü Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

“Bu tez 24/05/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Abdulkahit İMAMOĞLU	Bazarıcı	
Doç. Dr. Selim YAMUZ	Bazarıcı	
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah İNCE	Bazarıcı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLIK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Arslanbek KENZHESHOV
Öğrenci Numarası	:	1560y10013
Enstitü Anabilim Dalı	:	Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı	:	
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Kırgızistan'ın Din Politikaları ve Dini Kurumlar
Benzerlik Oranı	:	%5

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

04/05/2019
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah İNCE

Tarih: / /2019

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Çalışma giriş, üç bölüm, sonuç ve önerilerden oluşmuştur. Giriş kısmında araştırmanın ele alındığı konunun genel bir çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde Kırgızistan'ın bağımsızlığı kazanmasından sonraki dini durum ve mevcut dini ve etnik yapısı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde konunun arka planını oluşturan Kırgızistan'ın bağımsızlıktan itibaren 2008 yılına kadar yürüttüğü din politikası ve bu yönde yaptığı yasal düzenlemelerle birlikte önemli sayılan dini kurumlar ele alınmış ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın üçüncü bölümü ise çalışmanın ele alındığı ana konunun temelini oluşturmuştur ve Kırgızistan'ın son on yılındaki din politikaları ve dini kurumları ele alınmıştır. Bu bölümde devletin karşısına çıkan sorunlar ve buna karşı Kırgızistan yönetiminin nasıl bir politika izlediği ele alınmış ve yapılan din reformlarının sonuçlarına dayanılarak öneriler sunulmuştur.

Çalışmanın ortaya çıkmasından sonuna kadarki süreçlerde araştırmamda bana her zaman destek olan, önerileriyle yol gösteren ve zamanını ayırarak bana yardımlarını esirgemeyen çok kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Abdullah İNCE'ye teşekkürlerimi sunarım. Çalışmanın yazılması sırasında yardımda bulunan KYK Muhammed Fatih Safitürk yurdunun manevi rehberi olarak görev yapan Ali CELEP'e teşekkürü bir borç bilirim. Tez savunma sırasında jüride yer alan değerli hocalarım Prof. Dr. Abdulvahit İMAMOĞLU ve Dç. Dr. Sefer YAVUZ'a değerli önerilerinden dolayı minnettarım.

Özellikle beni büyüten ve bugünlere getiren hakkı ödenmez değerli ana-babama, kardeşlerime en derin şükranlarımı sunarım. Bilim seferinde bana yol gösteren Oş Devlet Üniversitesi Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Fakültesi ve Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin tüm hocalarına ve Türkiye'de eğitim almam için imkan sağlayan Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı'na (YTB) ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Arslanbek KENZHESHOV

24.05.2019.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: KIRGIZİSTAN: DİNİ DURUM, ETNİK VE DİNSEL YAPIYA GENEL BAKIŞ	7
1.1. Bağımsızlığın İlk Yılları Kırgızistan’da Dini Durum	7
1.2. Kırgızistan Nüfusunun Etnik ve Dinsel Yapısı	9
BÖLÜM 2: BAĞIMSIZ KIRGIZİSTAN’DA DİN POLİTİKALARI	11
2.1. Kırgızistan’da Dini Kurumlar	11
2.2. Din Kanununu Hazırlayan Gelişmeler	12
2.3. 16 Aralık 1991 Din Kanunu: Kırgızistan’da İlk Din Kanunu.....	13
2.4. 5 Mayıs 1993 Yılındaki Anayasa’da Din-Devlet İlişkileri	14
2.5. Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi Başkanlığı	15
2.6. Rus Ortodoks Kilisesi	17
2.7. Devletin Din İşleri Komisyonu	18
2.8. Hükümetin 2006 Yılındaki “Kırgızistan’ın Dini Alandaki Devlet Konsepti”	22
2.9. 31 Aralık 2008 Yılı “İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar İle İlgili” Devletin Yeni Din Kanunu	23
BÖLÜM 3: 2008 YILINDA BAŞLATILAN DİN POLİTİKALARI VE DİN REFORMLARI	26
3.1. Dini Radikalizm, Ekstremizm ve Terörizm ile Mücadele Sorunları.....	26
3.1.1. Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi’nde Yaşanan Krizler	33
3.1.2. Ülke Genelinde Faaliyetleri Yasaklanan Örgütler	35
3.1.3. Kırgızistan’ı Endişelendiren Suriye ve Irak’taki Çatışma Sorunları	37
3.1.4. Tebliğ Cemaati Hareketi ve Yakın-İnkar’cılarının Ayrışması.....	39
3.1.5. Kırgızistan’da Devlet-Fethullah Gülen Cemaati İlişkisi.....	42
3.2. Toplumun Dini Yaşamında Siyasi-Sosyo-Kültürel Faktörler.....	46
3.2.1. Kırgız Toplumunda Dinin Yeri ve Önemi	46
3.2.2. Ulusal Kimlik, Kültür ve Dini Değerler Tartışmaları.....	49

3.2.3. Siyasi Süreçlerde Dinin Kullanılması.....	54
3.2.4. Kırgız Toplumunda Başörtü Sorunu.....	58
3.2.5. Çok Eşlilik Konusunda Devletin Kararsızlığı	61
3.2.6. Din Değiştirenler ve Cenazelerin Toprağa Verilme Problemleri	63
3.3. Savunma Konseyi'nin 2014 Yılındaki Yeni Din Konsepti.....	66
3.4. Devletin Din Eğitimi ve İlahiyat Alanında Siyaseti ve Yapısı.....	76
3.4.1. Dini Eğitim İle İlgili Kanuni Esaslar	77
3.4.2. Kırgızistan'ın Hanefi Mezhebi ve Maturidi Akidesine Resmi Yaklaşımı.....	80
3.4.3. Cumhurbaşkanlığının “İyman” Manevi Kültürü Geliştirme Vakfı	82
3.4.4. Kırgızistan'da Bulunan Yüksek Dini Eğitim Kurumları	84
3.4.5. Kırgızistan'da Medreseler ve Ders İçerikleri.....	87
3.4.6. Devlet Okullarında Adep Sabagı'nın (Ahlak dersi) Perspektifi	99
3.4.7. Devlet Okullarında Din Medeniyeti Tarihi Dersi Açılma Problemleri	102
3.4.8. Yurtdışında Din Eğitimi ve Devletin Önerisi	105
3.5. Kırgızistan'da Faaliyet Gösteren Dini Organizasyonlar	109
3.5.1. Kırgızistan'ın Laiklik Modeli ve Dini Kurumlarla Olan İlişkisi	109
3.5.2. İslami Organizasyonlar	112
3.5.3. Hıristiyan Organizasyonları	120
3.5.4. Diğer Dinlere Ait Organizasyonlar	122
3.6. Devletin Yeni Din Politikaları: Hedefleri ve Beklentileri.....	123
3.6.1. Yapılan Din Reformlarının Sonuçları	123
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	127
KAYNAKÇA	131
ÖZGEÇMİŞ.....	151

KISALTMALAR

AGİT : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

BDT : Bağımsız Devletler Topluluğu

BKZ : Bakınız

BM : Birleşmiş Milletler

C : Cilt

FETÖ : Fethullahçı Terör Örgütü

IŞİD : Irak-Şam İslam Devleti

KGAÖ : Kolektif Güvenlik Anlaşma Örgütü

KMDİ : Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi

KSSC : Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

KUIK : Kırgızistan Ulusal İstatistik Kurumu

MSK : Merkezi Seçim Komisyonu

S : Sayı

SS : Sayfalar

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

STK : Sivil Toplum Kuruluşları

ŞİÖ : Şanghay İşbirliği Örgütü

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Kırgızistan'da İslami Enstitüler/Yüksek Medreseler.....	87
Tablo 2: Kırgızistan'da Bulunan Medreseler	88
Tablo 3: Hafızlık Kursunun Öğretim Programı	95
Tablo 4: Temel Dini Öğretim Medresesi Öğretim Programı	96
Tablo 5: Orta Dini Öğretim Medresesi Öğretim Programı	97
Tablo 6: Yüksek Dini Öğretim Medresesi ve Enstitüsü Öğretim Programı	98
Tablo 7: Kırgızistan'da bulunan İslami Vakıflar, Dernekler, Birlikler.....	116
Tablo 8: Kırgızistan'da faaliyet gösteren Hıristiyan kurumları	120

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: Kırgızistan'ın Din Politikaları ve Dini Kurumlar			
Tezin Yazarı: Arslanbek KENZHESHOV Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah İNCE			
Kabul Tarihi: 24.05.2019		Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) +151 (tez)	
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri			
Kırgızistan, 31 Ağustos 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşmuştur. Bağımsızlığının ardından devlet olarak kendi yolunu çizmiş ve demokratik, hukuki, üniter ve laik bir devlet olacağını ilan etmiştir. Böylece totaliter-ateist devletten demokratik-liberal bir devlete geçiş yapmış ve vatandaşlarına birçok hakları tanımıştır. Bunların başında vicdan, inanç ve din özgürlüğünün verilmesi gelmiş ve bunlar insan haklarının önemli bir parçası olarak tanınmıştır. Bu gelişmelerin ardından toplum dine yönelmeye başlamış ve yabancı devletlerden dini cemaatler, dini örgütler, dini kurumlar, misyonerler vs., Kırgızistan'a gelmeye başlamıştır. Devlet bu süreç içinde dini alana yönelik kanunları, yönetmelik, kararları almış ve dini alanı düzenlemeye çalışmıştır. Bu düzenlemeler dini kurumların kanuni çerçevede faaliyet göstermesine yol açmıştır. Fakat Kırgızistan devletinin bağımsızlığının ilk yıllarından son dönemlerine kadar din politikalarında bazı yanlışlıklar olduğu, dini kurumların düzenlenmesindeki tecrübesizliği, din uzmanlarının yetersizliği ve din eğitime yeterince önem vermediği ortaya çıkmıştır. Kırgızistan, ancak 2008 yılında ve 2013-2014 yıllarında dini alana yönelik ciddi çalışmalar başlatmış ve bu çerçevede birçok belgeler kabul edilmiş, kanuni düzenlemelerdeki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Araştırma, Kırgızistan'ın yeni din politikalarının oluşturulmasında hangi faktörler ve aktörlerin rol oynadığını, nasıl bir yol izlediğini ve bu gelişmelerdeki ana problemlerin hangi sorular ve sorunlar etrafında ele alınabileceğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede içinde Kırgızistan'daki son on yıldaki dini durumun gelişimi, dini kurumlar ile ilgili genel bilgiler ve yeni din politikalarının ne yönde seyrettiği incelenmektedir. Bu amaçla çalışma, Kırgızistan'ın 2008-2018 yılları arasındaki din politikalarının değişimi ve gelişimi, dini kurumların genel mahiyeti, yeni din politikalarının hedefleri ve beklentileri, yapılan din reformlarının sonuçları değerlendirilmekte ve geleceğe yönelik öneriler sunulmaktadır.			
Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Din Politikaları, Dini Kurumlar, Dini Reformlar			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☒	Ph.D.	☐	
Title of Thesis: Kyrgyzstan's Religious Policies and Religious Institutions				
Author of Thesis: Arslanbek KENZHESHOV		Supervisor: Assist. Prof. Abdullah İNCE		
Accepted Date: 24.05.2019		Number of Pages: vi (pre-text) +151 (text)		
Department: Philosophy and Religious Sciences				
Kyrgyzstan gained its independence in August 31, 1991 with the dissolution of the USSR. After its independence, the state drew its own path and declared it to be a democratic, legal, unitary and secular state. Thus, it shifted from totalitarian-atheist state to a democratic-liberal state, and gave its citizens many rights. The most important of these is the granting of freedom of conscience, belief and religion and they are recognized as an important part of human rights. After these developments, the society started to follow religion; religious community, religious organizations, religious institutions, missionaries etc. came to Kyrgyzstan from different foreign countries. In this process, the state has taken the laws, regulations and decisions about the religious field and tried to regulate the religious space. These regulations have led to the functioning of religious institutions in the legal framework. But, from the early years of the independence of the state of Kyrgyzstan until the last years there have been some mistakes in religious policies, inexperience in the organization of religious institutions, inadequacy of religious experts and the lack of enough attention to religious education. However, Kyrgyzstan initiated serious work on the religious field in 2008 and 2013-2014, and many documents were adopted in this context, and the deficiencies in legal regulations were tried to be eliminated. The research reveals what factors and actors play a role in the establishment of Kyrgyzstan's new religious policies, and the ways in which these main problems in these developments can be addressed. Within this framework, the development of the religious situation in Kyrgyzstan in the last decade, general information on religious institutions and the direction of the new religious policies are examined. To this end, Kyrgyzstan's change and development of religious policies between the years 2008-2018, the general nature of the religious institutions, the goals and expectations of the new religious policies, the results of the religious reforms are evaluated and suggestions for the future are presented.				
Keywords: Kyrgyzstan, Religious Policies, Religious Institutions, Religious Reforms				

GİRİŞ

1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla Orta Asya ülkeleri içinde, Kırgızistan da bağımsızlığına kavuşmuştur. Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan sonra dine yönelmeye başlamıştır. Bunun göstergesi olarak dini kurumların oluşması, gelişmesi ve din eğitime yönelik düzenlemelerin yapılması gösterilebilir. SSCB döneminin sonları yani 1990'lı yıllarda ülkede Müslümanların ve Hıristiyanların birkaç dini kurumunun varlığına karşılık, günümüzde Din İşleri Devlet Komisyonu'nda kayda alınan dini oluşumların sayısı üç binden fazladır. Hızlı bir şekilde artan dini oluşumların çalışma ve gelişmelerinde devletin liberal din politikaları, yabancı misyonerlerin aktif çalışmaları ve yabancı dini örgütlerin finans yardımları etkili olmuştur. Son yıllarda geçmişe göre Kırgızistan'da siyasi süreçlerde dini argümanlar (söylemler) artmakta, din adamları devlet yönetimine etki edebilmekte, siyasetçiler dini liderlerle hareket edebilmektedir. Bu gelişmelerin devlet sistemi üzerinde uzun vadede değişime sebep olabileceği düşünülebilir.

Kırgızistan'ın son 27 yılda geçirdiği ideolojik ve siyasal değişim içerisinde bu dini konular muayyen dönemlerde öne çıkarak devlet ve din (dini kurumlar, din adamları vb.) ilişkilerinde derin tartışmalar yaratmış ve bu tartışmalar günümüzde devletin din politikasının konusunu oluşturmuştur. Kırgızistan'ın bu manadaki görünümü en net hali ile kanunlar, yasal düzenlemeler, kararnameler vs., üzerinden incelenebilmektedir. Bunun göstergesi olarak devletin anayasası kabul edilmeden önce (Anayasa 5 Mayıs 1993'te kabul edilmiştir) 16 Aralık 1991'de Din Kanunu'nu kabul etmesi olmuştur. Ancak Din Kanunu'nun çıkarılmasında, SSCB'nin Din Kanunu'ndan istifade edildiği, bazı maddeleri kopyalandığı ve çok liberal olduğu tespit edilmiştir (Myrzabaev, 2009: 85). 1991'de belirlenen din kanununun tutarlı bir şekilde yürütülmemesinde ve din-devlet ilişkisinin sık sık gündemde olması, sosyal ve ekonomik sorunlar, din alanında akademisyenlerin ve uzmanların yetersizliği, dini kanunların kabul edilmesi ve uygulanmasındaki zorluklar, yöneticilerin SSCB'den kalan değerleri ve iktidarın bir elde toplanması, din politikasının uygulanmasında etkin bir şekilde belirleyici olmuştur.

Böylece devlet 2006 yılında dini alanı düzeltmek amacıyla Din Konsept'ini kabul etmiştir. Lakin 2006'daki Din Konsept'inin kağıt üzerinde kaldığı iyi bilinmektedir. Daha sonra devlet 31 Aralık 2008'de yeni Din Kanunu'nu kabul etmiştir. Bu kanun eski din kanunundan farklı olarak dini alanı düzenlemek için yeni dinlerin misyonlarına bazı

kısıtlama ve sınırlamalar getirmiştir. Fakat 2010 yılından itibaren Kırgızistan’da siyasi ve ekonomik kriz yaşanmış ve bundan istifade eden radikal dini örgütlerin aktifleşmeye başladığı görülmüştür. Dini radikalizm, ekstremizm ve terörizm canlanması, dinin siyasallaşması, dini örgütlerin sosyal hayata olan katılımı ve Orta Doğu’da yaşanan çatışmalar Kırgızistan’ı, yeni din politikaları üretmesine ve dini reformlar yapmasına mecbur etmiştir. Böylece devlet 2013-2014 yıllarında dini alana yönelik çalışmalar başlatmış ve devlet eski din politikalarının hatalı olduğunu kabul etmiş ve artık din-devlet ilişkisinde yeni dönemin başlayacağını belirtmiştir.

Araştırmanın Problemi

Kırgız Cumhuriyeti’nde dinsel bilincin gelişmesi, kültürel ve sosyo-politik yaşamdaki olumlu eğilimlere ek olarak, din özgürlüğünün gerçekleşmesi ve ülkedeki inananların hakları konusunun dışında dini örgütlerin etkisinin sorunlu yönleri de vardır. Bunlar, dini eğitimin verilmesi, dini yapıların yasa dışı bir zeminde örgütlenmesi, yabancı ülkelerin dini sembolleri ve geleneksel olmayan kıyafetlerinin dağıtılması, prozelitizm*, radikalizm, ekstremizm gibi sorunlar olmuştur.

Kırgızistan’da 1990’lı yıllarının sonundan günümüze kadar özellikle yıkıcı bir anlamda radikal İslami akımların ortaya çıkması ve artması yönünde bir eğilim olmuştur. Bu durum, bir takım iç ve dış faktörler nedeniyle mümkün olmuş ve vatandaşların sosyo-ekonomik durumunun kötüleşmesi, dini bilgi yetersizliği, dini faaliyetler için oluşturulan ideolojik boşluk ve liberal koşullar, ülke vatandaşlarının eğitim gördüğü yabancı dini eğitim merkezlerinin etkisi ve radikal dini örgütlerin propaganda faaliyetleri nedeniyle ortaya çıkmıştır. Özellikle endişe verici olan ekstremizm ve köktenciliğin (fundamentalizm) yayılması, Kırgızistan’daki çeşitli yıkıcı dini ve terörist grupların yeniden canlandırılması sorunudur. Geçtiğimiz yıllarda, Irak ve Suriye’deki çatışmalara katılmak için birçok Kırgız vatandaşının aktive olduğu görülmüştür. Güvenlik birimlerinin verdiği bilgilere göre yüzlerce Kırgız vatandaşının Suriye’de olduğu ve yüze yakın vatandaşın hayatını kaybettiği tespit edilmiştir.

Bu küresel çağrılar ve tehditler, ülkedeki dini cemaatlerin faaliyetlerini düzenleyen, devlet organlarının ve Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) ülkedeki dini durumu iyileştirme konusundaki girişimlerini düzenlemede yeni yaklaşım ve yöntemlerin

*İngilizce Proselytism; herhangi bir şeye ateşli ve aşırı düzeyde bağlanmak, kendi (dini görüşleri de dahil) bakış açısı ve dünya görüşünü aktif olarak dayatma.

geliştirilmesini gerektirmiştir. 1990'larda ortaya konan din alanındaki liberal yaklaşımın olumsuz sonuçları ve devletin kontrol ve düzenlemelerinin olmayışı, din özgürlüğü ve devletin laiklik modelinin pratik uygulamasının yanı sıra din özgürlüğü ve devletin pratik uygulamasının sağlanması için dini alanda yeni bir etkili devlet politikası kavramı geliştirme ve uygulama ihtiyacını doğurmuştur. Ayrıca yıkıcı faaliyetlere karşı koyma ve radikalizm ile ekstremizmin yayılmasını engellemek olmuştur.

Bu anlamda yapılan çalışmalarda, devletin karşısına çıkan dini sorunların çözümünde devletin yaklaşımı, dini ekstremizm ve terörizm ile mücadele konusunda nasıl bir yol seyrettiği, din eğitimi ve ilahiyat alanının düzenleme ve uygulamadaki sorunlar ve soruların hangi yönde nasıl çözmeye çalışıldığı, dini kurumların tescil süreci, kategorize edilmesi ve faaliyetlerinin kontrole alma mekanizmalarının ne olduğu, dinin siyasallaşması vs., gibi konularda nasıl bir politika izlediği ve sorunun hangi yönde ne kadar değiştiği araştırmanın problemi olmuştur.

Çalışmanın Konusu

Kırgızistan'da son dönemde ortaya çıkan gelişmeler, dini özgürlüklerin geliştirilmesi, din-devlet ilişkilerinin sağlıklı bir zemine oturması, din politikalarının daha etkili, düzenli ve sistemli bir şekilde yürütülmesi için yeni bir konseptin oluşturulduğunu ve gerçekleştirildiğini göstermektedir. Mevcut Kırgızistan yönetimi, dinin toplumun sosyokültürel yaşamına olumlu etkide bulunduğunu kabul etmekte ancak dinin siyasallaşmasına engel olmak, dini akımlar ve hareketlerin yıkıcı (destructive) faaliyetlerini kısıtlamak gerektiğini düşünmektedir. Buna göre devlet ve toplum arasındaki etkileşimin toplumsal bütünlüğü sağlamak amacıyla objektif bir zemine oturması, din-devlet ilişkilerinin bunu sağlayacak biçimde düzenlenmesi, ülkenin sosyal gelişimi için dini-sivil yapıların devletle işbirliği içerisinde hareket etmesi öngörülmektedir (Din Konsepti, 2014). Bu araştırma, devletin din politikalarının gelişimi ve son yıllarda yapılan reformlar üzerine eğilmektedir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, devletin bağımsızlığını kazanmasıyla başlayan ve son dönemlerde gittikçe etkili olan din politikalarının ve dini kurumların gelişim sürecini ve topluma olan etkilerini araştırmaktır.

Bu amaçla tezde öncelikli olarak devletin din politikasında erken dönemlerde kabul edilen yasa ve kararlar, değişmeler, kullanılan uygulamalar ve ona karşı tepkiler genel olarak değerlendirilmeye alınacak ve son olarak 2008-2018 yılları arasındaki dini sorunlar ve dini reformlar bu çalışmanın temelini oluşturacaktır. Bu dönem içindeki devletin din politikalarının gelişimi ve değişiminde hangi faktörlerin etkin olduğu genel olarak ele alınacak ve yapılan reformların sonuçlarını ortaya koyacaktır. Bu çalışma konu ile ilgili diğer araştırmalardan farklı olarak Kırgız devletinin son 10 yılındaki din politikaları ele alınmıştır.

Çalışmanın Önemi

Her toplumun kendine mahsus dini tutumları olmuştur. Bu göstermektedir ki toplum din üzerine kurulmuştur. İnsanların toplumsal hayatını incelediğimiz zaman toplumsal ve kültürel alanda dinin insan üzerindeki etkisini görürüz. Hatta SSCB döneminde ateist düşüncenin öne çıktığı görülse de daha sonra Orta Asya devletleri özgürlüğüne kavuştuğu zaman bu topraklarda İslam dininin çok etkili olduğunu görmekteyiz. Örneğin Kırgızistan'ın, bağımsızlığını kazandıktan bu yana dini örgütlerin özgürce faaliyet yürütebileceği ülke olduğu araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir. Bilindiği üzere Kırgızistan, bağımsızlığın ilk yıllarında din politikalarını çok liberal bir şekilde yürütmüş ve nihayetinde radikal dini örgütler oluşmuş, yasal çerçeve dışında faaliyet göstermiştir. Kırgızistan yönetimi, zamanında bu süreci göz ardı etmiştir. Daha sonra devlet bu politikanın hatalı bir yaklaşım olduğunu kabul etmiş ve yeni din politikaları uygulayacağını, yeni din-devlet ilişkileri ortaya koyacağını belirtmiştir. Bu bağlamda devletin son yıllarda dini alanı düzenlemedeki yeni stratejisi, yasalara düzenleme ve eklemeler yapması, yeni din politikaları ve reformlarının başlatmasında hangi faktörler ve aktörlerin rol oynadığı araştırmanın önemini ortaya koyacaktır.

Çalışmanın konusu olan “Kırgızistan’ın Din Politikaları ve Dini Kurumlar” ile ilgili mevcut literatür tarandığında bu konu hakkında benzeri ve önemli bazı çalışmaların yapılmış olduğu görülmektedir. Ele alınan çalışmalar bu konunun devletin siyasi hayatında ortaya çıkışı ve Kırgızistan’ın SSCB dönemi ve daha sonra bağımsızlık döneminde din-devlet ilişkileri eğitim ve kültür üzerinde ne gibi etkiler uyandırdığı, dini kurumları, onların çalışmaları, devletin politikalarına ve özellikle din politikalarının yürütülmesinde yaptıkları katkılar gibi konularda temel bir çerçeve çizmektedir.

Araştırılan çalışma ise konu ile ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalardan farklı olarak;

- 2008-2018 yıllar arasındaki devletin din politikalarını, gerçekleşen reformları ve dini kurumlarının toplumun dini hayatına etkilerini incelemektedir,
- Kırgızistan’da ikinci iktidarın değişmesiyle siyasi gelişmelere bağlı olarak dinin toplum üzerindeki etkisi ve dini kurumların gelişmesi irdelenecektir,
- Ayrıca bu dönem Kırgızistan’da ortaya çıkan siyasi, sosyal ve kültürel sorunların çözümünde dinin ortaya çıkarabileceği potansiyelin neler olduğu ele alınacaktır,
- Literatürde bahsi geçen eserler içinde böyle bir alana odaklanan bir çalışma bulunmamaktadır.

Yapılan bu çalışma ile yukarıda belirtilen konularda literatüre katkı sağlanarak bu alandaki boşluk giderilmeye çalışılacaktır.

Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu çalışma devletin din politikalarının gelişimi ve son yıllarda yapılan reformlar üzerine eğilmektedir. Bu çerçevede devletin din politikaları ve dini kurumlarının gelişmesinde ve değişmesinde ortaya konulan yasal düzenlemeler ve uygulamaların analiz edilmesi ve bu konudaki temel faktörlerin tespit edilmesine yönelik çalışmalar araştırmanın kapsamı içindedir. Çalışmada devletin din politikası ile birlikte günümüzde varlığını sürdüren mevcut dini organizasyonlar hakkında da bilgiler verilecektir.

Çalışmada ele alınan “Kırgızistan’ın Din Politikaları ve Dini Kurumlar” konusu bağlamında, arka plan olarak bağımsızlık döneminden itibaren devletin din politikaları, dini kurumlara olan etkiler ve devletin din alanında yaptığı değişimlere bakılmıştır. Çalışmada, devletin din politikalarının ne yönde değiştiği ve zaman açısından Kırgızistan’ın son on senelik (2008 yılından 2018 yılına kadar) din politikaları ve reformları incelenmiştir. 2008 öncesi dönemi konunun kapsamı dışında kalmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Yöntem, bilimsel araştırmada araştırmacıya rehberlik eder. Araştırmanın amacına uygun olarak teknikleri belirlemeyi sağlar. Bu araştırmada araştırmanın özlelliğine bağlı olarak nitel araştırma yaklaşımı tercih edilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak görüşme, gözlem yapılmış ve yazılı dokümanlar incelenmiştir. Araştırma sürecinde devlet adamları, siyasetçiler ve konuyla ilgili yetkililer ile yapılacak görüşmelerden bazısı bürokratik engeller ve ilgili bireylerin ilgisizliği nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle görüşmede sadece iki birey ile görüşme yapılmıştır. Görüşmede, konuyla ilgili Kırgızistan'da din politikaları üzerinde çalışan Din İşleri Devlet Komisyonu yetkilisi ile yüz yüze ve ortaokulda Adep dersi öğretmeni olarak çalışan öğretmenle telefonda görüşülerek veri toplanmaya çalışılmıştır. Bu süreç halen devam ettiği için yapılandırılmış gözlem ve yapılandırılmamış gözlem teknikleri kullanılmıştır.

Bu çerçevede literatürde yer alan konuyla ilgili tüm kaynaklar (devlet yayınları ve materyalleri (kanunlar, yönetmelik, kararnameler vs.), internet kaynakları (çeşitli yayınlar, forumlar, video materyalleri vs.), matbuat ve elektronik ortam (medya), yerel ve uluslararası araştırma raporları, konferans malzemeleri, Türkiye'de yapılan tez çalışmaları, makaleler vs., incelenmeye çalışılmış ve analiz edilmiştir, bu veriler yapılmış olan saha çalışması verileri ile birleştirilerek sonuca ulaşılmıştır.

BÖLÜM 1: KIRGIZİSTAN: DİNİ DURUM, ETNİK VE DİNSEL YAPIYA GENEL BAKIŞ

1.1. Bağımsızlığın İlk Yılları Kırgızistan'da Dini Durum

Kırgızistan, 1917 yılından 1991 yılına kadar SSCB'nin hâkimiyeti altında olmuştur. Bu dönemde Kırgızistan siyasi açıdan tamamen Rusya'ya tabi olmuştur (Daniyarov, 1963: 28). SSCB devlet olarak ateist ideolojiyi benimsemiştir. Bu ideoloji ile asırlar boyu İslam dinine mensup olan Kırgızları bu dinden uzaklaştırmaya çalışmıştır (Cebeci, 2016: 105). Ancak 1985 yılında SSCB'nin birinci sekreteri olan Mihayil Gorbaçov tarafından "Perestroyka"* (Yeniden Yapılanma) ve "Glasnost"* (Şeffaflık) politikası başlatılmıştır. Bu politika birçok alanda olduğu gibi, açıkça söylenmese de perde arkasında din reformunu da kapsamıştır. Bu reformla dine karşı ılımlı bir tavır geliştirilmiş, din eğitimine izin verilmiş ve dini kurumların yeniden çalışmalarını devam ettirmesi sağlanmıştır (Kozukulov, 2017: 86).

Kırgızistan'da SSCB dönemi öncesindeki dini duruma ilişkin bazı istatistik bilgiler kısaca şöyledir;

- 1991 yılında, Rus Ortodoks Kilisesi'ne bağlı 29 kilise ve tapınak, Müslümanlara ait 39 cami, Kırgızistan'da resmi olarak tanınmıştır (yaklaşık 1000 cami, resmi statüye sahip olmadan faaliyet göstermiştir).
- Dinî eğitim kurumu, dini süreli yayınlar ve edebiyat bulunmamaktaydı.
- Çok sınırlı sayıda hac ve ümre yolculuğu yapılabiliyordu.
- Yabancı ülkelerdeki dini okullarda eğitim alanlarının sayısı yok denilecek kadar azdı.
- Ülkeye gelen yabancıların dini sorunları araştırması ve dini mekânları ziyareti gerçekten imkânsızdı.
- SSCB'deki devlet politikası ateizmi benimsediğinden dolayı dini eserlerin yurtdışından getirilmesi yasaktı.
- Dini bayramların kutlanması ve dini ritüellerin yerine getirilmesi konusunda bazı kısıtlamalar vardı.

*Perestroyka (yeniden yapılanma) – 1985'lerde SSCB'nin ideolojisinde ekonomik ve politik yaşamındaki büyük çaplı değişiklikler. Reformların amacı, SSCB'de geçerli olan sosyo-politik ve ekonomik sistemin her yönüyle demokratikleşmesi olmuştur.

*Glasnost – şeffaflık, açıklık anlamına gelmektedir. Perestroyka hareketinin özel bir bölümünü nitelendirmek için kullanılır. Perestroyka geneli kapsarken, glasnost siyasi merkezîyetçiliğin ortadan kaldırılmasına dönük faaliyetleri içerir.

- Din eğitimindeki kısıtlamalar nedeniyle, Müslümanların bir kısmı Orta Asya’da yasadışı İslami okullarda (hücre tipi) eğitim almıştı (İsaeva ve Amirayev, 2012: 96).

1991 yılında SSCB’nin dağılmasıyla Kırgızistan bağımsızlığına kavuşmuştur. Bağımsızlığın ardından devlet olarak kendi kararlarını almaya başlamıştır. Hükümetin ilk amacı ülkede yaşayan farklı milletler arasında dini güvenceleri sağlamak olmuştur. Bunun en önemli göstergesi, hükümetin ilk yaptığı kanuni düzenleme olan “İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili” din kanunudur. Ülkedeki dini canlanma 1990’lı yıllarda SSCB’nin dağılmasından sonra başlamıştır. Devletin, bağımsızlığını kazanmasıyla toplumdaki ideolojik boşluğu doldurmak için geleneksel dinlerin canlanmasını bir araç olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Kırgızistan’da devletin egemenliği, ulusal mevzuatın tutarlı bir şekilde kurumsallaştırılması ve özellikle düşünce özgürlüğü, inanç ve din özgürlüğü alanında çalışmalar başlatılmıştır. Bu anlamda devlet, demokratik, hukuki ve laik devletin kurulması için uluslararası normlara dayanarak ulusal mevzuatı düzenlemiştir. Bu belgeler, bireylerin vicdan özgürlüğüne saygı gösterilmesini sağlamak için devletin görevlerini tanımlamış ve devletin dini cemaatler ve kurumlarla olan ilişkilerini düzenlemiştir (Myrzabayev, 2009: 78-95).

Uluslararası hukuki normlara dayanarak Kırgız hükümeti, imzalanan anlaşmalara göre 16 Aralık 1991 yılında “İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili” kanunu kabul edilmiştir. Fakat bu yasa Sovyetler döneminde kabul edilen yasaya göre yazılıp, bazı maddeler kopyalanmış ve çok liberal bir karakterde yazılmıştır. “İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili” kanun din-devlet ilişkisinin geçmişe göre daha özgürlükçü bir şekilde ve hukuki normlara göre yürütüleceğini ilan etmiştir (İsmailov, 2015: 142).

Ülkede dinlerin sistemli bir şekilde kontrol altına alınması, din politikalarının belirlenmesi ve daha da geliştirilmesi için özel bir kurumun oluşturulmasına dair fonksiyonların düzene sokulmasına karar verilmiştir. Böylece Cumhurbaşkanı’nın 14 Kasım 1996/319 sayılı Kararnamesi ile önemli adımlar atılmıştır. “Kırgız Cumhuriyeti Vatandaşlarının Vicdan ve Din Özgürlüğünün Gerçekleştirilmesine Yönelik Çözümler ile İlgili” başlığı taşıyan Kararname’de, “Kırgız Cumhuriyeti’ndeki Dini Kurumların Kayıt Altına Alınması ile İlgili Geçici Karar”, “Dini Faaliyette Bulunmak Amacıyla Kırgız Cumhuriyeti’ne Gelen Yabancı Dini Temsilciliklerin ve Yabancı Uyruklu Vatandaşların Kayıt Altına Alınması ile İlgili Geçici Karar” ve “Din Eğitimi ile İlgili

Geçici Karar”ların alındığı ve iki aylık süre içerisinde Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti’nin yasal düzenlemeleri, bu Kararname’de belirtilen kararlara uygun hale getirmesi gerektiği belirtilmiştir.

Bağımsız Kırgızistan’da insan hakları, devletin iç politikasının temelini oluşturup din problemlerinin çözülmesinde demokratik prensiplere uygun olarak her birey istediği dine inanma ya da inanmamada ve kendisine göre doğru olan ritüelleri uygulamada veya uygulamamakta serbestlik tanınmıştır (Kırgız Cumhuriyeti Anayasa’sı, 32.Madde).

Kırgızistan’daki dini organizasyonların tescil süreci politikalarında devlet ve kamu sisteminin demokratikleşmesi dinlerin doğal gelişimine katkıda bulunmuş ve bu tutum ülkede yeni bir dini durumun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Devletin ateizm politikasının yerine, din konusuna demokratik bir çözüm getirilmiştir; inançlarını yaymakla özgür dünya görüşü ve dini özgürlük imkânı verilmiştir. Bu imkânın sonucu olarak da dini organizasyonların sayısının arttığı bilinmektedir (Aydaraliev, 2016: 113).

Kırgızistan, bağımsızlık ve demokratikleşme sürecinde insan haklarının sağlam bir temelini oluşturulması, vicdan özgürlüğü ve hukukun üstünlüğü gibi yasal koşulların kamu yetkilileri tarafından sağlanması, din ve dini kuruluşların gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bağımsızlık döneminde, Kırgızistan’ın demokratik din politikalarının yapısı önemli ölçüde değişmiş ve devlet dini alanı düzeltmeye çalışmıştır. 1990’lı yılların sonuna doğru ülkede çoğunlukla iki dini akım temsil ediliyordu; Sünni İslam ve Ortodoks Hıristiyanlık. Buna ilave olarak eski SSCB topraklarında Baptistler, Adventistler, Ellinci Güncüler, Katolikler ve Yehova Şahitleri gibi dini gruplar da vardı (Din Konsepti, 2006).

1.2. Kırgızistan Nüfusunun Etnik ve Dinsel Yapısı

Kırgızistan’da, SSCB döneminde, 1990’lı yılların sonlarına doğru İslam ve Hıristiyan dininin mensupları vardı. Bağımsızlığını kazanan Kırgızistan’da demokratik reformlarla birlikte, diğer Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinde de, din-devlet ilişkileri yeni sosyo-politik koşullarda gelişmiştir. Bireylerin vicdan özgürlüğü güvence altına alınmış, kamusal yaşam demokratik prensipler temelinde inşa edilmeye çalışılmıştır. Din-devlet ilişkileri konusundaki yeni gelişmeler, devlet organlarının dini örgütlerle ve bireylerle etkileşimi, Kırgız Cumhuriyeti tarafından tanınan uluslararası hukuk ilkeleri ve normları Kırgız Cumhuriyeti’nin uluslararası antlaşmaları ve Kırgız Cumhuriyeti

Anayasası yasal çerçevenin iyileştirilerek modern sosyal ve politik gerçekleri karşılayan yaklaşımları benimsemeyi gerektirmektedir (Aidaraliev, 2015: 191).

1991’de Kırgızistan’ın geniş kitleleri için komünist ideolojinin çöküşünün ciddi sonuçlarından biri, kişisel kimlik tanımlanması ve yeni dünya görüşü kriterlerini araştırmasıydı. Ve doğal olarak, İslam’ın “*yeniden canlanma*” dalgası üzerine din, sadece Kırgız ulusunu değil, aynı zamanda Müslüman toplumun bir parçası olan ülkenin diğer Müslüman halklarını tanımlamakta da belirleyici bir etken haline gelmiştir (Şarşenaliev ve Omurova, 2010: 154).

1 Ocak 2018 yılında Kırgızistan Ulusal İstatistik Komitesi’nin (KUİK) bilgilerine göre Kırgızistan 6,3 milyonluk bir nüfusa sahip olup 80’den fazla millet yaşamaktadır. Elde edilen veriler şu şekildedir: Kırgızlar %73,3; Ruslar %5,6; Özbekler %14,7; Dunganlar %1,1; Uygurlar %0,9; Tacikler %0,9 ve diğer etnik gruplar %4,4 (KUİK, 2018).

Kırgızistan halkı genelde iki dini mezhebe (Sünni İslam ve Ortodoks Hıristiyanlık) mensuptur. Halkın %85’i Müslüman ve onların çoğu Sünni-Hanefidir. %12’si Rus Ortodoks mezhebine ait olup, %3’ü başka dini grup mensuplarıdır ve onların içerisinde; Baptistler, Adventistler, Ellinci Güncüler, Katolikler, Yehova Şahitleri, Budistler, Bahailer ve Yahudiler vardır.

İslam, şehir ve köylerde yaygın olan ve halkın benimsediği ana dindir. Rus Ortodoks Hıristiyanlığı ve İslam’ın başka akımlarının mensupları genelde büyük şehirlerde yaşamaktadırlar. Kırgızlar ve etnik Özbekler, Uygurlar, Dunganlar vd., çoğu Müslümandır ve Slav milletleri olan Ruslar, Ukraynler, Beyazruslar vd., ise Rus Ortodoks Hıristiyanlığı’na veya Protestan akımlarından birine mensuptur (Maltabarov, 2017: 413).

BÖLÜM 2: BAĞIMSIZ KIRGIZİSTAN'DA DİN POLİTİKALARI

2.1. Kırgızistan'da Dini Kurumlar

Kırgızistan din-devlet ilişkileri alanında iki büyük karşıt gelişme modelinden geçmiştir; totaliter-ateist (SSCB dönemi) ve demokratik-liberal (1991'den günümüze). 1990'ların başında Kırgızistan'ın dini alanı, geleneksel dinlerle temsil edilmiştir; Hıristiyanlık ve İslam. Daha sonra ise ülkede 30'dan fazla mezhep ve dini akım ortaya çıkmıştır (Kanaev, 2012a: 116).

1991 yılında bağımsızlığı kazandıktan sonra, Kırgızistan'da dini ilgi artmaya başlamıştır ve bunun bir göstergesi olarak dini kuruluşların ve örgütlerin sayısı iyice çoğalmıştır. Araştırmacılar 20.yüzyılın son 10 yılı için "*Altın Çağ*" olarak adlandırıp rönesans olduğunu dile getirmişlerdir. Örneğin, 1991 yılında Kırgızistan'da bağımsızlıktan önce resmi 39 cami (1000'e yakını kayıtsız) varken daha sonraki yıllarda bu sayı 2362 camiye çıkmıştır.

1946 yılında Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde (KSSC) 20 Müslüman dini kuruluş kaydedilmiştir. 1989 yılında KSSC'nde 36 Müslüman dini kurum varken, 1996'da ülke genelinde bu kurumların sayısı 1299'a yükselmiştir. 2005 yılının sonunda ise 1338 dini kurum kaydedilmiştir. 1 Haziran 2008 itibariyle Kırgızistan'da dini amaçla faaliyet gösteren 2168 kurum kaydedilmiştir. Bunlardan 1,791'i İslam kökenlidir. Bu rakam toplam kayıtlı dini kurumların %82,61'isini oluşturmaktadır.

1946'da Kırgızistan'da, 9 Evanjelist Hıristiyan Baptistler ve 2 Yedinci Gün Adventistleri olmak üzere 32 Hıristiyan dini kuruluşu kaydedilmiştir. 1989 yılında KSSC'nde 85 Hıristiyan dini örgüt, çeşitli yönlerde ve farklı amaçlarla kaydedilmiştir. Bunların dağılımı şu şekildedir; Rus Ortodoks Kilisesi - 22, Evanjelik Hıristiyan Baptistler - 16, Yedinci Gün Adventistleri - 9, Evanjelik Lutheranlar - 8, Mennonites - 4, Eski Müminler - 3, Roman-Katolik Kilisesi - 1, Molokan - 1, Pentecostal birleşmesi - 2 vs., (Aydaraliev, 2016: 114).

1996 yılında 250 tane Hıristiyan kilisesi ve dua evi tescillenmiştir. Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti bünyesindeki Din İşleri Devlet Ajansı'nın yukarıdaki istatistiksel verileri, dini örgütlerin giderek yaygınlık kazanıp çeşitlendiğini göstermektedir. Kurumsal

yapıların çoğalması ve taraftarlarının artması bu yapılara finansal desteğine eğilmeyi gerektirmektedir.

Müslüman dini kurumların sayısındaki hızlı artış ise büyük ölçüde Arap (Suudi Arabistan, Mısır, Kuveyt), Pakistan, Türkiye ve İran kaynaklı dini örgütlerin, din adamlarının etkisi ve finans destekleri nedeniyle mümkün olmuştur.

2.2. Din Kanununu Hazırlayan Gelişmeler

Bağımsız Kırgızistan'da insan hakları devletin iç siyasetinin temelini oluşturmaktadır. Dini özgürlükler demokratik ilkeler temelinde düzenlenerek her bireyin din özgürlüğünü tanımakta ve dini ritüellerin gerçekleştirilmesine imkan tanımaktadır. Kırgızistan'ın tarihinde ilk defa din özgürlüğü verilmiş, dini güvenlik hukuki çerçeveye alınmıştır. Kırgızistan'ın kendisini laik ve demokratik bir devlet olarak ilan etmesiyle dini kuruluşlar devletten tamamen ayrılmıştır. Dini kurumların çeşitleri aşağıdakileri kapsamıştır: 1. İslam, Hıristiyan vs., dini topluluklar, merkezler, başkanlıklar, dini okullar; 2. Dini kuruluşlar kendi merkezlerini, başkanlıklarını oluştururlar. Bu kuruluşlar kendi tüzüklerine göre kadroları işe alma, değiştirme, yükseltme işlerini yürütebilirler; 3. Dini organizasyonlar kadrolarını, sürdürülebilir bir temelde hazırlamak için, ilgili eğitim kurumlarını oluşturabilirler (Alimova, 2016: 133).

Kırgızistan'da devlet bütün dinlere eşit mesafede yaklaşmıştır. Din özgürlüğü konusuna göre Kırgızistan'da devletin resmi olarak dininin olmaması ülkede yaşayan tüm etnik grupların haklarının korunmasını ifade etmektedir. Öte yandan devlet, din ve dini kuruluşların etkinliklerine, faaliyetlerine karışmaz, ama çizilen yasal çerçeveden çıkarsa onların faaliyet göstermesi yasaklanır. Devlet organları herhangi bir dine, mezhebe ya da dini organizasyona maddi ve manevi destek veremez. Kırgız Cumhuriyeti'nin 16 Aralık 1991 yılında kabul edilen "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" kanunu aşağıdaki uluslararası belgelere ve anlaşmalara, deklarasyonlara dayanmaktadır:

- Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nun İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 10 Aralık 1948 yılında ve 217. A (III) sayılı Kararıyla kabul edilen kararı;
- BM Genel Kurulu'nun Medeni ve İnsani Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi 16 Aralık 1966 yılında kabul edilip, 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

- BM Genel Kurulu'nun Din veya İnanca Dayanan Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildirgesi (25 Kasım 1981 Tarihi 36/55 sayılı Kararı).
- BM Genel Kurulu'nun Çocuk Hakları Konvansiyonu (20 Kasım 1989 yılında kabul edilmiştir).
- İnsan hakları ve Avrupa Konvansiyonu (Uluslararası Antlaşması) temel özgürlüklerin korunması. 1950 yılı Kasım ayında kabul edilmiş ve Eylül 1953 yılında yürürlüğe girmiştir.
- Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) din ve ifade özgürlüğünün çerçevesinde kabul tüm kararları.
- Yeni bir Avrupa için Paris Şartı (belge, sosyo-politik önemini taşır), (21 Kasım 1990'da AGİT katılımcı ülkelerin temsilcileri tarafından imzalanmıştır) (Alimova, 2016: 134).

Yukarıdaki ilkeler Kırgız Hükümeti'nin liberal din politikaları olarak dinsel gruplar ve dini kuruluşlar için yeni fırsatlar ortaya çıkartmıştır. Ülkede gerçek bir sivil toplum oluşumu ve gelişimi için gereken şartları sağlıklı bir zemine oturtmuştur. Dinler, mezhepler ve dini kuruluşlar uluslararası sözleşmeler ve yeni koşullara dayanarak kanuni çerçevede faaliyet göstermeye başlamıştır.

2.3. 16 Aralık 1991 Din Kanunu: Kırgızistan'da İlk Din Kanunu

1990'ların başına kadar Kırgızistan din-devlet ilişkilerinde bağımsız bir politika izleyememiştir. SSCB'nin Komünist Partisi'nin din politikaları ve pratik uygulaması, bölgenin etnik özellikleri dikkate alınmadan, SSCB'nin egemenliğindeki diğer cumhuriyetler gibi Kırgızistan'a da dayatılmıştır.

SSCB'nin dağılmasıyla Kırgızistan'daki din-devlet ilişkileri konusunda çok karmaşık bir durum ortaya çıkmıştır. SSCB ve eski sosyalist cumhuriyetlerde dini örgütlerin yasal durumu konusundaki deneyimlerini dikkate alarak (Protopopov, 2002: 238), Kırgızistan Yüksek Konseyi 16 Aralık 1991 tarihli "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" kanunu kabul etmiştir. Kanun 6 bölüm ve 23 maddeden oluşmaktadır. Bu kanun inananların hak ve özgürlüklerini sağlamada genellikle olumlu olarak kabul edilmektedir. Bu yasa, dinleri ve dini dernekleri yeniden canlandırmayı, toplumun manevi yaşamındaki rollerini tanımayı ve devlet ile dini organizasyonlar arasındaki ilişkileri normale döndürmeyi amaçlamıştır.

Kırgızistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında kabul edilen dini mevzuat, liberal-demokratik, sosyo-politik ve sosyo-ekonomik kalkınma modeline denk düşmüştür. Kırgızistan tarihinde ilk kez, din-devlet ilişkilerinin normatif düzenlemesi, gerçek din özgürlüğünü sağlamayı amaçlamıştır. 16 Aralık 1991 tarihli “İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili” kanun, dini kuruluşların faaliyetlerine devletin müdahalesini azaltmış ve dini yapıların ülkede kamusal yaşama katılma fırsatını getirmiştir. “İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili” kanun, Sovyet dönemine ait mevzuata göre çok daha ilerici hükümler getirmiştir. Ancak kanun, ülkede hızla gelişen dini durumu öngörememiştir. Bu yüzden din-devlet ilişkisinde pek çok konu daha sonraki dönemlerde de çözülememiştir. Özellikle kanunda dini organizasyonların kurumsal yapısının nasıl düzenlendiği yeteri kadar düzenlenmemiştir. Düzenlemedeki eksiklikler; dini organizasyonların tescil işlemleri, din eğitimi, din eğitimi veren kurumların oluşumu ve işleyişi, misyoner faaliyetlerin uygulanması gibi sorunları çözememiştir (Bidildaeva ve İsmailov, 2014: 83).

2.4. 5 Mayıs 1993 Yılındaki Anayasa’da Din-Devlet İlişkileri

1990’lı yılların ikinci yarısında, Kırgız devletinin gelişmesinde yeni bir dönüm noktası, 31 Ağustos 1991’de devlet bağımsızlığının ilanı ile sona erdi. Aralık 1991’de Rusya Federasyonu, Belarus Cumhuriyeti ve Ukrayna arasında Belovezhskiy* (Belocevskih) anlaşmalarının sonuçlanmasıyla SSCB’nin nihai dağılması gerçekleşmiştir. Bu gelişme Nisan 1985’te “Perestroyka” (Yeniden Yapılanma) olarak bilinen siyasi ve ekonomik reform süreci olarak başlayan tarihi sürecin sonucudur (Şeripov, 2014).

Kırgızistan’ın bağımsızlığını kazanmasıyla, farklı etnik grupların yaşadığı ülkede ilk önce dini konuların ele alınması gerekmiştir. “İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili” kanun, ülkedeki bireylerin hak ve inanç özgürlükleri, dini kurumların faaliyetleri gibi temel yasal çerçevedeki konuları açıklamıştır. Anayasa ise din-devlet ilişkileri ve dindarla devlet arasındaki ilişkileri düzenlemiştir.

Bilindiği üzere Anayasa, “İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili” kanunu kabulünden iki sene sonra 5 Mayıs 1993 yılında Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşi (Yüksek Konseyi) tarafından kabul edilmiştir. Anayasa’da devlet kendisini – laik, hukuk devleti temeline dayanan, egemen, üniter ve demokratik bir cumhuriyet – olarak

*Belovezhskiy anlaşmasının diğer adı “Bağımsız Devletler Topluluğu’nun Kurulması İle İlgili” anlaşma olarak bilinmektedir.

tanımlamıştır. Bu Anayasa'ya göre Kırgızistan laik bir devlet olduğunu açıkça vurgulamıştır. Fakat 1.maddenin 1.fıkrasındaki “laik” kavramının kapsamı ve sınırlılıklarının nasıl olacağı ve laikliğin nasıl uygulanacağı gibi sorulara cevap vermemiştir. Dolayısıyla bağımsızlığın ilk yıllarında devlet, dini kurumları sadece tescil etmekle yetinmiştir. Anayasa'ya göre Kırgız Cumhuriyeti'nde; *“din ve tüm kültür devletten ayrılmıştır; ülkede dini temele dayalı siyasi partilerin kurulmasına izin verilmez; dini kurumlar siyasi amaç ve görevler güdemez; dini kurumlar ve derneklerin çalışanlarının, devlet kurumlarının faaliyetlerine müdahale etmesine izin verilmez”* denilmiştir. Anayasa'nın diğer maddelerinde ise; *“Kırgız Cumhuriyeti'nde kimsenin diğer özellikleri yanında inancı ve dini tercihi yüzünden aşağılanamayacağı ve hak ve özgürlüklerinin ihlal edilemeyeceği; uluslararası hukukun genel olarak tanınan prensip ve normlarına, insan hakları ile ilgili Kırgız Cumhuriyeti tarafından onaylanan uluslararası anlaşmalar ve sözleşmelere uygun olarak temel insan hak ve özgürlükleri tanınır ve taahhüt edilir; herkes dini inanç, manevi ve kültürel özgürlük hakkına sahiptir”* denilmiştir (Kırgız Cumhuriyeti Anayasa'sı, 1993). Dolayısıyla Anayasa bireylere temel hak ve özgürlüklerle birlikte dini hak ve dini özgürlükleri de tanıırken, din-devlet ilişkisinin ise laik temelde olacağı vurgulanmıştır.

2.5. Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi Başkanlığı

Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla ülkede yaşayan tüm etnik gruplara mensup Müslümanlar İslam'a yönelmeye başlamıştır. Ülke bağımsızlığını kazanmadan önce Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları İdaresi Başkanlığı (Müftülük) Taşkent'te idi. Dolayısıyla diğer Orta Asya devletlerinde ise Kazıyat (Kadıyat) olarak faaliyet göstermişlerdir. Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları İdare Başkanlığı'nın bir parçası olarak da Kırgızistan Müslümanları Kadıyatı olarak adlandırılmış ve başkanına da “Kazı” (Kadı) denilmiştir. Bilindiği üzere Sovyet döneminde 1943 yılındaki SSCB Müslümanlarının kurultayında dört tane Müslüman Dini İdare Başkanlıkları belirlenmiştir. Bunlar; DUMES* - Sibirya ve SSCB'nin Avrupa Bölgesi Müslümanları İdaresi (merkezi Ufa), DUMSK* - Kuzey Kafkasya Müslümanları İdaresi (merkezi Buynaksk), DUMZ* - Transkafkasya Müslümanları İdaresi (merkezi Bakü), SADUM* -

* DUMES – Duhovnoe Upravlenie Musulman Evropı İ Sibirii.

* DUMSK – Duhovnoe Upravlenie Musulman Severnoy Kavkazii.

* DUMZ – Duhovnoe Upravlenie Musulman Za Kavkazii.

* SADUM – Sredne-Aziatskoe Duhovnoe Upravlenie Musulman. Rusça kısaltmaları ve açıklamaları.

Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları İdaresi (merkezi Taşkent) olmuştur. Kırgızistan müslümanları da diğer Orta Asya devletleri gibi SADUM tarafından Kırgızistan Müslümanları Kazıyatı (Kadıyatı) aracılığıyla Frunze'de (Bişkek'de) faaliyet yapmıştır (Kozukulov, 2014: 179-180).

1991'de SSCB'nin dağılmasıyla bu kurumlar da ayrılmaya başlamış ve her devlet kendine ait kurumları oluşturmuştur. SSCB döneminde Kırgızistan Müslümanları Kadıyatı Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları İdare Başkanlığı'ndan ayrılarak 1993'de Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi (Muftiyat) (KMDİ) olarak isimlendirilmiş ve müftü olarak da Kimsanbay Hacı Abdurahmanov tayin edilmiştir. Fakat son tamamlanan resmi kuruluş süreci 21 Ocak 1997 yılı olarak geçmektedir. 26 Aralık 1996 tarihinde Kırgızistan Müslümanlarının 1.Kurultayı gerçekleştirilmiş, KMDİ tüzüğünü kabulü, Müftü seçilmesi, Kırgızistan Müslümanlarının durumu ve toplumdaki inanç, ahlak ve birliği sağlamlaştırmak ile ilgili görevler, KMDİ'nin Alimler Konseyi'ni (Ulema Meclisi) seçme vb., konular ele alınmıştır (Büyükalaca, 2003: 139).

26 Aralık 1996 tarihinde Kurultay'ın gündemindeki konular görüşülmüş ve 25 kişiden oluşan Alimler Konseyi KMDİ başkanı (Müftüsü) Molla Abdusattar Macitov ve dört müftü yardımcısı seçilmiştir.

KMDİ ülkedeki İslami kuruluşları bir araya toplayan en büyük kurumdur. KMDİ'nin tüzüğüne göre Muftiyat'ın görevi;

- Kırgızistan'ın çıkarları ve devletliğin güçlenmesine katkıda bulunmak;
- Kırgızistan'da yaşayan Müslümanların dini ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak ve taleplerini yerine getirmek;
- İslam'ın yayılması ve şeriat normlarının uygulanmasını sağlamak;
- Toplumda barışın ve uyumun korunması gibi görevleri yüklenmiştir (Büyükalaca, 2003: 140).

Ülkedeki Müslümanların Kurultay'ı 1993'de gerçekleştirilmiş, Kimsanbay Hacı Abdurahmanov Müftülüğe layık görülmüştür. Sonraki Kurultay 26 Aralık 1996 yılında olmuş ve Kırgızistan Müslümanlarının Müftülük görevine Molla Abdusattar Macitov seçilmiştir. Molla Abusattar Macitov 8 Nisan 2000 yılına kadar görev yapmış ve kendi isteğiyle görevinden istifa etmiştir. Onun yerine tekrar Kimsanbay Abdurahmanov gelmiş ve 2 yıl 4 ay çalışmıştır. 10 Ağustos 2002 yılında Alimler Keneşi'nin

Kurultayında Murataalı Cumanov Müftü seçilmiştir. Bu görevi o, 2010-2011 yılına kadar yürütmüştür. 2011-2012 yılları arasında Müftülük görevinde Çubak Calilov çalışmıştır. Onun çalışma döneminde devletle Muftiyat arasında bir çatışma yaşanmıştır. Bu husumet mahkeme duruşmasına kadar uzanmıştır ve böylece müftülük görevini terk etmek zorunda kalmıştır. Onun yerine Rahmatulla Egemberdiyev gelmiş ve internete çıkan özel bir video görüntüsünden dolayı istifa etmek zorunda kalmıştır. Son olarak 2012 yılında göreve başlayan ve günümüzde de görevini sürdüren Tebliğ Cemaati lideri olan Maksatbek Hacı Toktomuşev gelmiştir (<https://muftiyat.kg/>). 2010 yılından sonraki müftüler ve KMDİ’de yaşanan sorunlar ile ilgili ileride ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

2.6. Rus Ortodoks Kilisesi

Rus Hıristiyan Ortodoksluğu Rusların Kırgızistan topraklarına göç etmesiyle başlamıştır. Sonra da bu topraklarda yayılmış ve gelişmişlerdir. Ruslar ilk önce Kırgızistan’ın kuzey bölgesine gelmişlerdir ve buralarda yerleşmişlerdir. Rus Ortodoks Kilisesi’ne ait ilk ibadethaneler 1864’te Bişkek yakınlarındaki Lebedinovka’da, 1869 yılında ise Isık-Göl’deki Karakol şehrinde açılmıştır. Bu periyod 2.aşamaya dahil olup Ortodoks Hıristiyanlığı benimsemiş olanlar Slavyan milletleri sayılmıştır. Sinoda’nın kararıyla 1872 yılında Türkistan Psikoposluğu, 1917’de ise Taşkent Psikoposluğu çalışmaya başlamıştır. Dış politikaların iyi ve düzenli çalışması nedeniyle Ortodoks ile İslam dininin mensupları barış içinde yaşamışlardır (Maltabarov, 2017: 412-413).

Böylece Ortodoks Hıristiyanlığı Kırgızistan’da yaklaşık 150 seneden beri yaşamaktadır. Sovyetler döneminde, Kırgızistan’da İslam’ın yanı sıra Hıristiyanlık da SSCB’den zulüm görmüş, birçok kilise kapatılmış ve rahipler bastırılmıştır. 1921 yılında Kırgızistan Ortodoks Hıristiyanlığının manevi misyonluğu durdurulmuştur. Sovyet döneminde Yehova Şahitleri, Baptistler, Ellinci Güncüler ve Adventist toplulukları da ortaya çıkmıştır. 1991 yılında “Perestroyka” döneminin başlamasıyla biraz rahatlama olmasına rağmen, ülke içinde sadece 20 Ortodoks kilisesi vardı (Ozmitel, 2003: 24-74).

Bağımsızlık sonrasında ülkede Ortodoks Hıristiyanlığı’na ait okul, kilise ve manastırların sayısı artmaya başlamıştır. Bunun dışında daha sonraları Ortodoks Hıristiyanlığın idari, mali, eğitim ve yardım merkezleri açılmıştır. Fakat Kırgızistan, bağımsızlığın ilk yıllarında siyasi ve ekonomik alanda ciddi bir krize yaşamış ve bu kriz Ortodoks Hıristiyanlığı’nı da etkilemiştir. Kilise ve ibadet evlerinin çoğalmasına

rağmen Ortodoks Hıristiyanlığı'na mensup olan Ruslar ve diğer etnik grupların ülkeden göçüyle sayıları oldukça azalmıştır. Rus Ortodoks Kilisesi bu durumda birçok problemle karşı karşıya gelmiştir; din adamlarının yetiştirilmemesi, finans sorunları, basın-yayın faaliyetleri gibi işlerde zorluk çekmişlerdir. Bu durumdan istifade eden Batı'lı diğer Hıristiyan misyoner gruplar gelmişler ve Rus Ortodoks Kilisesi'ni etkisiz hale getirmiştir (Myrzabayev, 2009: 99). Böylece ülkede Hıristiyanlığın dini yapılanması bir ölçüde ülkeye dışarıdan gelen unsurlar tarafından şekillendirilmiştir.

Daha sonra devlet, dinlere ilişkin tavrında, Ortodoks Hıristiyanlığı ve İslam'ı ülkede barınan insanların geleneksel dini olarak tanımıştır. Böyle bir tavırla Kırgız Devleti, Rusya ile daha etkili ve düzenli bir şekilde siyasi ve ekonomik işbirliği yapmış, Ortodoks Hıristiyanlığı da devletin bir parçası olarak dile getirmiştir (Mamayusupov, 2003: 103).

Ülkede Ortodoks dinine mensup yüz bine yakın insan (bu ülke nüfusunun %6'na tekabül eder) çoğunluğu Ukraynalılar olmak üzere, Ruslar ve Beyaz Ruslardan oluşmaktadır. Bunlar, Rus Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olarak hareket ederler (Maltabarov, 2010: 220). Günümüzde Kırgızistan'ın Din İşleri Devlet Komisyonu'nda kayda geçen Rus Ortodoks Kilisesi'ne 46 hram, 2 dini kuruluş ve 2 tane kadınların manastırı girmektedir. Rus Ortodoks Hıristiyanlığının kilise ve ibadet evleri Narın ilinden başka her ilde var ve kiliseler faaliyetlerini sürdürmektedirler (Din İşleri Devlet Komisyonu, 6 Aralık 2018).

2.7. Devletin Din İşleri Komisyonu

Bilindiği üzere Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla devlet, liberal din politikası sergilemiştir. Bunun kanıtı olarak dini kurumların çoğalmasını söyleyebiliriz. Kırgızistan'ın 1991 yılındaki Din Kanunu Orta Asya devletlerine göre eksik ve daha liberal kanun olduğunu söyleyebiliriz. Kanunun eksikli ve daha liberal olmasının temel nedeni devletin, dinin sosyo-politik yaşama katılma durumunda nasıl bir yön belirleyeceğine ilişkin deneyimsizliğidir. Bu eksikliklere rağmen Kırgızistan'ın “İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili” kanunu (1991) ve Kırgızistan Cumhurbaşkanı'nın “Kırgız Cumhuriyeti Vatandaşlarının Vicdan ve İnanç Özgürlüklerinin Gerçekleştirilmesi ile İlgili” kararnamesi 1996'da tamamlanmış (Kozukulov, 2016: 1129) ve bunu din uzmanları; Sovyet sonrası devletlerin din politikası alanında en demokratik yaklaşım olarak yorumlamışlardır.

Aynı zamanda, yasanın aşırı liberal dokusu, çeşitli inanç, hareket ve mezheplerin temsilcilerine sınırsız eylem özgürlüğü vermiş, basitleştirilmiş, “istediğini yap” ilkesiyle dini ekollerin faaliyetlerini yanlıs bir yönde genişletmiştir:

- dini yapıların ciddi bir şekilde artması;
- lisanssız dini eğitim kurumlarının açılması;
- yıkıcı, aşırılıkçı ve gizli doktrinlerin yayılmaya başlaması;
- İslam fanatizminin propagandası yasak olmasına rağmen, Hizb-ut Tahrir gibi yasadışı örgütlerinin mensuplarının artışı;
- ülkede, Krişnacılar, Moon Birleşme Kilisesi, Falun Gong, Beyaz Kardeşlik, Maharişi okulu, Mormonlar, Satanistler vb., gibi uluslararası dini yapılar oluşmuş ve devlet tarafından kayıt altına alınmamışlardır. (Kanaev, 2012b: 231).

Zaten 1994’te, KMDİ ve Ortodoks Kilisesi’nin liderleri (Kimsanbai Abdurahmanov ve Başpiskopos Vladimir Savitskiy), ülkedeki prozelitizm’den endişe etmişlerdi, geleneksel olmayan dinlerin faaliyetlerini kısıtlamak amacıyla mevcut yasaya düzenleme ve eklenme önerisi ile Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti’ne başvurmuşlardı (Asamudinov, 2012).

Aynı zamanda, 1995 yılında sadece Kırgızistan’da değil, Sovyet sonrası tüm cumhuriyetlerde de gözlemlenen belirsiz bir dinsel durum vardı. Ülkenin güneyindeki dini durumu çözüme kavuşturmak amacıyla hükümet, “Kırgız Cumhuriyeti’ndeki Dini Durum ve Dini Alana Yönelik Devlet Politikasının Oluşturulmasında Devlet Organlarının Görevleri ile İlgili” 10 Ağustos 1995 tarihinde 345 sayılı Kararı kabul etmiştir (Kanaev, 2012b: 231). Bu belgede yetkililer, mevcut dini yapıların birçoğunun devlet organlarının kontrolünden çıktığını itiraf etmiştir.

Devlet, bu gerçekleri analiz etmiş ve tedirgin olmuştur: misyonerlerin ve geleneksel olmayan dini örgütlerin aktivasyonu; İslami köktenciliğin kontrolsüz genişlemesi; camilerin düzensiz inşaatı; Hac-Ümre örgütlenmesindeki sorunlar; geleneksel dinlerin yasal işlevlerini yerine getirememeleri; ülkenin güneyindeki Müslüman toplumunda ayrılıkçılık; Suudi Arabistan zengin işadamlarının Oş’un ortak işletmeleri kurma bahanesiyle kendi görüşleri istikametinde (Vehhabilik) faaliyet yapan dini yapılara büyük ölçüdeki bağışları; Ürdün ve Pakistan’dan gelen din adamlarının Rus karşıtı duyguları yerleştirmesi, istihbarat toplaması; “Piramida” TV kanalının geleneksel

olmayan dini (Krişnacılar, Dalay Őı, Bahai, Moon Birleşme Kilisesi, İsa'nın Çocukları vd..) doktrinlerin propagandalarını yapması; geleneksel olmayan dini akımların Narın, Oş, Talas illeri ve Bişkek şehrindeki prozelitizmi gibi sorunlar, devletin üzerinde ciddi çalıştığı sorunlar olmuştur (Kanaev, 2012b: 232).

1996 yılının başında gelişen durum, devletin din alanında ortaya çıkan problemlere karşı ilgisizliği hakkında yanılısamalardan kurtulmanın gerekli olduğunu göstermiştir. Devletin yaşanan dini durumu düzenlemekten kaçınma hakkı bulunmadığını, bütün inançlara, inanan ve inanmayanların haklarını koruma temelinde, etkili bir şekilde düzenleme imkanına sahip olduğu kesin olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle 6 Mart 1996/45 sayılı “Kırgız Cumhuriyeti Vatandaşlarının Vicdan ve İnanç Özgürlüklerinin Gerçekleştirilmesi ile İlgili”, Cumhurbaşkanı Kararı'yla, devletin din politikasının oluşturulması ve uygulanması doğrultusunda, “Hükümete Bağlı Devletin Din İşleri Komisyonu” kurulmuştur. Bu organın başkanlığına da Başbakan danışmanı Emil Kaptagayev tayin edilmiştir (Myrzabaev, 2009: 116).

Bilindiği gibi Devletin Din İşleri Komisyonu yeni açıldığında, devletin din ile ilgili siyasetini gerçekeştirme kurumu ve merkezi olarak görev yapması düşünölen bir komisyondur. Daha sonraları kendi varlığını farklı devlet kurumları altında sürdürmüştür. İlk başta “Din İşleri Komisyonu” olarak isimlendirilmiş ve Başbakanlığa bağlı olmuştur. Sonra “Din İşleri Ajansı” olarak bir bakanlık altında, daha sonra Cumhurbaşkanlığının idaresine ve ondan sonra tekrar Başbakanlığa, sonra yine “Din İşleri Komisyonu” olarak Cumhurbaşkanlığının idaresi altına girmiştir (Din İşleri Devlet Komisyonu, 10 Mayıs 2018). Din İşleri Devlet Komisyonu'nun bu gibi kurumsal değişmeleri göstermiştir ki din konusu her zaman gündemde olmuş ve din alanını yola koymakta devletin gözünde ayrı bir öneme sahip olduğu düşünölmüştür.

Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 14 Kasım 1996'da “Kırgız Cumhuriyeti Vatandaşlarının Vicdan ve İnanç Özgürlüklerinin Gerçekleştirilmesi ile İlgili” Kararı'na dair, dinler ve dini örgütler hakkında devlet politikasının düzenleyici çerçevesinin iyileştirilmesinin bir sonraki adımı olarak 3 tane geçici yönetmelik kabul edilmiştir. Bunlar; “Geçici dini kurumları devlet kaydına alma yönetmeliği”, “Dinî faaliyet yapmak amacıyla yabancı ölkelerden gelen misyonları (kuruluşları) ve şahısları kayıt altına alma yönetmenliği” ve “Dini eğitim ile ilgili yönetmelik” (Mamayusupov, 2004: 21).

Devletin Din İşleri Komisyonu'nun statüsü, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Kararnamesi ile onaylanmıştır. Din İşleri Komisyonu'nun Yönetmeliğinin “Genel Esaslar” kısmında devletin merkezi bir organı olduğu ve dini alana yönelik devlet politikasının belirlenmesinde ve gerçekleştirilmesindeki çalışmaları yürütmek ve ülkenin devlet kurumlarının din alanında faaliyetlerini koordine etmektedir. Sonraki bölümlerinde Din İşleri Komisyonu faaliyetlerinde Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve ona bağlı hükümetin kararıyla, ülkenin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler ve anlaşmalar bağlamında, Kırgızistan Anayasası ve yasaları tarafından yönlendirilir denilmiştir (Ploskih, 2017: 100).

Daha sonra, toplumda istikrarın korunmasını amaçlayan, dinler arası diyalogu güçlendiren, birbiriyle sıkı sıkıya bağlı hoşgörüyü gerçekleştiren din alanında devlet politikası aşağıdaki normatif dokümanları ele almıştır: Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti'nin 7 Temmuz 1998/441 ve 442 sayılı “Din İşleri Komisyonunun Din Alanında Devlet Politikasını Geliştirme ve Gerçekleştirme Faaliyetlerinin Konsepti”, “Din İşleri Komisyonu ve Kurumlararası Din Kurulu Hakkındaki Usul ve Esaslar” Kararnameleri ile onaylanan Yönetmeliği; “Devletin Din İşleri Komisyonu İle İlgili”, 17 Ocak 1997/20 sayılı “Kurumlararası Din İşleriyle İlgili Kurulu” Kararnamesi vd., Devlet kurumları ile yerel özerk yönetim organları ve dini organizasyonlar arasındaki ilişkiyi düzenleme görevleri, 5 Nisan 2001'de 14 Ekim 1996'daki Hükümet Kararnamesi'yle “Gerçekleştirilmesine Yönelik Kırgız Cumhuriyeti Hükümetinin Din İşleriyle İlgili Komisyonun Faaliyeti Hakkında” başlığı taşıyan 155 sayılı “Kırgız Cumhuriyeti Vatandaşlarının Vicdan ve Din Özgürlüğünün Gerçekleştirilmesine Yönelik Çözümler ile İlgili” Cumhurbaşkanı Kararnamesi'nde tanımlanmıştır. Söz konusu çözümler, bu alandaki faaliyetlerin yeniden canlandırılmasına ivme kazandırmıştır. Ayrıca, 30 Mayıs 2003 tarihli Kurumlararası Din İşleri Kurulu'nun kararlarına göre, bölgesel devlet idarelerinin her yerinde dini işler için koordinasyon konseyleri ve yerel topluluklara ilişkin konseyler kurulmuştur. Buna ek olarak, Bişkek ve Oş şehirlerinin bölgesel idareleri ve yerel yönetimlerinde dini işler için personel birimleri kurulmuştur. Hükümet kararının uygulanması için ayrıntılı ve uzun vadeli planın geliştirildiği 5 Nisan 2004 tarihinde 226 sayılı “Kırgız Cumhuriyeti'nde 2004-2005 Yılları İçin Dini Ekstremizme Karşı Mücadelede Devlet Programının Belirlenmesi ile İlgili” Kararname yayınlanmıştır (Kanaev, 2012b: 232).

Yukarıdaki hukuki düzenlemelerle Devletin Din İşleri Komisyonu'nun temel görevi olarak ülkedeki dini durumu düzenleyebilmesi, çağdaş zorluklara yanıt verebilmesi ve günümüzdeki mezhepler ve dinler arası barışı koruyabilmesi için imkanlar sunmuştur. Devletin din politikasını yürüten önemli organı olarak kazandığı tecrübeyle birlikte ve başka devletlerin din politikalarının tecrübelerinden de faydalanmasıyla, yönetmeliği yerel şartlarda uygulanması gerektiği günümüzde açık bir şekilde belirtilmiştir.

2.8. Hükümetin 2006 Yılındaki “Kırgızistan’ın Dini Alandaki Devlet Konsepti”

Kırgızistan’ı 24 Mart 2005 yılına kadar yöneten Cumhurbaşkanı Askar Akayev’in iktidardan indirilmesiyle yeni iktidar gelmiştir. Eski iktidarın yıkılmasında aktif bir şekilde rol oynayan Kurmanbek Bakiyev yeni iktidarın başına gelmiştir. 24 Mart 2005’teki devrimden sonra Bakiyev’in başkanlığında 8 Kasım 2006’da, ülkenin Anayasasının yeni taslağı muhalefetin baskısı altında kabul edilmiştir. Dini konudaki huzursuzluklar 2005 yılından sonra siyasi alanda gündeme getirildi. Toplumsal tartışmaların sonunda parlamentoda bu konu görüşüldü. Neticede 8 Kasım ve 30 Aralık 2006’daki Anayasa değişikliğinde, bilinmeyen sebeplerden dolayı Anayasa’nın 1.maddesindeki “Svettik” (Laik) kavramı kaldırılmıştır (Kırgız Cumhuriyeti Anayasası, 2006). Ancak bu Anayasa üzerinde uzlaşma sağlanamamış ve referandum yoluyla 21 Ekim 2007’de “laik” kavramının eklendiği yeni bir Anayasa kabul edilmiştir. Anayasa’nın Kırgızcasında ise “*mamlekettik başkaruuga din aralaşpagan*” (devletin yönetimine din karışamaz) açıklaması kullanılmıştır (Kırgız Cumhuriyeti Anayasa’sı, 2007).

2006’daki Anayasa’da “laik devlet” kavramının ortadan kalkması, toplumun ne kadar etkilendiğini göstermiştir: Ülkede yasaklanan “Hizb-ut Tahrir İslami Partisi”nin Batken ve Koçkor’daki deprem kurbanlarına yardım işini duyurması; Akramiya dini grubunun aktifleşmesi, yurtdışında dini eğitim alan öğrencilerin farklı dini yorumları ülkeye sokmaları, Batılı misyonerlerin farklı toplumsal kurumlar altında faaliyetlerini yürütmesi, din değiştirme olgusu, toplumda “hicab-başörtü” tartışmaları, toplumsal planda cinsiyet eşitliliği ve çok eşlilik gibi sorunlar ortaya çıkmıştır (Kanaev, 2012b: 233).

2006’dan itibaren devlet, dini durumu gözetim altına almasıyla, bu alanda acil çözüm gerektiren sorunları tespit etmiş (bunlar arasında; dini çatışmalar, prozelitizm’in artma sorunları, ekstremizm vd.) ve sorunları acil bir şekilde çözmek amacıyla faaliyetlerini

arttırmıştır. Bunun bir sonucu olarak Din İşleri Ajansı ile Bilim ve Düşünsel Mülkiyete İlişkin, devlet ajansı tarafından hazırlanan, “Kırgız Cumhuriyeti’nin Dini Alandaki Devlet Konsepti” 6 Mayıs 2006/324 sayılı hükümet Kararnamesi yayımlanmıştır (Kurbanova, 2010: 5). Bu belge 11 sayfa, 8 bölümden oluşup Kırgızistan tarihindeki ilk Din Konsepti olarak bilinmiştir. Din Konsepti’nin giriş kısmında din ve dini organizasyonlara yönelik devlet politikası Anayasa’ya, uluslararası anlaşmalara, BM’nin devletin imzaladığı Konvansiyonlarına, AGİT’in standartlarına dayandığı belirtilmiş ve Konsept’te kullanılan terim ve kavramlar açıklanmıştır (Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti’nin 324 Sayılı Kararnamesi, 2006). Devlet bu konseptte öncelikle “*geleneksel din*” ve “*geleneksel olmayan din*” ayrımını yapmıştır. Geleneksel din olarak Sünni İslam’ı ve Ortodoks Hıristyanlığı belirtmiş ve bunun dışında kalanlar ise geleneksel olmayan dinler grubuna dahil edilmiştir. Ülkede faaliyet gösteren farklı dini misyonerler, radikal İslami gruplar (Hizbut Tahrir gibi) ve dini radikalizm-ekstremizm sorunları devletin güvenliğine tehdit yaratması gibi temel faktörleri dile getirmişler. Devletin birliği ve bütünlüğüne zarar verilmemesi amacıyla devlet organlarının dine ve dini organizasyonlara yönelik durum, amaçlar ve hedefler, prensipler, temel görevleri gibi başlıklar altında ele alınmıştır (Din Konsepti, 2006).

Bu konsept, alınan tedbirlere rağmen, amaç ve hedeflerine ulaşamamış ve daha sonra devletin yeni bir Din Konsepti oluşturmasına ve kabul etmesine neden olmuştur.

2.9. 31 Aralık 2008 Yılı “İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar İle İlgili” Devletin Yeni Din Kanunu

Kırgızistan’ın, bağımsızlığına kavuşmasının hemen ardından din-devlet ilişkisini ve sınırını belirlemek amacıyla 16 Aralık 1991 yılında “İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili” kanunu kabul ettiğini biliyoruz. Din-devlet ilişkilerinin yasal olarak olumlu yönlere evrilmesine rağmen dini oluşumların kurumsallaşma sorunları çözümsüz kalmıştır. Kanun, fazla liberal ve hızla gelişen dini gelişimi öngerelememiştir. Dolayısıyla zaman geçtikçe yerli ve yabancı dini organizasyonların çoğalmasıyla birçok sorular ve sorunlar ortaya çıkmıştır.

12 Temmuz 2006’da Bişkek’te Orta Asya’nın dini alandaki uzmanları ve din adamlarının katılımlarıyla “Dinleri geliştirmek, Sivil İnsiyatifler, İnanç ve İfade Özgürlüğü ve Çatışmasız Varoluş” başlıklı bölgesel konferans düzenlenmiş ve o zamandaki devlet sözcüsü olan Adahan Madumarov, devrimden sonra ülkedeki dini

organizasyonları desteklemek amacıyla yurtdışından gelen tüm finansal akışları sıkı kontrole almak ve dini alandaki mevzuatı sertleştirmeyi önermiştir. Bunun gibi konferans, yuvarlak masa toplantılarında dini alanda yasal düzenlemeler yapılması, hukuki düzenlemelerin değiştirilmesi ve reformların başlatılması gerektiği dile getirilmeye başlanmıştır (Namatbaeva, 2006).

Yukarıda değinilmiş problemleri çözmek için din-devlet ilişkilerini daha sağlıklı zemine oturtmak amacıyla 17 sene kullanımda olan eski Din Kanunu'nun yerine başka bir Din Kanunu hazırlanmıştır. Kanun birçok tartışmalardan sonra Kırgızistan'ın "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" kanun, 6 Kasım 2008'de kabul edilmiş, Cumhurbaşkanı tarafından 31 Aralık 2008'de 282 Sayılı kabulü ile imzalanmış ve 16 Ocak 2009 tarihli devletin resmi gazetesi olan "Erkintoo" gazetesinde yayınlanmasıyla yürürlüğe girmiştir. Bu kanun 6 kısım 30 maddeden oluşmuştur (Kırgızistan'ın "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanunu, 2008).

16 Aralık 1991 tarihli "Kırgızistan'ın "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" kanuna göre 31 Aralık 2008 tarihli "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" kanun, devlet organlarını, dini kurumların faaliyetlerini izlemek için daha fazla yasal güce sahip kılmıştır. Bu kanun ile devletin pozisyonu güçlendirilmiş, "*dindarların ve dini kurumların çıkarları ve haklarından çok, devletin ve iktidarın güvenlik algısını yansıttığı, dolayısıyla bireyci değil devletçi*" (Myrzabaev, 2009: 317) olduğu belirtilmiştir.

Kırgız Cumhuriyeti'nin 2008'deki "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" kanunu, dini kuruluşların kayıt altına alınma şartlarını sıkılaştırmaktadır. Kanun, dini kayıt için zorunlu prosedür ve dogmanın temeli hakkında bilgilendirilmesi gereken tüm dini kuruluşların finans raporlamasını sağlar. Zorunlu kayıt yasasına göre, Kırgızistan'da dini faaliyetler göstermek ve dini eğitim kurumları için gelen yabancı uyruklular (misyonerler) Kırgız Cumhuriyeti yasalarına tâbidir. Kanun gereğince dini kurumlar, dini incelemeye tabi olarak yasaların gerektirdiği şekilde dini literatürü, diğer basılı, video materyallerini ve dini materyalleri üretme, edinme, dağıtma hakkı tanınırken, bunlardan "*Anayasal düzeni değiştirmeye, dini hoşgörüsüzlüğe, toplumun ahlaki değerlerini bozmaya yönelik çağrılar içerenleri*" yasaklanmıştır. Dini örgütlerin medyada ve çeşitli dergilerde dini yayın ve propaganda yapma hakkı güvence altına alınmıştır (Kırgızistan'ın "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanunu, 2008).

Din Kanununun kabul edilmesinden önce de sonra da STK'lar, yabancı ve yerli dini organizasyonlar ve Din Kanunu hazırlayan komite üyeleri arasında birçok tartışmalar olmuştur. Bu tartışmaların birisi, dini kurumları oluşturmada eski kanuna göre 10 yetişkin kişinin başvurması gerekken yeni kanunda ise 200 yetişkin kişinin başvurması ve Kırgızistan'da daima ikamet eden kişiler olması şartı eklenmiştir. Kanundaki bu koşula karşı çıkanlar "geleneksel olmayan" (Sünni İslam ve Ortodoks Hıristiyanlığı haricindekiler) dinler ve mezhepler olmuş ve dini azınlıklara karşı ayrımcılığa itirazlarını dile getiren Batılı bazı İnsan Hakları STK'ları, uluslararası organizasyonların (AGİT) temsilcileriydi (International Religious Freedom Report for 2014 United States Department of State, 2014: 1). Fakat bunların yanı sıra "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" kanunda, Kırgızistan vatandaşları olanlar gönüllü olarak birlik oluşturup dini inançlarını ve ritüellerini gerçekleştirmek amacıyla dini kurumlarını kurabiliyorlardı. Bunlar: dini topluluklar, merkezler, dini eğitim kurumları, camiler, kiliseler, sinagoglar, ibadethaneler, manastırlar vb.,

Özetlemek gerekirse yeni Din Kanunu 2008 yılına kadar devlet tarafından kabul edilen din, inanç ve dini kurumlarla ilgili yönetmelikler, kanunlar, kararnameler gibi yasal düzenlemelerin birçok hükmünü içermiştir. Zira bu gibi yasal düzenlemeler farklı sebeplerden dolayı Din Kanunu'nun yeniden yazılmamasına bağlı olarak yapılmıştır. Kanundaki bu düzenlemeler Kırgızistan'da faaliyet gösteren yerli ve yabancı dini kurumların devlet organları tarafından gözetim ve denetim altında tutulmasını öngören işleyişleri (mekanizmaları) oluşturmuş ve dini organizasyonlar için yeni yükümlülükler getirmiştir. Bu bakımdan Din Kanunu Kırgızistan'ın dini durumunu göz önünde bulundurarak, gerek hukuki bütünlüğü sağlama, gerekse hızla çoğalan dini kurumlara ve hızla gelişen ve değişen dini yapıya yön verme çabası olarak değerlendirilebilir. Bir yandan dinle ilgili kanuni düzenlemelerin uygulanmasında birçok problemle karşılaşılmasına ve sürekli gündeme gelen "*Din Kanunu'na düzenleme ve eklemeler yapma arayışlarına*" neden olduğunu da söylemek mümkündür.

BÖLÜM 3: 2008 YILINDA BAŞLATILAN DİN POLİTİKALARI VE DİN REFORMLARI

3.1. Dini Radikalizm, Ekstremizm ve Terörizm ile Mücadele Sorunları

SSCB döneminde devlet tarafından sıkıca kontrol altına alınan din, Kırgızistan'ın bağımsızlığına kavuşmasıyla din özgürlüğüne de kavuşmuş ve toplumda dine olan ilgi artmıştır. Kırgız, Özbek, Dungan, Uygur, Tacik, Kazak'lar ve diğerleri gibi ülkenin Müslüman halklarının İslam'a olan ilgileri özellikle artmıştır (Usubaliev, 2009: 42). Dini alandaki liberal din politikaları sayesinde Orta Asya'daki "demokrasi adası"* olarak bilinen Kırgızistan, çeşitli dini misyonların odağı haline gelmiş, devlet de Orta Asya devletlerinin arasındaki en demokratik ülke olduğunu sık sık ifade etmiştir. Fakat bunun gerçek olup olmadığına ilişkin bazı endişeler vardır. Kırgızistan'daki etnik ve bölge ayrımcılığı (Kırgız-Özbek-Rus-Dungan, kuzey-güney gibi), devlet işlerinde rüşvetin çoğalması gibi sebeplerle bazı temel görevleri yerine getirememiştir. Sonuç olarak 7 Nisan 2010 yılında, halkın iktidara direnişi olmuş ve 90'a yakın şehit vermesiyle iktidar devrilmiştir. Bunun hemen ardından ülkenin güneyinde, Haziran ayında Kırgız-Özbek çatışmaları yaşanmıştır. Bunun sebebi olarak devletin siyasi krize uğraması, aile yönetimi, yoksulluk, adaletsizlik ve ülkedeki yabancı güçlerin ya da derin oluşumların etkisi olduğu uzmanlarca söylenmektedir (Çernyaevskiy, 2010).

Kırgızistan halkı ikinci devrimi 7 Nisan 2010 yılında yapmıştır. Bu dönemlerde 2008 yılında başlatılan din reformları duraksatılmıştır. Zira uluslararası siyasi alanda devlet olarak ayakta kalmak ve ülkedeki sosyo-ekonomik sorunların çözümüyle uğraşmıştır. Geçici Hükümet olarak Roza Otunbayeva'nın başkanlığında yeni iktidar gelmiştir. Yeni iktidarın ilk işi ülkeyi, devleti bir düzene sokmak ve Anayasa değişimi olmuştur. Anayasa değişiminde yönetim biçimi ele alınmış ve parlamenter yönetimi tercih etmişlerdir. Fakat dinle ilgili maddeler büyük tartışmalarla geçmiştir. Bu tartışmalarda kimileri Anayasadaki "laik" kavramının kaldırılması gerektiğini kimileri kaldırılmaması gerektiğini iddia etmişlerdir. Laik kavramını Anayasa'dan kaldırmak isteyenler, toplumun bir kısmının laik kavramını ateist kavramı ile aynı olarak anlaması ve bazı

*Kırgızistan diğer Orta Asya devletlerine göre siyasi, toplumsal, kültürel konularda farklı ve daha demokratik yol izlemesinden dolayı bu tabir söylenmektedir. Ayrıca bkz: Anderson, J. (1999). Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy. Harwood Academic Publishers, Amsterdam.

devlet adamlarının bu kavramı yanlış anladığından dolayı toplumda dini sorunlar ortaya çıktığını dile getirmişlerdir (Arstanbek, 2017). Sonuçta 27 Haziran 2010 tarihinde Anayasa kabul edilmiş ve Anayasa'nın 1.maddesindeki “svetskiy” (laik) kavramı Anayasa'dan kaldırılmamıştır (Kırgız Cumhuriyeti Anayasası, 2010).

Ülkedeki ekstremizm ya da terörizm kavramlarının sadece İslam'la bağlantılı olduğu önplana çıkmaktadır. Başka dinlerin ekstremist dini örgütleri var olsa bile, toplumda İslami hareketler daha çok bilinmektedir. Bunun sebebi olarak da Orta Doğu'nun Müslüman ülkelerinde yaşanan siyasi ve dini krizler Kırgızistan'a da etki etmektedir. Sosyal medya, yerel ve uluslararası televizyon kanallarında sürekli yansıtılan ve sık sık bazı gazeteciler tarafından “İslami radikalizm; ekstremizm; terörizm” gibi tabirlerin kullanılması da ekstremizm ve terörizmi İslam'a bağlamasında bir algı oluşturmuştur. (Reşetnyak, 2016: 37-39). Dolayısıyla bu gibi önyargıları kırmak için devletin din eğitimi ele alması ve dinin siyasallaşmasının önlenmesi gerektiği dile getirilmiştir.

Ülkede son zamanlardaki demokratik gelişmeler uluslararası toplumda iyimserlik yaratırken, geriye kalan kırılmalıklar da hem devletin hem de toplumun iç ve dış baskılara karşı dayanıklılığı konusundaki endişeleri dile getirmektedir. Radikalleşme ve şiddet yanlısı aşırılık tehditleri, Kırgızistan ve diğer Orta Asya devletlerinin şu anda karşı karşıya olduğu en önemli güvenlik riskleri olarak karşımıza çıkıyor. Bu, ülkenin Afganistan'a yakınlığı dahil olmak üzere çeşitli iç ve dış faktörlerden kaynaklanmaktadır; Özbek azınlığın siyasi ve sosyo-ekonomik marjinalleşmesi, yönetim zafiyeti, Suriye'de uzun süren savaş, küresel cihad anlatılarının ve hareketlerinin yükselişi olmaktadır. (Saferworld Briefing, 2016: 2).

Devlet, dini durumu düzeltmek amacıyla birçok yasal düzenlemeleri ve uygulamaları yürürlüğe koymuştur. Devlet, önce toplumun dini güvenliğini ele almaya çalışmıştır. Toplumda boşluk olunca onun yerini zararlı düşünce ve hareketler doldurmaya başladığını kabul etmiştir. Bu gibi hareketler devletin güçsüzlüğünden ve rüşvete batmasından istifade edip, ülkedeki vatandaşların dini ve sosyal sorunlarını çözdüğünü iddia etmekte ve bu şekilde sosyal taban bulmaktadır. Böylece devlet kurumları herhangi bir konuda yanında olmayınca ve halkın sorunlarını çözmeyince vatandaşlar zararlı dini akımlara yönelmeye başlamışlardır (International Crisis Group, 2016: 7).

Devlet, ülkedeki dini durumu gözlemleyerek son yıllarda yabancı kökenli İslami dini akımlar ve fundamentalist (köktenci) dini grupların aktif olduğunu tespit etmiştir. Ülke içinde devlet tarafından tescil edilmemiş bazı dini hareket ve cemaatler vardır ve Tebliğ Cemaati, Nurcular, Süleymancılar, Selefiler gibi dini cemaatler ön sırada gelmektedir. Bunların bir çoğunun yabancı ülkelere maddi ve manevi destek aldıklarını devlet de inkar etmemiştir. İşte bu gibi dini hareketlerin yeterince kontrol edilmemesi sonucunda diğer ekstremist ve terörist gruplar da ülkede yaygınlaşabilmektedir. Ve bu ekstremist ideolojiye yönelenlerin de çoğunlukla gençler olduğu tespit edilmiştir. Sonuçta Kırgızistan'da yaşanan bazı terör olayların içinden radikal ve ekstremist dini grupların ideolojilerini benimseyen bireyler çıktığı görülmektedir (Nasritdinov ve Esenamanova, 2014).

Ancak birçok uzmana göre yalnızca bu gibi ideolojilere karşı koyma noktasında alınan önlemler yeterince etkili değildir, tam tersine bunlar sert tepki gösterir, gizli faaliyet göstermeye başlar ve zamanla radikalleşir ve ekstremist, terörist hareketlere kolayca yönelebilir. Bunu önlemek amacıyla Orta Asya liderleri şu anda İslam'ın geleneksel yönüne kapsamlı destek sağlıyor. Radikalleşme ve aşırıcılığın yayılmasına karşı koymak için temel ideolojik araç olarak tanınan kurumlara devletin destek vermesi gerekmektedir. İlahiyatçıları hazırlamak, İslami eğitim uzmanlarının eğitim kalitesini artırmak ve ayrıca İslami eğitim veren kurumların devletin genel eğitim sistemine entegrasyonuna özellikle dikkat edilmektedir (Abdılđaev ve Abdıkulov, 2013: 5).

Kırgızistan devletinin önderleri bu süreci ve durumu çok iyi anlamıştır. Böylece, 12 Eylül 2011 yılındaki Güvenliği Sağlamak ve Hukuki Düzen Konseyinde başbakan Almazbek Atambayev, cezai sorumluluğu güçlendirmenin ekstremizmi daha fazla yeraltına sürükleyeceği görüşünü dile getirmiştir. Bunun yerine, dinsel aşırılığa karşı daha etkin bir şekilde mücadele etmeyi sağlayacak olan dini alanda eğitim sürecini düzene sokmaları istenmiştir. Ayrıca geleneksel İslam'ın gelişmesini sağlayacak bir yedek vakıf oluşturma fikrini ortaya koymuştur (Zvyagintsev, 2011).

Orta Doğu'da ve başka Müslüman ülkelere yaşanan krizler Kırgızistan'ın da dikkatini çekmiştir. Kırgızistan'da hilafet veya şeriat yönetim biçimini isteyen dini gruplar vardır ki 2 Haziran 2012'de 24 yaşındaki Bahtiyar Dautov adlı bir genç sosyal medya aracılığıyla Kırgızistan Cumhurbaşkanı A.Atambayev'e cihad ilan etmiştir. Onun cihad ilan etmesinin nedeni olarak Atambayev'i Moskova'da Kırgızların milli destanı olan

Manas'ın heykelini yaptırması, şeriat normlarını bozmakla suçlamıştır. Bu olaylardan sonra hemen iki ay geçmeden güvenlik organları onu gözaltına almış ve soruşturmadan sonra mahkemede 5 sene hapse çarptırılmıştır (Veçerniy Bişkek, 5 Kasım 2014). Daha önceki yıllarda da terör eylemini gerçekleştirmek isteyen veya terör eylemini yapan gruplar olmuştur. Örneğin 30 Kasım 2010 yılında Bişkek'te Kocomkul adındaki Spor Salonu'nda Nisan olaylarındaki suçluların mahkeme süreci olurken spor salonunun hemen yanında patlama olmuştur (Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, 30 Kasım 2010). Aynı yılda, olaydan sonra bir ay bile geçmeden 25 Aralık'ta, İçişleri Bakanlığı'nın otoparkından "Land Rover Discovery" marka arabada patlayıcı madde, gaz balonları, kimyasal malzemeler ve kısa inşaat demirleri bulunmuştur. Güvenlik organlarının tetkiki sonucunda toplumda tehdit yaratarak Kırgızistan'ın güvenliğine zarar verme amacındaki gruplar olduğu belirtilmiştir (Kasmalieva, 2010). Fakat daha sonra bu terör eylemin gerçekleşmesinde yerel terörist gruplar, kendilerinin yaptığını dile getirmiştir. Sonuçta Kazakistan'da temeli atılan Selefilik'in cihad akımına ait "İslam Cihad Birliği" ve temeli Kırgızistan'da atılan "Cayş-ul Mahdi" olarak bilinen grupların birkaç üyesi tutuklanmıştır (Elkeeva, 2010).

Bunların dışında 26 Kasım 2015 yılında ülkenin meşhur din uzmanı ve "Din, Hukuk ve Politika" araştırma merkezinin kurucusu olan Kadir Malikov Bişkek şehri Asanbay ilçesindeki evinin yanındaki mağazanın önünde belirsiz kişiler tarafından saldırıya uğramıştır. Malikov yüzü ve elleri bıçaklanarak hastaneye kaldırılmıştır. Bu olay ile ülkenin İçişleri Bakanlığı "Perehvat" operasyon planını başlatmıştır (Şambetov, 2015). Kadir Malikov kendisine saldıranların Irak-Şam İslam Devleti'nin (İŞİD) adamları olduğunu ve saldıranların kendisini öldürmek amacıyla olduklarını belirtmiştir. Malikov, 27 Kasım 2015 yılında Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti'ne verdiği röportajda *"Bu yılın yaz ayında Suriye'nin Rakka şehrindeki İŞİD'i kollayan terörist grupların beni ve Kazakistan'daki bir ilahiyatçıyı öldürtme ile ilgili karar alındığı hakkında bende bilgiler vardı. Bu %100 kanıtlanan bilgidir. Ayrıca yazın evimin ve benim namaz kıldığım caminin yanında şüpheli gruplar beni takip etmişti. Bu yüzden ben İŞİD ile ilgili görüşümü geçici olarak söylememeye mecbur kalmıştım. Dünkü olay, İŞİD ve diğer terör örgütlerinin ideolojisine karşı çıkan herkesin hayatının tehlikede olduğunu göstermiştir..."* demiştir (Beşenbekkızı, 2015a).

Kırgızistan'ın İçişleri Bakanlığı (İİM) ve Milli Güvenlik Devlet Hizmeti'nin (UKMK) yürüttüğü "Perehvat" operasyonunun neticesinde Malikov'a saldıranların kimlikleri tespit edilmiş ve uluslararası olarak aranmaya alınmıştır. Onların biri Narın şehrinde 1987 doğumlu Tilek uulu Alibek ve Oş ilinin Nookat ilçesinde 1986 doğumlu Irıskul Beyşenaliev adındaki IŞİD üyeleri olduğu belirtilmiştir. Çalışmaların sonucunda olayda şüpheli iki kişi "İTERPOL"un (Uluslararası Kriminal Polis Teşkilatı) yardımıyla 29 Kasım 2015 yılında Türkiye'nin Gaziantep şehrinde ele geçirilmiştir. Kırgızistan'ın güvenlik organlarının bilgilerine göre şüpheliler olay günü Kazakistan'a ve Kazakistan'dan da Türkiye'ye uçmuşlardır. Onların kaldığı ev aranmaya alındığında ekstremizme ilgili dini kitaplar, mermiler, bıçak ve silahlar bulunduğunu güvenlik organları bildirmiştir (Toktakunov, 2015).

Din uzmanı ve "Din, Hukuk ve Politika" araştırma merkezinin müdürü Kadir Malikov'a saldırının nedeni olarak da yerel ve uluslararası dini radikal, ekstremist grupları ve terör örgütleri çok eleştirmesi olmuştur. Bunun dışında Kadir Malikov, IŞİD ve onun gibi diğer ekstremist ve terörist grupların doğru olmadığını medya ve diğer kaynaklarda açık konuşan kişilerden biri olarak bilinmektedir.

Kırgızistan'da, son yıllarda, incelenen konularla ilgili birbirini açıklayan iki vaka tespit edilebilir: 2015 yılında aşırılık ve terörizmle tutuklu mahkûmların cezaevinden kaçması ve 2016'daki Bişkek Çin Büyükelçiliği'ne saldırıdır.

12 Ekim 2015 tarihinde, Kırgızistan'da bir acil durum meydana gelmiştir: 9 mahkum, Bişkek'in dışındaki köylerin birinde yer alan NO: 50.cezaevinden kaçmıştır. Kaçan mahkumlar Kırgızistan'da yasaklanan "Cayş-ul Mahdi" örgütünün üyeleri, ülkedeki terörist ve aşırıcı eylemlerle (yukarıda belirtilen olay 2010 yılında Kocomkul spor salonunun yanındaki patlama ve İçişleri Bakanlığı binasına patlayıcı madde yüklenen arabanın konulduğu vd.) ilgili hükümler altında mahkum edildiği (bunlardan yedisi ömür boyuna mahkum edilmiştir) açığa çıkmıştır. Mahkumlar kaçarken cezaevinin 3 memurunu boğarak öldürmüş ve 2 memurunu yaralı bırakmışlardır. Yaralı iki memurun birisi hastanede 4 gün sonra can vermiştir (Coldoşev, 2015a). Güvenlik organları kaçakları ele geçirmek için 10 gün uğraşmışlardır. Neticede 3 mahkum operasyon sırasında öldürülmüş, resmi raporlarda belirtildiği gibi ele geçirilen daha üç kişi akut kalp yetmezliğinden ve beynine kan aktığından dolayı öldüğü belirtilmiştir. Operasyonun sonucunda sadece 3 mahkum hayatta kalmış ve onların hapis cezası

müebbet hapse çevirilmiştir. Olayların kurbanları olarak ölen mahkumlar hariç dört cezaevi memuru, bir “SOBR” (Özel Harekat) polisi ve iki sivil olmuştur (Egizbaev, 2015). Şu ana kadar mahkumların nasıl kaçtığı, onlara kimlerin yardım ettiği, ele geçirilen 3 mahkumun bir anda ölmesi vb., gibi birçok soruların cevapları daha açıklığa kavuşmuş değildir. Böylece resmi organlar bu olayı kapatmıştır.

30 Ağustos 2016 yılında Kırgızistan’da bir terör eylemi daha gerçekleştirilmiştir. 30 Ağustos günü “Mitsubishi Delica” marka bir araba Bişkek Çin Büyükelçiliği’nin ana kapısını kırarak içeri girmiş ve araç sürücüsü kendini patlatmıştır. Sonuçta Çin Büyükelçiliği’nde görev yapan 3 Kırgızistan vatandaşı yaralanmıştır. Patlamadan sonra Kırgızistan’ın güvenlik organları bu olayın terör eylemi olduğunu bildirmiştir (www.ktrk.kg, 30 Ağustos 2016).

Güvenlik organlarının çalışmalarının neticesinde terör eyleminin gerçekleşmesinde aktif yer alan Hikmatillo Abdulacanov, Künazim Mansirova (kadın) ve Hasamidin İsmailov adındaki 3 şüpheli kişi tutuklanmıştır. Devletin resmi güvenlik organı olan Milli Güvenlik Hizmeti medya haberlerine terör eylemini gerçekleştiren kişilere ülke dışından (Suriye’den) emir veren diğer şüphelinin ismini de açığa çıkarmışlardır. O şüphelinin Uygur kökenli takma adı Abu Saloh olan Sirociddin Muhtarov isimdeki kişi olduğu belirtilmiştir. Bunun dışında patlamayı gerçekleştirmede yardım eden Kırgızistan’lı “Abu Ahmad” takma adı ile bilinen Burhanidin Cantöröev’in de parmağının olduğu söylenmiştir. Ayrıca Alibek Satıbaev (Koçkorov) adındaki şüpheli de gözaltına alınmıştır. Bişkek Çin Büyükelçiliği’ndeki terör eyleminin gerçekleşmesi emrini verenlerin Suriye’deki çatışmalara katılan “Cabhad en-Nusra” ve “Cemati et-Tevhid vel-Cihad” grubunun üyeleri olduğunu Kırgız devletinin Milli Güvenlik Hizmeti bildirmiştir. Bir senelik soruşturmadan sonra altı şüpheliden üçü serbest bırakılmış, süreç tamamlanmış ve 27 Haziran 2017 yılında Bişkek şehrinin Birinci May İlçe Mahkemesi üç şüpheliyi Hikmatillo Abdulacanov’u ve Künazim Mansirova’yı 10 yıla, Hasamidin İsmailov’u ise 18 yıl hapis cezasına mahkum etmiştir (Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, 27 Haziran 2017).

Kırgızistan’ı yakından ilgilendiren son bir terör eylemi de Rusya’nın Sankt Petersburg şehrindeki “Sennaya Ploşad” ve “Tehnologičeskiy İstitut” metro istasyonları arasında gerçekleştirilmiş ve neticede 16 kişinin hayatını almıştır. Rusya’nın Federal Hizmeti bu terör eyleminde şüpheli olarak Kırgızistan doğumlu Rusya vatandaşı olan 22 yaşındaki

Akbarcon Calilov adındaki öğrenci olduğunu açıklamıştır. Fakat Akbarcon Calilov da o metrodaki patlamada hayatını kaybetmiştir. Rusya güvenlik organları çalışmalarının sonucunda birçok Kırgızistan doğumlu kişiler sorguya çekilmiştir. Bunların arasında Kırgızistan doğumlu ve daha sonra Rusya vatandaşlığını alan Abror ve Akram Azimov adlı kardeşler gözaltına alınmıştır. Bunlardan biri Akram Azimov Sankt Petersburg'taki metroda patlamayla suçlanan Akbarcon Calilov ile irtibatla olduğu ve ona yardım ettiği belirtilmiştir. Diğeri ise patlamadan önce kardeşine yardım etmiş ve iletişimde olma suçlamasıyla gözaltına alınmıştır (Eraliev, Canıbekkızı ve Kulçumanov, 2018).

Fakat bu olay hakkında uluslararası bağımsız medya kanalları, bazı bağımsız uzmanların ve sosyal medya kullanıcılarının görüşlerine göre terör eylemini Rusya Federal Güvenlik Hizmeti tarafından düzenlenmiş bir suikast olduğunu belirtmektedirler. Çünkü bugüne kadar hiçbir terör örgütü terör eylemini üstlenmemiştir (Vaşenko ve Zamorskaya, 2018). Bilindiği gibi son yıllarda Afganistan, Yemen, Türkiye, Pakistan, Fransa, İsveç, Belçika gibi ülkelerde gerçekleştirilen terör eylemlerini IŞİD, BokoHaram, Taliban gibi veya başka terör grupları kendi üzerine alarak, açıklama yapmışlardır. Böylece olayda şüpheli olarak tutuklanan iki kardeşi Temmuz 2017 yılında Federal Güvenlik Hizmeti'nin yetkilileri döverek zorla suçu kabul ettirdiğini Akram Azimov'un avukatı Olga Dinze bildirmiştir (Eraliev, Canıbekkızı ve Kulçumanov, 2018). Günümüze kadar soruşturma süreci devam etmekte ve mahkemenin ne zaman olacağı hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Kırgızistan'ın güvenlik organları ise bu konuda müdahale edemeyeceğini bildirmiştir. Zira iki kardeş Akram ve Abror Azimov'lar Kırgızistan vatandaşlığından çıkıp Rusya vatandaşlığı olmuşlardır. Bu nedenle ülkenin güvenlik organları Rusya'nın güvenlik organlarının soruşturma veya herhangi bir sürecine katılamayacağını dile getirmiştir. Fakat bu meselede Kırgızistan istihbarat konusunda Rusya Federasyonu ile işbirliği yapmada hazır olduğunu belirtmiştir.

Devletin terörizm ve dini aşırılıkla mücadele yöntemleri.

Kırgızistan'da terörle mücadelenin ve aşırıcılığa yönelik yasal düzenleme, aşağıdaki belgelerin uygulanmasıyla gerçekleştirilmektedir:

- “Ekstremist Faaliyetlerle Mücadele ile İlgili” 2005 yılındaki Kanun;
- “Terörizmle Mücadele ile İlgili” 2006 yılındaki Kanun;

- Kırgızistan'ın Milli Güvenlik Hizmeti'nin 2012'deki Konsepti.

Bu yasalar Kırgız toprakları içinde geçerli olup ekstremizm ve terörizm ile mücadelede önemli belgeler olarak sayılmaktadır (Reşetnyak, 2016:35). Bunun dışında Kırgız Hükümeti kendisinin ve bölgenin güvenliğini sağlamak için uluslararası, komşu ülkeler arası anlaşmalara da imza atmış, üye olmuştur (Nasritdinov ve Esenamanova, 2014: 30). Bunların arasında “Terörizm, Bölücülük ve Ekstremitizme Karşı Mücadele ile İlgili Şanghay Anlaşması”, “Rehin Almaya Karşı Mücadele ile İlgili Konvansiyon” ve “BDT Üyesi Ülkelerin İşbirliği ile İlgili Anlaşma” sayılabilir.

3.1.1. Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi'nde Yaşanan Krizler

Ülkede 7 Nisan 2010 senesinde iktidarın devredilmesiyle KMDİ'nde de değişiklikler, sorunlar yaşanmıştır. 2003'te KMDİ'nin başkanlığına getirilen Muratalı Cumanov iki eski Cumhurbaşkanı Akayev ve Bakiyev döneminde müftü olarak görev yapmıştır. KMDİ başkanı olan ve 2003'ten beri Kırgızistan'ın müftülük görevinde bulunan Muratalı Cumanov 2010'da görevinden istifa etmiştir. Onun KMDİ'nin başkanlığından istifa etmesinde siyasi ve finans çevreleri rol oynamıştır. 7 Nisan olaylarından sonra yani 21 Nisan'da Cumanov belirsiz kişiler tarafından kaçırılmıştır (Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, 24 Nisan, 2010). Sonra Cumanov geri getirilmiş ve sağlığına zarar verildiği ortaya çıkmıştır ve halk bunu bilmektedir. Cumanov'un kaçırılmasının nedeni olarak KMDİ'ndeki finans meseleleri, hac ve ümre organizasyonunda finansal entrikalar olduğu söylenmektedir. Yaşanan bu olaylardan sonra 7 Temmuz 2010 yılında Cumanov hayatını kaybetmiştir. Fakat Cumanov'un ölümünün nedeni olarak kendi hastalığı olduğu ve birkaç yıldan beri hastanede kayda geçtiği devletin ilgili organları tarafından bildirilmiştir (Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, 8 Temmuz 2010).

Cumanov'un KMDİ başkanlığından ayrılmasıyla siyasi oyunlar yine başlamıştır. KMDİ'nde dönen milyonlar, sadece 2010 yılında beş müftünün görevinden ayrılmasına neden olmuştur. Cumanov'un görevinden istifa etmesiyle onun yerine geçici olarak Abdüşükür Hacı Narmatov görevlendirilmiştir. Fakat Abdüşükür Narmatov bu görevde sadece 8 gün durmuş ve kendi iradesi ile istifa etmek zorunda kalmıştır. Onun yerine müftünün yardımcısı olan Süyün Hacı Kuluyev gelmiştir. Fakat 6 Haziran 2010 yılında Alimler Keneşi'nin genel toplantısında belirsiz kişiler içeri girip Kuluyev'e saldırmışlar ve *“müftülük görevinden istifa et, biz kendi adamımızı getireceğiz”* demişlerdir. Kuluyev dövülmüş, sağlığına zarar verilmiş ve hastaneye kaldırılmıştır. Çok geçmeden

onun yerine Çüy il kadısı olan Ruslan Cumagulov gelmiştir. Temmuz 2010 yılında Alimler Keneşi olağandışı genel toplantısı yapılmış ve Ruslan Cumagulov, Çubak Calilov ve Abdışükür Narmatov müftülüğe aday olmuşlardır. Toplantının başlamasına az kala Oş şehrindeki büyük bir caminin imamı olan Ubaydulla Saribaev de kendi adaylığını göstermiştir. Toplantı başlar başlamaz Calilov ve Narmatov kendi iradesiyle müftü adaylığından vazgeçmişlerdir. Fakat dış gözlemci olarak katılan Bakıt Nurdinov müftü seçme konusunda Çubak Calilov'un layık olduğunu belirtmiş ve adaylar tekrar gösterilmiş ve neticede Çubak Calilov Kırgızistan'ın müftüsü olarak seçilmiştir. Böylece 2010 yılındaki KMDİ'nde olan siyasi oyun sürecine nokta konulmuştur. Fakat bu süreç 2011-2012 yıllarında tekrar başlamıştır. Çubak Calilov KMDİ'de yeni reformlar başlatmıştır. Bu reformların sonucu olarak KMDİ'nin en çok geliri olan Hac ve Ümre organizasyonunu düzenlemek için bağımsız "Hac ve Ümre Merkezi" kurumunu kurmuştur. Daha sonra büyük ücretlerin ödendiği "Hac ve Ümre Merkezi" kurumundan da hacca giden her bir vatandaşın devlet Sosyal Güvenlik Kurumu'na vergi verilmesi gerektiği iddia edilmiştir. Böylece 2012 yılında Çubak Calilov görevinden istifa etmiş ve vergiyi vermemesinden dolayı mahkeme süreci başlamıştır. Fakat neticede mahkemece serbest bırakılmıştır (Kılıç, 2014).

Çubak Calilov'un görevinden istifa etmesiyle 15 Aralık 2012 yılında büyük Kırgızistan Müslümanlarının 4.Kurultayı gerçekleşmiş ve Kırgızistan'ın müftüsü olarak Rahmatulla Hacı Egemberdiyev seçilmiştir (Malikova, 2012). Fakat bu Kurultay'ın müftü seçiminde de birçok tartışmalar olduğu daha sonra ortaya çıkmıştır. Söz konusu tartışmaların sonu 31 Aralık 2013 yılında internet medyasında yayınlanan gizli kamerayla çekilen özel video skandalı olmuştur. Bu görüntüdeki kişinin Rahmatulla Egemberdiyev olduğu tespit edilmiş ve ülkedeki Müslüman toplumu Egemberdiyev'in derhal istifa etmesini talep etmişlerdir. Bu olaylardan sonra Egemberdiyev 7 Ocak 2014 yılında müftülük görevinden istifa etmiş ve olay hakkında daha sonra gazetecilere açıklama yapmıştır. Kendi açıklamasında görüntüdeki kadının ikinci eşi olduğu ve dört seneden beri şeri nikahla evli olduğunu söylemiştir (Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, 7 Ocak 2014). Kendi açıklamasında müftü bu işin arkasında bazı devlet adamları olduğunu belirtmiştir. Egemberdiyev bu işin arkasında o zamandaki Cumhurbaşkanlığı idaresinin ilk genel başkan yardımcısı İkramecan İlmiyanov, Din İşleri Devlet Komisyonu başkanı Abdilatif Cumabayev ve Cumhurbaşkanı'nın Cogorku Keneş'teki (Meclis) vekili Orozbek Moldoaliyev'i suçlamıştır. Fakat olayla ilgili

herhangi bir kanıt gösterememiştir (Aziya Nyus, 9 Ocak 2014). Bu olaylardan sonra müftülük görevine Bişkek şehir kadısı Maksatbek Hacı Toktomuşev seçilmiş ve günümüze kadar görevini sürdürmektedir. Yaşanan bu olaylarda siyasetçilerin, devlet adamlarının KMDİ'nin işine karışmalarının etkisinin olduğunu ve çıkar hesaplarının olduğunu söylemek mümkündür (Toktonazarova ve Abibakiruulu, 2018)

3.1.2. Ülke Genelinde Faaliyetleri Yasaklanan Örgütler

Kırgızistan'da birçok dini organizasyon ve hareket faaliyet göstermektedir. 31 Aralık 2008'deki "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" kanununun 8.maddesine göre, herhangi bir dini oluşum, devletin Din İşleri Devlet Komisyonu'nda dini organizasyon olarak kayda alınmasıyla faaliyetini yapabilmektedir. Bu sürecin dışında hiçbir dini STK faaliyet gösteremez (İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili Kanun, 2008: 6). Kırgızistan'da dini faaliyet yürüten illegal veya kayda geçmemiş dini cemaat ve hareketler (Tebliğ Cemaati, Nurcular, Süleymancılar, Selefiler vs.) de mevcuttur. Bu dini cemaatler ya da akımlar şimdilik devlete karşı yıkıcı faaliyette bulunmamakta, aşırıılık tehdidi yaratmamaktadır. Fakat geleceğe yönelik böyle bir potansiyel taşıdıklarını da söylememek mümkün değildir.

Dini organizasyonların ve hareketlerin bir başka boyutu yasaklanmış dini örgütlerdir. Bu örgütlerin ve hareketlerin faaliyetleri Kırgızistan'da farklı mahkemeler tarafından yıkıcı, aşırıılık ve terör olarak değerlendirilmiş ve yasaklanmıştır. Ülke içinde faaliyetleri yasaklanan örgütlerin hepsi dini örgütlerdir. Devlet tarafından yasaklanan 20 örgütün 12 tanesi 2012 yılından itibaren yasaklanmıştır. Geri kalan 8 tanesi (Hizb-ut Tahrir İslam Partisi, Türkistan İslam Partisi (Özbekistan İslam Hareketi), Doğu Türkistan İslam Hareketi ve Doğu Türkistan'ı Kurtarma Örgütleri Kırgızistan Yüksek Mahkeme'si tarafından 20 Ağustos 2003 yılında, El-Kaide ve Taliban'ı Bişkek'in Birinci May ilçe Mahkemesi tarafından 15 Eylül 2006 yılında, Kongre-Gel ve Cihad Grubu (İslam Cihad Birliği) örgütlerini de Birinci May ilçe Mahkemesi tarafından 11 Haziran 2008 yılında) 2009 yılına kadar ülkede faaliyetleri yasaklanmıştı (Din İşleri Devlet Komisyonu 3 Nisan 2018). Örgütlerin birçoğu yabancı ülkelerden gelen örgütlerdir. 2012 yılından itibaren Kırgızistan veya komşu ülkelerde kurulmuş yerli bazı ekstremist ve terörist gruplar ortaya çıkmıştır. Kırgızistan'daki dini durum, IŞİD, Orta Doğu ve Yakın Doğu ülkelerinde yaşanan siyasi ve dini krizler bu örgütlerin yapılanmalarında etkili olmuştur.

Dolayısıyla bu krizler Kırgızistan'daki dini duruma da etki etmiştir. Reform yolunda ilk olarak, devletin STK'larla birlikte dini durumu araştırmaya başlaması söylenebilir. Bu araştırmalarda elde edilen verilere göre ülkedeki dini durumun kötü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Toplumun dini bilgisinin olmadığı, vatandaşların ekstremist ve terör örgütlerine katılması, dini eğitim veren kurumların kontrole alınmadığı, müftülükte yaşanan siyasi oyunlar, yabancı kökenli ve zararlı dini akımların ülkeye sokulması gibi konular ortaya çıkmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre devlet dini ekstremist ve terör örgütleri gözaltına almaya başlamıştır. Bazı dini örgütlerin yasaklanmasında STK'ların, toplumda aktif rol alan gençlerin ve dini uzmanların fikirleri de etki ettiğini görebiliriz. Bunun sonucunda bugüne kadar 12 dini örgütün Kırgızistan Mahkemeleri tarafından ülke içinde faaliyetleri yasaklanmıştır. Bunlar;

- Birleşme Kilisesi (Mun Kilisesi) – 22 Şubat 2012 yılında Bişkek'in Sverdlov İlçe Mahkemesi tarafından faaliyetleri yasaklanmıştır.
- Cayşul Mahdi, Cund-el Hilafet, Ansarullah, Et-Tekfir vel-Hicra – 24 Ekim 2012 yılında Bişkek'in Birinci May İlçe Mahkemesi tarafından yasaklanmıştır.
- Akromiya ve Tihomirova A.A-Said Buratıyalık'ın propaganda faaliyetleri, ajitasyon-propagandalık materyalleri – 14 Mart 2014 yılında Bişkek'in Oktyabr İlçe Mahkemesi tarafından yasaklanmıştır.
- IŞİD – 13 Şubat 2015 yılında Bişkek'in Oktyabr İlçe Mahkemesi kararıyla yasaklanmıştır.
- Cabhat en-Nusra – 23 Haziran 2015 yılında Bişkek'in Oktyabr İlçe Mahkemesi tarafından faaliyeti yasaklanmıştır.
- Katibat el-İmam el-Buhari ve Cannat Oşıkları (Cennet Aşıkları) – Oş Şehir Mahkemesi kararı ile 13 Mayıs 2015 yılında terör örgütü sayılarak yasaklanmıştır.
- Caamat at-Tauhid val-Cihad (Cemati et-Tevhid vel-Cihad) – Oş Şehir Mahkemesi kararı ile 17 Mart 2016 yılında yasaklandı.
- Yakın-İnkâr – 15 Ekim 2017'de Bişkek'in Oktyabr Mahkemesi'nin kararı ile Kırgız Cumhuriyeti topraklarında faaliyetleri yasaklanmıştır (Ceenbekov, 2014:194).

Görüldüğü gibi yukarıdaki örgütler, ülkede faaliyetleri yasaklanan dini örgütler olduğu için 2012 yılından itibaren yasaklanmaya başlanmıştır. Bu örgütler şu anda gizli bir şekilde faaliyetlerini yürütmeye devam etmekte ve tutuklananları cezaevinde bile

propaganda yapmaktadır. İçişleri Bakanlığına bağlı Ekstremizm ve İlegal Göçmenlerle Mücadele Başkanlığının bilgilerine göre 400'e yakın kişi ekstremizm suçuyla cezaevindedir (Kaziev, 2018). Bu rakamların gün geçtikçe arttığını belirtmek mümkündür. Bu sorunu çözmek amacıyla ekstremizm ve terörle tutuklanan insanları ayrı bir hücrede tutulması gerektiği dile getirilmiştir. Bu çözüm iradesi 2016 yılında o dönemdeki Cumhurbaşkanı A.Atambayev'in kararıyla hayata geçirilmiştir (Şaripov, 2016).

3.1.3. Kırgızistan'ı Endişelendiren Suriye ve Irak'taki Çatışma Sorunları

Son dönemlerde Kırgızistan'ın dine olan yaklaşımında, Suriye ve Irak'taki çatışmaların etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Orta Doğu'da yaşanan olaylar Orta Asya ve BDT ülkelerini, dolayısıyla Kırgızistan'ı da doğrudan etkilemiştir. Suriye ve Irak'ta temeli atılan ve kendisine IŞİD adını veren terör örgütü tüm dünyaya korku salmıştır. 2011 yılından bugüne kadar IŞİD birçok ülkede terör eylemi gerçekleştirmiştir. Kırgızistan devleti bu krizi öngörememiş, sonuçta birçok vatandaşı Suriye ve Irak'taki çatışmalarda yer almak için ülkeden ayrılmışlardır. Devletin güvenlik organları ülkeden birçok vatandaş gittikten sonra gerçeği öğrenmesi ve zamanında önleyememesi hükümetin eleştirilmesine sebep olmuştur. Kırgızistan bu süre içinde diğer BDT ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) üyesi olarak bazı görüşmeler yapmıştır. Diğer Orta Asya ve BDT ülkeleri ile bölgesel güvenliği sağlamak amacıyla güvenlik birimleri ortak anlaşmalar imzalamışlardır.

Kırgızistan'dan Suriye'ye giden vatandaşların çoğunun gençler olduğu ortaya çıkmıştır. Kırgızistan'ın güvenlik organlarının verdiği bilgilere göre bugüne kadar 600'den fazla kişinin Suriye'ye gittiği tespit edilmiştir. Bunlardan çoğunun gençler olduğu ve yeteri kadar dini eğitimi, meslek sahibi veya herhangi bir yerde çalışmayanlar hatta Suriye'ye ailesi, çoluk-çocuğu ile gidenler olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan 70'e yakınının çatışma sırasında hayatlarını kaybettiği söylenmektedir (Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, 3 Ağustos 2016). Bu demektir ki ekstremist ve teröristlerin sayısı öncekilere göre daha fazladır. 2015 yılında güvenlik organlarının verdiği bilgilere göre 1945 ekstremist kayda alınmıştır, onların %7,4 kadınlarıdır (International Crisis Group, 2016: 4). Fakat uzmanlara göre Suriye'ye giden vatandaşların sayısı 600'den fazladır ve bu vatandaşlarının birçoğunun çatışmada hayatlarını kaybettiği bilinmektedir.

Suriye ve Irak'taki IŞİD ve diğer terör örgütlerinin Orta Asya ülkelerinde etkisi, yerli terör örgütlerinde de görülmektedir. Uzmanlar, Orta Asya ve Kırgızistan'da yasaklanan Özbekistan İslam Hareketi (ÖİH), Cayş-ul Mahdi, İslam Cihad Birliği, Cemaati et-Tevhid vel-Cihad gibi ekstremist terör örgütlerinin IŞİD'le doğrudan veya dolaylı ilişkisi olduğunu vurgulamaktadırlar. Ülke içinde veya yurtdışında bulunan IŞİD gibi başka terör örgütlerinin üyeleri, Suriye ve Irak'taki çatışmalara Kırgızistan vatandaşlarını farklı yöntemlerle çekmiştir. Onlar için en verimli yöntem, internet aracılığıyla sosyal medyada (facebook, ok.ru, vk.ru vb., çeşitli siteler, Youtube kanalları ve WhatsApp) propaganda yapmak olmuştur. (Kocobaeva, 2016). Güvenlik organlarının verdiği bilgilere göre 2018 yılı içinde ekstremist ve terör ideolojilerini propaganda yapan Hizb-ut Tahrir, Taliban, IŞİD gibi gruplara ait 150'den fazla farklı internet sitesi kapatılmıştır (Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, 9 Ocak 2018).

Kırgızistan vatandaşlarının Suriye'ye kolayca gitmesinde ülkenin stratejik partnerleri olan Rusya, Türkiye gibi ülkeler ile vizesiz anlaşmaların neden olduğunu uzmanlar belirtmektedir. Çünkü Rusya'ya Kırgızistan vatandaşları pasaportsuz, yani sadece nüfus kimlikleri (ID Card) ile giriş yapabiliyorlar. Dolayısıyla Rusya'ya kimliği ile girer ve oradan da Türkiye'ye pasaportu ile çıkar. Böylece Türkiye'ye pasaportla giriş yaparak Suriye sınırlarını illegal yollarla geçebilmektedir. Suriye'deki çatışmalara katılanların bazıları aynen bu şekilde Kırgızistan'a dönüş yaparlar. Bunun dışında ekstremistlerin bazıları Türkiye'ye direkt gidip, oradan da Suriye'ye geçebiliyor. Bunun için Suriye'deki çatışmalara Kırgızistan vatandaşlarından ne kadarının katıldığı ve ne kadarının çatışma meydanında öldüğü bilinmemektedir (Rahmankulov, 2017). Bu sorunu çözmek amacıyla Kırgız devleti Suriye'deki çatışmalarda bulunanları vatandaşlıktan çıkartma konusunu da gündeme getirmiştir. Zira Suriye'den dönenler *“ülkede terör eylemlerini gerçekleştirir, ekstremist ideolojileri dağıtır ve ülkenin güvenliğine tehdit oluşturur”* gibi söylentiler ön plana çıkmıştır. Örneğin 31 Ağustos Kırgızistan'ın bağımsızlık gününde ve Şanghay İşbirliği Örgütü'nin Bişkek Zirvesi'nde terör eylemini gerçekleştirmek amacıyla Suriye'den dönen grubun gözaltına alındığını, ülkenin Milli Güvenlik Hizmeti 16 Eylül 2013 yılında açıklamıştır. Onlardan iki tanesi Kırgızistan vatandaşı, biri Kazakistan vatandaşı olup, Suriye'nin askeri kuvvetlerine karşı savaşa katıldığı tespit edilmiştir (Egizbaev, 2013). Bunun için devlet, ülkedeki güvenliği sağlamak için Suriye'deki çatışmalara katılan vatandaşlarını geri almak istemediğini söylemek mümkündür (Elkeeva, 2015a). Fakat tartışmalardan sonra bu süreç

durdurulmuş ve Suriye’den dönenlerin, sorgulama neticesinde karar alınması gerektiği düşüncesi kabul görmüştür (Egizbaev, 2017).

Uzmanlar ve güvenlik organları, vatandaşların Suriye ve Irak’taki çatışmalara katılmasında farklı faktörlerin etkili olduğunu belirtmektedirler. İlk önce geçmişe bakarsak Kırgızistan’ın devlet olarak dini alanı boş bırakması, vatandaşların devlete olan itimadının kaybolması ve devletin vatandaşların sosyo-ekonomik sıkıntılarını çözememesini söyleyebiliriz.

3.1.4. Tebliğ Cemaati Hareketi ve Yakın-İnkâr’cılarının Ayrışması

Bilindiği üzere Kırgızistan, bağımsızlığını kazanmasıyla dünyaya kapılarını açmıştır ve böylece vatandaşlarına birçok haklar tanımıştır. Bu haklar içinde inanç ve din özgürlüğü de vardır. Siyasi durum değişince dünyanın dört bir yanından yabancı İslami ve Hıristiyan dini akımlar, cemaatler, hareketler ve örgütler Kırgızistan’a gelmeye başlamıştır. Bunların arasında peygamber gibi yaşamaya davet eden uzun sakallı, Pakistan tarzında giyinen kişiler çıkmıştır. Bu insanlar, 1990’lı yılların başında Kırgızistan’a gelen Tebliğ Cemaati mensuplarıydı (Murzahalilov ve Arınov, 2010: 185).

Bu cemaatin gelmesine toplumda tepki gösterilmiş, eleştiriler yapılmıştır. Çünkü bu cemaatin mensuplarının giyiniş tarzı milli ya da modern kıyafetlerden değildir. Çoğu zaman toplum tarafından eleştirilen giyim kuşam, dış görünümü ve bilgili olmadıklarından dolayı eleştirilerde bulunuyordu.

Fakat Tebliğ Cemaati Kırgızistan’a geldiğinden beri toplumun dindarlaşmasında büyük pay sahibi olmuştur. Kırgızistan’da dine olan ilginin de bu cemaatin sayesinde arttığını belirtmek mümkündür. Zira cemaat üyeleri insanları kötülükten çevirip iyiliğe davet ederek sokak sokak, mahalle mahalle dolaşırlar. Üzerindeki görevin, dini bilgileri az olmasına rağmen hakkını verdiklerini belirtmek gerekir. Kırgızistan’ın bağımsızlık tarihinde Tebliğ Cemaati siyasete karışmamış, aşırı, radikal ideolojileri yaymamıştır. Fakat Pakistan veya Arap tarzlı giyinişlerinden dolayı toplum tarafından eleştirilere maruz kalmıştır (Aydar, 2014).

Bilindiği üzere bugüne kadar KMDİ giyim-kuşamla ilgili birçok çalışmalar yürütmüştür. Bu çalışmalarında Tebliğ Cemaati üyeleri yerli olmayan kıyafetlerin yerine milli özelliğe sahip kıyafetleri giymelerini tavsiye etmiştir. Giyim kuşamdaki asıl amaç, milli kıyafetle birlikte milli kimliğine sahip çıkmaktır (Kasmaliev, 2014).

Cemaatin ilk mensupları birçok zorluklar çekmişlerdir, hatta bazılarında insanların dayak attıkları söylenir. Fakat cemaat mensupları bağımsızlığın ilk yıllarından bugüne kadar davalarından vazgeçmemiştir. Sonuçta Tebliğ Cemaati mensupları Kırgızistan'ın her köşesine kadar yayılmış durumdadır (Aydar, 2014).

Tebliğ Cemaati'nin mensupları halk arasında genelde “daavatçılar” (devatçılar) olarak adlandırılmaktadır. Tebliğ Cemaati'nin kabul ettiği kurallara göre faaliyet göstermişlerdir. Örneğin daavata (devat) çıkmak isteyen biri devat yapmak için 3 güne 3-4 defa çıkması şarttır. Sonra 40 gün ülke içindeki diğer bölgelere ve sonra 4 ay yurtdışına (Pakistan, Hindistan, Bangladeş gibi) çıkmaktadırlar (Murzahalilov ve Arınov, 2010: 188).

Günümüzde postsovyet ülkelerin çoğunda Tebliğ Cemaati hareketinin faaliyetleri yasaklanmıştır. Aynı zamanda Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) üye ülkeler, ekstremizm ve terörizmle mücadele konusunda Tebliğ Cemaati'nin faaliyetini yasaklamıştır. Bunun dışında Rusya Yüksek Mahkeme'sinin kararında (7 Mayıs 2009 yılında) Tebliğ Cemaati hareketi dinlerarası ve milletlerarası istikrarı hatta Rusya'nın bölgesel bütünlüğüne zararlı, ekstremist olarak görülmüş ve faaliyet yürütmesini yasaklamıştır (Rusya Federasyonu Yüksek Mahkeme Kararı, 2009).

Kırgızistan'da ŞİÖ'nün üyesi olarak ve komşu ülkeleri örnek alarak, devletin Genel Savcılığı Tebliğ Cemaati hareketini terör ve aşırı (ekstremist) olarak tanımlamış ve 3 Şubat 2009 yılında Bişkek Birinci Mayıs ilçe mahkemesinde dava açmıştır. Fakat, sonra Genel Savcılık o davasından vazgeçmiştir. Zira, Kırgızistan'da Tebliğ Cemaati'nin iyice araştırılması gerektiği ve diğer Orta Asya ülkelerindeki durumundan farklı olduğu belirtilmiş, mahkeme süreci durdurulmuştur (İA AKİpress, 3 Şubat 2009).

Rusya, Çin ve bazı Orta Asya devletleri hariç hiçbir batı ülkesinde, ABD dahil mevcut Tebliğ Cemaati'nin faaliyetleri yasaklanmamıştır; ne Avrupa ne de Amerika güvenlik organları cemaati terör veya aşırı olarak tanımakta bir neden bulamamışlardır. Fakat Kazakistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da devletin güvenliğine tehdit olarak algılanmış ve faaliyet göstermesi yasaklanmış, mensupları gizli faaliyet göstermek zorunda kalmıştır (Murzahalilov, 2014:110).

Son yıllarda Kırgızistan'daki Tebliğ Cemaati sorunu başka bir yapı ve süreçle ortaya çıkmıştır. 2014 yıllarından sonra Kırgızistan'da Tebliğ Cemaati'nin mensuplarına

benzer şekilde giyinen, saç ve sakalları uzun, modern hayatı terk eden, teknolojiden uzak olan (cep telefon kullanmayan, televizyon seyretmeyen, arabaya, uçağa binmeyen), müftülüğün fetvalarını inkar eden, devletin yasalarını hiçe sayan “Yakın-İnkâr” olarak bilinen grup ortaya çıkmıştır. Bu grubun ilk önce Kırgızistan’ın kuzey bölgesinde (Çüy ve Isık-Göl) harekete başladığı tespit edilmiştir (Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, 21 Şubat 2015). Din uzmanlarının ve devletin güvenlik organlarının tespitlerine göre Yakın-İnkâr grubu Tebliğ Cemaati’nden ayrılan bir gruptur. Bunların ideolojisi bugünkü modern hayatı terk edip sadece Allah’ın emirlerine uymak ve peygamber gibi yaşamaktır. Dolayısıyla evindeki eşyalarının eski olması, çocuklarını okula göndermemek (kız-erkek aynı okulda ve aynı sınıfta okuması nedeniyle), çocuklarına ve kendilerine bazı tıbbi uygulamaları yaptırmaması ve KMDİ’nin fetvalarını hiçe sayması gibi konularda Tebliğ Cemaati’nden ayrılmıştır (Madanbekov, 2016a).

Bunların 2016 yılında ülkenin diğer bölgelerinde de yayıldığı tespit edilmiştir. Fakat bu grubun üyelerinin ne kadar olduğu belli değildir (Nurmatov, 2016). Devletin kanun ve yasalarını inkar ettiklerinden, 15 Haziran 2017 yılında Oktyabr İlçe Mahkemesi tarafından ülke genelinde faaliyetleri yasaklanmıştır. İnkarcı’ların yasaklanmasıyla devlet tutuklama operasyonlarını başlatmıştır (İsakov, 2018). Lakin bazı din uzmanları, devlet yasakla değil İslam’ın dini ve ilmi değerlerini anlatarak, bu cemaatin fikirlerinin yaygınlaşmasını önleyebilir görüşündedirler. Gerçekten de bu grubun mensuplarının %99’u orta okul mezunları ya da hiç okumayanlardan oluşmaktadır. Bunun için devlet bunları cezaevine kapatmaktansa İslami ilim merkezleriyle tanıştırap, ülkedeki ünlü din adamlarıyla sohbetler düzenlemesi daha faydalı olabilirdi. İnkarcı’ların yasaklanmasıyla birçok üyeleri cezaevine girdi ve geri kalanı da gizli bir şekilde faaliyetlerini göstermektedirler (Murzahalilov, 2018).

Günümüzde de Tebliğ Cemaati’n Kırgızistan’da yasaklanmasına dair fikirler sık sık Cogorku Keneş’te de söylenmeye başladı. Cogorku Keneş’te milletvekili İshak Masaliyev, İrina Karamuşkina gibi diğer bazı milletvekilleri güvenlik organlarının bu cemaati radikal veya ekstremist bir cemaat olarak tanımasını önermiştir. Çünkü Kırgızistan ŞİÖ, KGAÖ’ne imza atmış, üye olmuştur. Bu nedenle devletin, üye olduğu örgütün taleplerini yerine getirmek zorunda olduğu belirtilmiştir. Kırgızistan hariç Orta Asya ülkeleri, Rusya, ŞİÖ ve KGAÖ ise bu cemaat ekstremist olarak tanınmaktadır.

Lakin güvenlik organları bu cemaatin Kırgızistan'daki durumunun ve faaliyetlerinin diğer ülkedekilerdeki gibi olmadığını, radikal veya ekstremist olarak tanımaya herhangi bir neden olmadığını belirtmişlerdir (Baktıbaev ve Kasımbekov, 2018).

Zaten eski Cumhurbaşkanı A. Atambayev 2015 yılında gazetecilerle yaptığı basın toplantısında da Tebliğ Cemaati'nin yasaklanmayacağını belirtmiştir. Çünkü yasaklamaya kalkmak, bu meseleyi çözmeyecek ve bunun göstergesi olarak Rusya, Kazakistan gibi ülkelerde yasaklanmasına bakılırsa, radikalleşmenin yok olmadığını belirtmiştir. Hatta o ülkelerde sadece bu gibi dini cemaatler değil sakal, dini baş giysisi bile yasak olduğunu ve Kırgızistan'ı o ülkelerle karşılaştırmanın doğru olmadığını dile getirmiştir. Atambayev konuşmasında “...Yasak – çıkmaz yola sürükleyecek, bizim, Tebliğ Cemaati'ni kapatmamamız doğru olmuştur... biz, kendi yolumuzla devam edeceğiz yani yasakla değil eğitimle meseleyi çözmeye çalışacağız...” ifadelerini kullanmıştır (Nasaat Media, 26 Aralık 2015).

3.1.5. Kırgızistan'da Devlet-Fethullah Gülen Cemaati* İlişkisi

Fethullah Gülen cemaati “Hizmet” hareketi adıyla Kırgızistan'a devletin bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından 1992 yılında gelmiştir. Cemaat 2 Mayıs 1992 yılında Kırgız Cumhuriyeti'nin Milli Eğitim Bakanlığı ile anlaşma yapmış ve “Sebat” uluslararası eğitim kurumunu açma kararı almıştır (Canıbekkızı, 2016). Geldiğinden beri 16 okul, 1 uluslararası üniversite ve birkaç dil merkezi, farklı amaçta vakıf ve dernekler açmışlardır. Gülen cemaati Kırgızistan'da dini cemaat olarak kaydedilmemiştir. Kırgızistan'da bu cemaatin adı genellikle “Sebat” (yeni adı Sapat) eğitim kurumu ile beraber anılmaktadır ve bu eğitim kurumunun Gülen cemaatinin kontrolünde olduğunu belirtmek mümkündür. Yani Gülen cemaati Kırgızistan'da bir dini cemaat değil de eğitim kurumu olarak daha çok bilinmektedir. Dolayısıyla Gülen cemaati eğitim kurumu olarak devletin kanunlarına göre faaliyet göstermektedir (Asanov, 2014a).

Gülen cemaatinin gelişim sürecinde ilk olarak dini bir cemaat olarak görünse de daha sonra siyasi amaçları hedeflediği bilinmektedir (Acar, 2018: 80). Zamanında Türkiye'nin yüksek düzeydeki devlet adamları ile içiçe olmuş ve devlet de Gülen

* Fethullah Gülen cemaati Türkiye'de terör örgütü olarak tanınmıştır. Fakat Kırgızistan'da Gülen hareketi yasal bir çerçevede çalışmaktadır. Başlığın konunması Kırgızistan'ın durumunu göz önünde bulundurularak Fethullah Gülen cemaati olarak zikredilmesi doğru bulunmuştur.

cemaatinin gelişmesine, büyümesine destekte bulunmuştur. Zira Gülen cemaati ulusal bir yapı olarak ortaya çıktığından dolayı devlet ona destek sağlamıştır. Yurtdışında ve özellikle SSCB'den ayrılan Türki cumhuriyetlerde faaliyete başlamasıyla bu ülkelerde Gülen cemaatinin etkisi artmıştır. Zira bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkeleri ve Kırgızistan'da ideolojik bir boşluk oluşmuş ve bu boşluğu doldurmada Gülen cemaati fırsatı çok iyi değerlendirmiştir. Türkiye'den ayrılan Gülen daha sonra ulusal yapıdan kopup faaliyet yönteminde küresel aktörlerle ortaya çıkmıştır (İnce, 2017: 262). Gülen cemaati devletin tüm kurumlarına kendi adamlarını yerleştirmesiyle baştan beri siyasi hedefleri olduğunu göstermiştir. Bu sürecin en önemli göstergesi olarak Türkiye'de 15 Temmuz 2016 darbe girişimi olmuştur. Bunun dışında günümüzde diğer bazı devletlerin yönetiminde de etkili olduğu görülmektedir.

“Sebat” eğitim kurumu Kırgızistan'da en etkili ve kaliteli kurum olarak çalışmaktadır. Bunun göstergesi olarak okullardaki öğrencilerin eğitim düzeyi, bilimsel olimpiyatlarda başarılı olmaları, yerel ve uluslararası yarışmalarda ödüller kazanmaları vs., olabilir (Çorotegin, 2016). Fakat “Sebat” eğitim kurumunun eğitim vermesi ücretli ve çok pahalıdır. Bunun için bu kurumda maddi durumu kötü olan ailelerin çocukları öğretim göremezler. Genelde Sebat'ın okullarında zenginlerin ve hatta devlet adamlarının çocukları eğitim görmektedirler (Kadırov ve Kocobekova, 2017).

Gülen cemaati 1992 yılından bugüne kadar sürdürdüğü çalışmalarının meyvesi olarak kendi adamlarını yetiştirmiştir. Yani ilk geldiğinde cemaatin içinde sadece Türkiye vatandaşları vardı. Şu anda ise Kırgızistan vatandaşları da bu cemaatin aktif üyeleridir. Cemaatin “Sebat” okullarının ve üniversitesinin ilk mezunları şimdi farklı alanlarda yerlerini bulmuş ve Kırgızistan'daki önemli sektörlerde çalışmaktadırlar.

Türkiye, 15 Temmuz 2016 yılında yaşanan askeri darbe girişiminin arkasında resmi olarak Fethullah Gülen'in olduğunu belirtmiş ve Gülen cemaatini Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) olarak ilan etmiştir. Bu kanlı olaydan sonra Türkiye devleti yurtdışında Gülen cemaatinin açtığı kurumlarının kapatılmasını ve Gülen cemaatinde aktif üye olan kişileri Türkiye'nin Adalet Bakanlığı'na teslim edilmesini istemiştir. Başta Amerika olmak üzere birçok ülkeler Türkiye'nin bu isteğini kabul etmemiştir. Bunların arasında Kırgızistan devleti de vardır. Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 24 Temmuz

2016'da Kırgızistan'a FETÖ ile ilgili uyarıda* bulunmuştur (BBC Türkiye Hizmeti, 28 Temmuz 2016). Daha sonra Türkiye Kırgızistan'dan ülkedeki Gülen'e ait kurumları ve Sebat eğitim kurumunu kapatmasını isteyince Kırgız devleti buna karşı çıkmıştır. O zamandaki Cumhurbaşkanı A.Atambayev bu konuda diplomatik normlara uymayan şekilde sert tepki göstermiştir. Atambayev bir basın toplantısında gazetecilerin sorularını yanıtlarken Mevlüt Çavuşoğlu'nun iddialarını “*absürt*” olarak nitelendirerek “*...kendileri (yani Türkiye) bu kadar akıllıysa, o zaman neden darbe girişimini zamanında öngöremediler? Biz, tabi ki, bütün tavsiyeleri dikkate alacağız ve bu konuyla ilgili bilgileri inceleyeceğiz. Ama bizi korkutmaya ve bize bir şey öğretmeye gerek yok*” diye konuşmuştur. Basın toplantısında Kırgızistan-Türkiye ilişkilerine de değinen Atambayev, Türkiye'nin zor zamanlarda Kırgızistan'a yardımlarından dolayı minnettar olduğunu, fakat hiç kimsenin bir başka ülkeye kendi şartlarını dayatmaya hakkı olmadığını ifade etmiştir (Ria Novosti, 1 Ağustos 2016).

Yaşanan bu olaylardan sonra Kırgızistan-Türkiye ilişkisi bozulmuştur. Kırgızistan'daki birçok siyasetçi ve devlet adamı Türkiye'nin FETÖ ile ilgili konusunu Türkiye'nin iç siyaseti olarak belirtmişlerdir. Yani FETÖ'nün Kırgız devletine zararı olmadığını, tam tersine Kırgız devletinin eğitim alanına büyük ölçüde katkıda bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye bu yaklaşımı doğru bulmamış ve Kırgızistan'ın devlet adamlarına mesafeli bir tavırla yaklaşmaya başlamıştır.

Temmuz 2017 yılında Kırgızistan'ın eski müftüsü, Alimler Konseyi'nin üyesi, meşhur din alimi Çubak Calilov Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) olan on günlük seferi ile ABD'deki Kırgız vatandaşlarına ziyarette bulunmuştur. Bu ziyarette din alimi Kırgızistan vatandaşları ile bir araya gelip vatandaşlara dini dersler düzenlemiş, din konulu panel konuşmasını gerçekleştirmiştir. Ziyaretindeki önemli bir buluşma olarak ABD'nin Pensilvanya'sında yaşayan ve Türkiye'de terörist olarak tanınan Fethullah Gülen'i ziyarete gitmiştir. Bu ziyaretini daha sonra medyaya da açıklamıştır ve Gülen'in bir terörist olmadığını ifade etmiştir. Çubak Calilov kendi açıklamasında: “*Meşhur Türk alimi Fethullah Gülen'in Amerika'da yaşadığını hepimiz biliyoruz. Ben ABD'ye olan seferimden önce onunla buluşmaya niyet etmiştim. Buluşmak için ricada bulunduğumda hasta olduğunu söylediler ve sonraki günü kabul ettiler. Onun derslerine katıldım, kendisiyle sohbet ettim, ailem için, Kırgızistan için dua aldım. Türkiye devletinin*

*...FETÖ Kırgızistan'da darbe girişiminde bulunabilir – demiştir.

Gülen'i terörist ilan ettiğini biliyorum, fakat onu hiç bir devlet olumlu bulmadı. Örneğin ABD kendisi onu terörist olarak tanıdı ama Türk devletine teslim etmedi. Nitekim bir adamı, bir devletin suçlamasından ötürü terörist olarak adlandırmak olmaz, Gülen'e karşı bizim Kırgızistan'ın bakışı olumludur, onun liseleri ve başka kurumları çalışmaktadır” demiştir (Nurmatov, 2017a). Kırgız toplumunda Çubak Calilov'un bu ziyaretine olumlu ve olumsuz tepki gösterilmiştir. Calilov'un bu ziyareti Kırgız toplumunda ve özellikle Türkiye'de yaşayan, okuyan ve çalışanlar arasında tartışmalara sebep olmuştur.

Bu buluşmanın hemen ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin Bişkek Büyük Elçisi Metin Kılıç Bişkek'te 14 Temmuz 2017 tarihinde Türkiye'deki 15 Temmuz 2016 yılında olan olaylar hakkında basın toplantısı gerçekleştirmiştir. Bu basın toplantısında Çubak Calilov ve Fethullah Gülen'in buluşması ile ilgili şunları ifade etmiştir; *“Çubak Calilov'un Gülen ile buluşması bizi endişelendirdi, bizde hoşnutsuzluk yarattı. 15 Temmuz 2016 yılından sonra Fethullah Gülen ile hiç bir siyasetçi ve kamu figürü buluşmamıştır”* diyerek kendi açıklamasını dile getirmiştir (Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, 14 Temmuz 2017). Türk elçisi Metin Kılıç bu yorumundan sonra yine Kırgız medyasında ve toplumunda tartışmalara neden olmuştur.

Kırgızistan'daki FETÖ'nün faaliyet göstermesinde Kırgızistan vatandaşlarının da olması ve toplumda önemli, kaliteli ve prestijli yerlerde çalışması, FETÖ'nün ülkedeki etkisini daha da artırmaktadır. Ülke içinde bu kurumlarda çalışan ve FETÖ ile dolaylı ve doğrudan ilişkili olan veya onu destekleyen birçok Kırgızistan vatandaşı, siyasetçiler, akademisyenler, devlet adamları, kültür ve sanat alanındaki ünlü sanatçılar, öğrenciler, doktorlar vs., vardır.

Kırgız devleti FETÖ'nün ülkedeki tüm kurumlarına sahip çıkmış ve kendi himayesi altına almıştır. “Sebat” eğitim kurumu, Kırgız Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı'na %35'ini aktarmış ve ismini de “Sapat”* olarak çevirmiştir. Ülkede bulunan Atatürk-Alatoo Uluslararası Üniversitesi'nin de ismini Alatoo Uluslararası Üniversitesi olarak değiştirmiştir (Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, 24 Temmuz 2017). Bunun dışındaki birçok kurumları aynı isimle halen faaliyet göstermeye devam etmektedir.

*Türkçe çevirisi “kalite” demektir.

Türkiye'nin Milli Eğitim Bakan yardımcısı Orhan Erdem Bursa'da düzenlenen "Kırgızistan'da Din Eğitiminin Geliştirilmesi Yaz Eğitim Etkinliği" final programına katılmış ve FETÖ ile ilgili bir daha uyarıda bulunmuştur. Erdem, "*FETÖ denen alçak örgütün planlarıyla ülkemiz 250 şehit ve birçok gazisiyle terör olayını bertaraf etti ama ben biliyorum ki Kırgızistan'da da çok güçlüler. Çok uzun yıllardır okulları var. Dikkatli olmanızı arzu ediyoruz. Bir an önce o okulların Maarif Vakfı diye ülkemizin kurduğu devlet okullarına devredilmesini arzu ediyoruz. Ülkemiz bu noktada temaslarını yürütüyor. Eş, dost, kardeşlerinize bu teröristlerin okullarına gitmemelerini söyleyin. Çünkü bu okullara gidenlere büyük ihtimalle vize vermiyoruz. Hatta ailelerini bile Türkiye'de istemiyoruz. Bu bakımdan dikkatli olmak gerekiyor*" ifadelerini kullanmıştır (Haberler.com, 10 Ağustos 2017). Bu bildiriden sonra Kırgızistan Türkiye'nin bu hareketini "psikolojik baskı" olarak kabul etmiş ve yeni bir tartışmaya neden olmuştur.

Kırgızistan ile Türkiye Cumhurbaşkanlarının son iki senede olan resmi görüşmelerinde Gülen'in okullarını kapatma konusu çok kez ele alınmıştır. Fakat Kırgızistan, Gülen'e ait tüm okulları kontrol altına aldığını ve bu eğitim kurumlarının faaliyetininin devam edeceğini belirtmiştir. Daha sonra Türkiye Kırgızistan'a alternatif bir öneride bulunmuştur. Öneri, Türkiye "Maarif" Vakfı'nın okullarını açma ile ilgili olmuştur (Asanov, 2018a). Günümüzde "Maarif" Vakfı'nın okulları açılacağı veya açılmayacağı belli değildir. Kırgız devletinin yöneticileri bu konuda Türkiye devleti ile hemfikir olana kadar toplumda bu gibi tartışmalar bitmeyecek ve iki devletin siyasi ve kardeşlik ilişkisine olumsuz yansıyabilecektir.

3.2. Toplumun Dini Yaşamında Siyasi-Sosyo-Kültürel Faktörler

3.2.1. Kırgız Toplumunda Dinin Yeri ve Önemi

Kırgız halkının İslam dini ile tanışması 751 yılında gerçekleşen Talas (Kırgızistan topraklarıdır) savaşına kadar dayanmaktadır. Ondan daha sonra Karahanlı devletinin (Kırgızistan'ın Tokmok şehri civarı) İslam dinini resmi din* olarak kabul etmesiyle İslam dini daha da yayılmıştır. Bu tarihi süreç içerisinde Kırgızlar birçok zorluklar yaşamışlardır. Çinlerle olan savaşlar, Çarlık Rusya ile karşı karşıya gelmeleri, Sovyet

*Karahan hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han miladi 920 veya 930 yılında İslam dinini Karahan devletinin resmi dini olarak ilan etmiştir. Bkz: Özaydın, A. "Karahanlılar: Mâverâünnehir ve Doğu Türkistan'da Hüküm Süren Türk-İslâm Hânedanı (840-1212)". TDV İslam Ansiklopedisi.

döneminde dini, dili ve ulusal kimliği için verdikleri mücadeleler, Kırgızları bugüne kadar getirmiştir (Seytalieva, 2005: 130).

Kırgızistan bağımsızlığını kazanmasıyla devlet olarak dünya haritasındaki yerini bulmuştur. Demokratik ülke olarak Kırgız halkı birçok haklara sahip olmuş ve onun içinde dini değerler, inanç ve dini özgürlükler de tanınmıştır. Dolayısıyla ülke içinde dini canlanma süreci başlamıştır. Yani dünyanın dört bir yanından özellikle Arap ülkeleri (Suudi Arabistan, Kuveyt, Mısır, Katar vs..) İran, Pakistan, Hindistan ve Türkiye'den İslami cemaatler, vakıflar, dernekler gelmeye başlamıştır. Batı ülkelerinden, Güney Kore, Amerika'dan Hıristiyanlığın çeşitli kolları, mezhepleri ve finansal yardımları ile Kırgızistan vatandaşlarını kendi ağına çekebilmişlerdir (Abdıldaeva, 2017: 166).

Sovyet döneminde Kırgızistan topraklarına farklı milletler yerleşmiştir ki günümüzde çok uluslu* devlet olarak bilinmektedir. Aynı zamanda çok dinli bir toplum olup İslam ve Hıristiyanlığın farklı mezhepleri, Budizm, Bahailik, Yahudilik, Gök Tengriciliğe vs., kadar birçok din vardır. Fakat halkın birçoğu Kırgız toplumunun ve devletin var olma sürecinde tarihi rol oynayan, toplumda yerini bulmuş dinlere asırlardan beri mensuptur. Sosyal ve kültürel süreç gibi dine olan ilginin artması, tarihi ve çağdaş zamandaki dinler ve dini organizasyonlar toplum içinde bireylerin teolojik bakış açısını yükseltmiş ve onların gelişmesinde katkıda bulunmuştur. Halk içinde din ve dini örgütler toplumdaki krizden kaçınmaya yardımda bulunmuş, olumlu etki etmiş veya kimi zaman aşırı değerlendiren sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Yukarıdaki sonuçlara Kırgızistan'ın dini alanda yapılan liberal politikaları neden olmuştur. Bu liberal politikalar, verimli sonuçları getirmesiyle birlikte ülkede olan olumsuz neticelerle de sonuçlanmıştır.

Kırgızistan vatandaşlarının çoğu iki ana dine (Sünni-İslam ve Hıristiyan-Ortodoks) mensuptur. Orta Asya devletlerinin hepsinde geleneksel olduğu gibi Kırgızistan'da da geleneksel olan Sünni İslam'ın dini-hukuki mektebi (mezhebi) Hanefilik'tir. Devletin, Hanefi mezhebini başka mezheplerden ayırt etmesinin nedeni hoşgörülüğü, yakınlığı, milli gelenek-görenekleri İslami değerlerine kaynaştırması ve din-devlet ilişkisi konusunda hemfikir olmasıdır. Geleneksel İslam'ın bu özellikleri Sovyet döneminde aktif yürütülen ateist propagandalara rağmen devlet ile bir arada hayat sürmesi mümkün olmuştur (Moldoaliev, 2015a: 25).

*80'den fazla milleti barındırmaktadır.

Son yıllarda Kırgız halkı özellikle de yaşlı kuşak ve gençler, geleneksel dini, ahlaki ve manevi temellerin korunmasına ve güçlendirilmesine aktif olarak katılmaktadır. Toplumun büyük kısmının dini eserleri, Kur'an-ı Kerim'i okumaya, ilgi duymaya başladığı görülmektedir. Kırgızistan nüfusunun tüm sosyo-demografik katmanlarında Kur'an-ı Kerim'in namaz sırasında okunan kısa ayetler kısmına olan ilginin gözlemlendiği vurgulanmalıdır. Bunun göstergesi olarak son yıllarda dini eserlerin diğer eserlere göre daha çok yayınlanması olabilir. Ve birçok ailelerin evinde dini eserler ve Kur'an-ı Kerim kitabı bulunmaktadır. Bu yayınların temel amacı, insanların dinen ahlaken eğitmek ve Kırgız halkını İslam ahlakıyla tanıştırmaktır. Böylece dinin modern insanın yaşamındaki rolünü güçlendirmeye çaba gösterilmektedir (Acımatov, 2017). Kırgızistan'ın kuzey bölgesindeki Kırgızlarda, İslam öncesi inançlarla birlikte Müslümanlığı karıştırarak İslam'ın sadece dış form-ritüelleri, gelenekleri, bayramlarının kabulü ile yaşandığını görmek mümkündür. Kırgız milletinin içerisinde fedakar ve yardımsever kişiler, toplumdaki ihtiyacı olan kesime yardımda bulunmaktadır. İslam dininin gelişmesi ve yayılması için kendi arazilerini bile medrese ve cami yaptırma amacıyla hediye edenler olmuştur.

Kırgızistan'da dini bayramlar coşkuyla kutlanmaya başlanmıştır. Ülkede topluca ve aileler olarak, "Ramazan Bayramı" ve "Kurban Bayramı'nı" milli geleneksel bir bayram olarak görmeye, kutlamaya başlandığı tespit edilmiştir. Bu bayram günlerinde dindarlar ile beraber dinle ilgisi olmayan veya dini değerleri bilmeyen bireyler de kutlamaya, yakınlarını ziyaret etmeye çalışmaktadırlar. Ramazan bayramının dini temeli, atalar kültürü ilişkilendirilmiştir. Ramazan'ın sonu ile ve bayramla merhum ataların anısına yemekler yapıp, milli ekmek olan boorsok pişirilip Kur'an okunur, dua edilir. Bazı ailelerin erkekleri ise mezara gider Kur'an okur, atalarını ve yakınlarını kabri başında anarlar. Kurban bayramı ise kurbancılık olup – yaşamın, dirilerin bayramı – olarak kutlanmaktadır. Kurbanlar kesilip akrabalarını, komşularını evine davet ederek, bir araya gelip birlik ve beraberlik için toplanırlar. Ayrıca bayram sabahı ülkenin ana meydanı ve aynı zamanda Hükümet evinin önü olan meydanda namaz kılınır. Yüksek düzeydeki devlet adamları, dini liderler, KMDİ ekibi ve başka dini alanda aktif olan bireyler halka kutlama mesajlarını iletirken, halk ile beraber olmaya çalışırlar (Kanaev, 2012a: 118). Eski Cumhurbaşkanı olan A.Akayev, K.Bakiyev, R.Otunbayeva ve A.Atambayev döneminde her yıl Ramazan'ın bir akşamında kendi adlarından yerel Kırgız toplumundaki önderlere, sanatçılara, edebiyatçılara, sporculara, aksakallara iftar

programları düzenlemiştir (Kozukulov, 2014: 207). Bunun dışında demokratik bir ülke olarak devlet kendi vatandaşlarına hac ve ümre yapmasına izin vermiş, hatta bazen Din İşleri Devlet Komisyonu organize etmiştir. 1990'lı yıllarda Kırgızistan'dan Mekke'ye 40 kişi hac ibadetini yapmışsa, bağımsızlığını kazanmasıyla 1991'de 350 kişi Mekke'ye gitmiştir (Zhetigenkızı, 2016: 140). Daha sonra 2009'da 4500 kişi iken, 2017'de 4585 kişi Mekke'de hac ibadetini gerçekleştirmiştir. Mekke'ye hac ibadetini yapmak isteyenlerin sayısı her sene artmaktadır. Tüm bunlar göstermektedir ki Kırgız toplumunda her geçen sene İslam dinine olan ilgi artmaktadır (Eraliev, 2017).

Kırgızistan'daki dini duruma bakılırsa devletin sosyal, ekonomik ve siyasi hayatındaki olumlu yönünün dışında dini örgütler topluma büyük ölçüde etki edebilmektedir.

3.2.2. Ulusal Kimlik, Kültür ve Dini Değerler Tartışmaları

Ulusal basında sürekli olarak tartışılan bugünkü meselelerde gerçek olan, toplumda ulusal kimliğin dış etkilerden korunması gelmektedir. Bu anlamda özellikle din alanı üzerinde durulmaktadır. Böyle bir durumda devlet düzeyinde ulusal modelin geliştirilmesinde İslam geleneğini ulusal gelenekleri karşılayacak şekilde anlama, ulusal gelenek-göreneklere reddetmeyen ve aynı zamanda modern hayata uygun gelmesi için toplumun ihtiyacı olmuştur.

Toplumdaki tartışmalara neden olan dindarların dış görünüşü sorunu, ulusal kimliklerini korumak için ulusal köklere dönme çağrısında bulunmuştur. Kılık-kıyafet, dış görünüm, sakal gibi konular toplumda en tartışmalı konulardan biri olmuştur. Din adamlarının veya dindar bireylerin uzun giyinmesi, sakal bırakması, kadınların ise siyah giyinmesi, elini ve yüzünü kapatması toplumda iki ayrı fikirlerin ortaya çıkmasına, büyük tartışmalara neden olmuştur.

2016 yılında sosyal ağlardan bir fotoğraf paylaşılmıştır. Fotoğraf Bişkek şehrindeki caddelerin birinde asılan ilan panosu olduğu belli olmuştur. Bu panonun bir tarafında geleneksel Kırgız milli kıyafetleri giyen kadınlar, diğer tarafta ise rengi siyah çarşaf ve peçeli kadınları yansıtan fotoğraflar konmuş ve alt tarafında “*Kayran elim, kayda baratabız?*” (Zavallı milletim, nereye gidiyoruz?) yazılmıştır. Bu afişten sonra toplum ikiye ayrılmıştır: dindarlar ve seküler kesim. Bununla ilgili KMDİ'si endişesini belirtmiş ve dinler, vatandaşlar arası tartışma çıkabileceğini dile getirmiştir. KMDİ'nin resmi vebitesinde; “*Değerli Müslümanlar, milletin en büyük serveti – barış ve birliktir.*

KMDİ bildirir ki Kırgızların milli kıyafetleri dini tüm kanunlara uygundur, milli değerler ise İslami değerlerle zıt değildir. KMDİ'nin görüşünde sokakta asılan afiş birliğimize zarar olabilir. KMDİ tüm vatandaşlara provakasyona aldurmamasını ve taşkınlık yapmamasını rica ederiz” denilmiştir (www.sputnik.kg, 13 Temmuz 2016). Bişkek Büyükşehir Belediyesi bu afişte devletin yasalarına karşı ekstremizmle ilgili bir şey yok demiş ve daha sonra Cumhurbaşkanı Atambayev bu afişleri ülkenin diğer bölgelerine de asılmasına talimat vermiştir (www.sputnik.kg, 14 Temmuz 2016). Ülkenin güney bölgesine asıldığından bir kaç gün sonra afiş belirsiz kişiler tarafından yakılmıştır (Radio Free Europe Azattyk Kazak Hizmeti, 26 Temmuz 2016). Bu olaylardan sonra bunlara karşı Bişkek'te “*Kayran elim, kayda baratabız?*” afişinin başka versiyonu asılmıştır. Yeni versiyonunda fotoğrafı değiştirilerek afişin yarısına milli kıyafeti giyenler, yarısına açık-saçık giyinen kadınlar yansıtılmıştır (Borombaeva, 2016).

Toplumda yaşanan bu tartışmalardan sonra Atambayev panolar ile ilgili şöyle demiştir: “*Afişleri koyduğumuzda, bazı akıllı kişiler ortaya çıkmış ve mini eteklileri işaret ettiler. Biz Sovyet döneminde yaşadık. Kadınlarımız 1950'lerden beri mini etek giyiyor ve hiçbir zaman bambalı kemer giymeyi düşünmediler. Kırgızistan'ı beğenmiyorsanız istediğiniz yere gidebilirsiniz. Yol parasını veririz, Suriye'ye bile gidebilirsiniz”* şeklinde konuşmuştur (Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, 1 Ağustos 2016). Lakin Atambayev'in, Kırgızların Sovyet döneminden evvel nasıl giyindiklerini, kadınların anne olduğunu, Kırgız tarihini, eski kültürünü bilmezmiş gibi konuşması yeni bir tartışmaya sebep olmuştur. Toplumda ağırlıklı olarak Müslüman nüfusu olması Atambayev'in bu bildirisini doğru bulmamıştır. Zira devletin Cumhurbaşkanı olarak bu tür ifadeleri kullanması toplumu radikalleşmeye sürükleyeceği öngörülmüştür. Bu nedenle gelecekte Atambayev gibi devlet adamlarının toplumun dindar ve seküler kesimini dikkate almadan konuşmalarının, devletin istikrarı için olumsuz tepkilere neden olabileceğini belirtmek mümkündür.

Devletin yüksek resmi düzeyinde de ulusal kimliğin korunması konusu gündeme gelmiştir. 3 Kasım 2014 tarihinde devletin Savunma Konseyi toplantısında Atambayev şunları belirtmiştir, “*İslam, insanların manevi değerleriyle uyum içinde, onlara müdahale etmeden ve onlara saygı göstererek gelişmelidir. Dünyada İslam'ı tanıyan ve itaat eden birçok insan var. Tüm insanlar İslam dinini aynı şartlar ve koşullar altında*

kabul etmemiştir. Peygamber Muhammed, yeni bir dine geçiş durumunda İslam'a girdirmeye zorlamamış, şiddetli muamele yapmasını yasaklamıştır. Ayrıca peygamber, İslamiyet'i kabul eden halkların ulusal gelenekleri ve kültürel değerleri ile çatışabilecek gelenek ve adetlerin dayatılmasını yasaklamıştır. Ulusal manevi değerlerin ve ulusal özelliklerin korunması için, dini olanlar da dahil olmak üzere diğer normların gölgelenmemeleri çok önemlidir. Aksi takdirde köklerini kaybetmek kolaydır. Buna önem vermezsek ve bizi ulusal karakterlerden, manevi değerlerden vazgeçmeye zorlayanları takip edeceksek, ulusal kimliğimizi yavaş yavaş kaybedeceğiz. Birileri bize hicap veya nikabı İslami diye dayatacaksa, yarın Kırgız milli kıyafeti ile gezenler veya çağdaş görüntü verenler gayrimüslim olarak ilan edilecektir. Oysa Kur'an-ı Kerim İslami ya da İslami olmayan giysiden bahsetmemektedir. İslam'a göre insan temiz ve güzel giyinmelidir". Cumhurbaşkanı Atambayev ayrıca, yaygın İslam'laşma görüntüsünün arkasında Kırgızları "Mankurt"a çevirmek, ulusal kimliğin kaybına yol açmak olduğunu anlamaya çağırmıştır (Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, 3 Kasım 2014).*

Fakat İslam dini Atambayev'in söylediğinden ibaret değildir. Zira İslam dini şeriata karşı gelmedikçe toplumun ulusal gelenek-göreneklerini, adetlerini reddetmemiş ve reddetmeyecektir. Ayrıca İslam dini halkların kimliğini tanıır ve korunmasını buyurur. Zaten Allah Kur'an'da kavim, kabile ve milletler olarak yarattığını ve birbirini tanımasıyla kendi özelliklerini göreceğini belirtmektedir. Ancak bir milletin diğer milletten üstünlüğü olmayacağını, üstünlüğün sadece takvada olacağını vurgulamıştır (Kur'an-ı Kerim, Hucurat 49/13). Dolayısıyla İslam'ın kendisinde değil Müslümanların davranışlarında veya sözlerinde yanlışlıklar olabileceğini belirtmeliyiz.

Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşi'nin (Yüksek Konseyi) son 5. çağrısının milletvekili Mayramkül Tilençiyeva da "...Hicap, hiçbir zaman Kırgız halkının geleneksel bir elbisesi olmamıştır. Bugün bizlere Arapların, Pakistanlıların giysilerini dayatmaktadır. Bizim kendimizin güzel geleneksel kıyafetlerimiz vardır. Bizim erkekler hiçbir zaman uzun elbise giymemişlerdir. Biz geleneksel kıyafetlerimize bağlı kalmalıyız. Hicap giyen kızlar için okumak çok rahatsızdır..." demiştir (İA 24.kg, 12 Eylül 2014).

*Türk Dili Kurumu'da (TDK) mankurt – ulusal kimlikten uzaklaşan, içinde bulunduğu topluma yabancılaşan biridir.

Bilindiği üzere zamanında Türkiye’de de başörtü yasağı getirilmiştir. Yasak ilk önce üniversitenin kız öğrencilerine yönelik olup daha sonra kamu görevlileri, devlet idaresinde ve diğer devlet kurumlarında başörtülü kadınların çalışmasını yasaklamıştır. Türkiye’de başörtü yasağı toplum içinde birkaç sene tartışılmıştır. Bu dönem içinde başörtülü kadınlar özellikle öğrenciler toplumdan dışlanmışlardır. Fakat Ak Parti’nin iktidara gelmesiyle durum değişmiş ve başörtü yasağı ortadan kaldırılmıştır (Toruk, 2011).

Dini dış giysilere yöneltilen eleştirilerdeki bu sorunlar ve İslami kıyafet giymeye çağrıda bulunmak doğal bir süreçtir. Buna karşı ulusal köklere dönme çağrısında bulunurken, dindarlar da küreselleşme şartlarında ulusal kimliklerini aramakta ve onu yabancı kültürel etkilerden korumak için çabalamaktadırlar. Ulusal kimliği küreselleşme bağlamında koruma arzusu, ulusal öz farkındalığın gelişmesi ve kültürel alandaki tüm yeniliklere karşı yöneltilen milliyetçilik büyümesi ile birlikte görülmektedir. Bazen Sovyet döneminde oluşturulan Kırgızların ulusal zenginlikleri, adetleri de gerçekten ulusal olarak görülmektedir. Sovyet Birliği’nin içinde 70 sene kalan Kırgızlarda gerçekten de günümüze kadar ulaşan bazı değerler, adetler ulusal olarak algılanmaya devam etmektedir. Öte yandan, bu algıların modern küresel kültürün bir parçası olduğu belirtilmektedir (Çotaev, 2016: 40).

Orta Asya devletlerinde İslam öncesindeki bayram olan Nevruz festivalini de kutlamaktadırlar. Nevruz bayramının bu bölgeye Zerdüştlüğün tesiri altında geldiği bilinmektedir. Kırgızistan bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte bu gün (21 Mart) resmi tatil günü olarak ilan edilmiştir. Bu günün gelmesiyle hayatın başlangıcı, yılbaşı, gün ile gecenin denkleşmesi ve bahar şöleni olarak bilinmektedir. Eski zamanlarda Kırgızlar özel buğdaydan yapılan “Sümölök” tatlısını yaparak ateş yakıp, üstünden atlayıp oynarlar, evlerini dağ türü ardıç ağacından yakarlar, tütününü dolaştırırlar. Kırgız halkı bu bayramı bir milli geleneksel bayram olarak görür ve coşkuyla kutlarlar (Alaeva, 2013). Bayram günü, Cumhurbaşkanlığı kupası için ata sporları olan at yarışı, Salburun, Kök Börü, Kız kumay, Okçuluk vs., gibi spor oyunları oynatılır. Yani bu bayram Kırgız toplumunda önemli bir bayram olarak kutlanır. Bu bayramı kutlamaya dindar kesimler de katılmaktadırlar. Son zamanda bu bayramı dindarlar kutlamaktan vazgeçmeye başladılar. Bunun sebebi olarak Kırgızistan’daki meşhur din alimi olan Çubak Calilov’un bildirisini söylemek mümkündür. Çubak Calilov Nevruz bayramının hiçbir

zaman İslam dini ile alakası olmadığını ve bunun bir bid'at olduğunu belirtmiş, eğer kutlamak isteyen varsa küfre girmiş olacaktır demiştir. Bu konuşması Kırgız toplumunda büyük tartışmalara sebep olmuştur (Beşenbekkızı, 2018).

İslam'laşmanın yükselişi her zaman, küreselleşmenin kültürel zorluklarına bir yanıt olmuştur. Ve birçok inanan, Batı kültürünün değerlerinin egemen olduğu ve ahlaki bir düşüşün meydana geldiği bu dönemde Kırgızların hayatta kalabilmeleri sadece İslamiyet sayesinde olacaktır ki bireyin ulusal kimliğinin tanınacağına inanmaktadır. Buna inanan birçok dindar, sadece İslam'ın Kırgızları kurtaracağını açık bir şekilde söylemektedirler. Bu süreçler, ulusal kimliklerini korumak için ortak ideolojik kılavuzlar geliştirmeye yönelik girişimlerle ilişkilidir. Bununla birlikte, aynı zamanda, bu tür bir karşıtlık radikal bir ulusal vatansever karakterin fikirlerini yaymanın temelini oluşturmaktadır. Bunun açık göstergesi olarak radikal milliyetçilerin, Rusya'daki Kırgız işçi göçmen çevrelerinde ortaya çıkmasıdır, ulusal vatanseverlik kisvesi altında, baskın yapıp grup olarak hareket eden "Patriot" müfrezeleri yurttaşlarına karşı suç eylemleri yürütmektedir. Radikal ulusal milliyetçiliğin yayılışı, toplumda Kırgız ve Kırgız olmayanlar olarak bilinmektedir. Bunlar arasında insanların kıyafetlerine (yabancı, Arap ve Pakistan giysileri, hicabı bizim kadınlar giymemişlerdir vs.) yönelik eleştiri yapanlar toplumun bir kısmı ve bazı yüksek düzeydeki siyasetçileri belirtmek mümkündür. Hicabın giyilmesi ile ilgili bu tür eleştiriler dindarlara şaşkınlık ve rahatsızlık vermekte, anayasal haklarının gasbı olarak algılanmaktadır. Devlet kurumları, yetkilileri ve toplumun bazı kesimlerinde yanlış anlaşılma vardır ki "hicab", "paranja", "nikab" gibi giysileri eşanlamlı olarak kullanılmış, bunlar arasındaki farklar konusunda az veya yanlış bilgiye sahiplerdir. Aynı zamanda Kırgız milli kıyafetleri "avrat"ı da kapsadığı ve aynı zamanda bir başörtüsü olduğu gerçeğine dair halkın dindar kısmının yanlış anlaşılması da söz konusudur. Toplumdaki inananların büyük kısmı dindarlığın dış görünüşteki değişimle, sakalla, dini kıyafetlerle ve namaz kılmayla yetinmektedir. Toplumun çoğu insanın iç dünyası ve maneviyatının büyümesini gerektiren dinin özünü anlamıyor. Bunun gibi konuları yeterince anlamaması, hicabı bir moda olarak kabul etmesi, önem vermemesiyle toplumun laiklik ilkesini savunan kısmı İslam dinini kötülemektedir. Bu sorunların ortaya çıkması, toplumun hem dindar hem seküler kesiminin dini bilgi sahibi olmamasından kaynaklanmaktadır. Toplumdaki bu sorunların arkasında ulusal kimliğin tanınmasında üçüncü güçlerin etkili olduğunu da belirtmek

mümkündür. Böylece bilgi sahibi olmayan dindarlardan, laikliği veya milliyetçiliği savunanlardan radikal gruplar ortaya çıkmaktadır (Çotaev, 2016: 40-41).

3.2.3. Siyasi Süreçlerde Dinin Kullanılması

Bilindiği üzere Kırgızistan halkının %85'i Müslüman'dır ve İslam dinine olan saygıları büyüktür. Son zamanlarda İslam dini Kırgız toplumunun siyasi, sosyal ve kültürel hayatında rol oynamaya başlamıştır. Bunun göstergesi olarak insanların dini mekanları ziyaret etmesi, dini eserlere olan talepleri ve dini kurumların çoğalması olabilir. Bunların yanı sıra siyasi süreçlerde dini argümanlar da artmaktadır. Kırgız devletinin Anayasa'sına göre din devletten ayrılmıştır ve dini kurumlar devletin yönetimine karışamaz. Bu nedenle yasa, devletin din-devlet ilişkilerini belirlemektedir.

Bağımsızlıktan sonra Kırgızistan'ın siyasi hayatında önemli değişimler yaşanmıştır. Bu süreçlerde devletin yönetim sistemi, seçimler, din-devlet ilişkileri, eğitim ve terörizm gibi konular olmuştur. Günümüze kadarki siyasi süreçlerde siyasi liderler halkın oyunu ve desteğini almak için farklı yöntemleri kullanmışlardır. Örneğin ilk Cumhurbaşkanı A.Akayev'in döneminde halkın desteğini almak için genelde ekonomik unsurları devreye sokarak halkın oyunu alabiliyorlardı. Bazen bölgesel ve etnik faktörler de halka etki edebilmiştir. Bu dönemlerde Kırgızistan halkının sosyal ve ekonomik durumları kötü olan ve Sovyetlerin ideolojisinden daha uzaklaşmayan vatandaşlar vardı. Bunun dışında vatandaşların dini bilgileri az olup, eğitim seviyeleri de düşüktü. Sonraki Cumhurbaşkanı K.Bakiyev'in döneminde ise seçim kampanyaları genelde bölgesel ve etnik faktörleri önplana çıkarmıştır. Siyasi sürece katılan adayın tecrübesine, eğitimine veya seçilebilme yeterliliklerine bakılmadan kendi bölgesinden oy alıp, yüksek düzeydeki makamlara gelebiliyorlardı. Son zamanlarda ise yukarıdaki ekonomik, bölgesel ve etnik faktörlerin etkisi azalmaktadır. Bunun yerini din (İslam) değiştirmeye başlamıştır. Zira Kırgız toplumu eski zamana göre daha eğitilmiş ve dindarlaşmaya başlamıştır. Gençler arasında İslam dini yaygınlaşmaktadır. Bunun en önemli göstergesi olarak camilerin sayısının artması ve cuma namazına genelde gençlerin gelişi söylenebilir. Bunun dışında günümüzde İslami dinini amaç güden birkaç dini organizasyonun faaliyetleri de gözardı edilemez.

Genç bir devlet olarak Kırgızistan yönetim sisteminde birkaç değişiklik yapmıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında devlet yarı parlamenter yarı cumhurbaşkanlık yönetim şeklini tercih etmiş, 1995 yılından sonra ise cumhurbaşkanlığı yönetim sistemini tercih

etmiştir. 24 Mart 2005 yılında olan “Lale” devriminden sonra yönetim sistemi ile ilgili birçok tartışmalar yaşanmış ve sonunda cumhurbaşkanlığı yönetim sistemi olarak belirlenmiştir. Bu sistem daha sonraları otoriter, klan veya ailevi yönetim sistemine geçmiş ve 7 Nisan 2010 yılında halk-iktidar direnişi yaşanmış ve sonunda iktidar devrilmiştir. 2010 yılından itibaren Kırgızistan parlamenter yönetim sistemini beğenmiş ve 27 Haziran 2010 yılında referandum yoluyla parlamenter yönetim sistemini kabul etmiştir (Arslan, 2015: 63-72).

Yukarıdaki siyasi süreçlerde dini liderler de bir köşede kalmamış ve bazen etkin bir rol oynamıştır. Bugün, Orta Asya devletlerinin içinde olan Kırgızistan’da dini faaliyetlerde bir artış görülmektedir. Ülkenin her bölgesinde dini faaliyet gösteren çeşitli dini kurumlar vardır. Orta Asya devletlerinde faaliyeti yasaklanan Tebliğ Cemaati Kırgızistan’da faaliyetini sürdürmektedir. Her geçen gün yeni camiler, İslami merkezler, dini eğitim veren kurumların vs., sayısı artmaktadır. Bunun dışında dini organizasyonlar bazen devletin yapması gereken görevleri kendilerine alarak vatandaşların sosyo-ekonomik sıkıntılarını da çözmeye çalışmaktadırlar. Dini organizasyonların bu gibi faaliyetleri olumlu görülmekte ve toplum da buna katkı sağlamaktadır. Örneğin öksüzlere, huzur evlerine ve fakir-fukaralara bağışlar yapmakta, köylere temiz su getirme, köprü, okul inşa etme veya onarma, hatta depremde zarar gören ihtiyaç sahibi kişilere evlerini bile kuruyorlar. Lakin, bazen dini örgütlerin temsilcilerinin siyasi sürece müdahale etmesine olanak veren koşullar oluşmaktadır. Dini örgütlerin, din temsilcilerinin seçim kampanyalarında yer alması veya herhangi bir partiyi, adayı desteklemesi dini örgütlerin de kendi çıkarlarının var olduğunu kanıtlamaktadır.

Anayasaya göre Kırgızistan, laik ve hukuki bir devlettir. Bu, dini örgütlerin yasa önünde eşit muamele ve korunma ilkelerini tanımlar. Fakat aynı zamanda, nüfusun çoğunluğunun dini tercihlerinin etkisi nedeniyle, Hükümet bazı İslami örgütlerin tanıtımına katkıda bulunmaktadır. Burada ayrıca devlet yöneticilerinin Müslüman olması ve ülke nüfusunun %85’inin İslam dininin mensupları olduğunu belirtmek mümkündür. 2010 yılından sonra devlet adamları mecliste din konulu inisiyatiflerle söz etmeye başlamıştır. 2011 yılında Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşi’nin (Meclisi) binasında mescid yaptırmak için milletvekili Tursunbay Bakir uulu’nun ve diğer milletvekillerin bildirisi mecliste ve toplumda tartışmalara neden olmuştur. Tursunbay Bakir uulu, nüfusunun %85’i Müslüman olan ve milletvekillerin de arasında dindar

bireylerin olması nedeniyle ve dini ritüellerini yapmak için Cogorku Keneş'te bir mescidin bulunması gerekli olduğunu bildirmiştir. Bazı uzmanlar, milletvekilleri, bazı Batılı STK'lar bu girişimin devletin laik modeline karşı gelmek olacağını, Cogorku Keneş'te çalışan dindarların şehir içinde bulunan camilere gidebileceğini söylemişlerdir. Onlara göre milletvekillerinin kendi meselelerini devlet adına yapmasının doğru olmadığı ve ülkedeki dini mezheplere eşit olmaması diğer inanç mensuplarında tedirginlik yaratabilir iddiasını savunmuşlardır. Bu gibi tartışmalara rağmen Cogorku Keneş'in binasında 23 Haziran 2011 yılında mescid açılmış ve 25-30 küsur devlet adamı, müftü, milletvekilleri ve meclis başkanı iştirak etmişlerdir. Mescidin yapılmasında finansal destek Kuveyt kökenli "Dünya Müslümanları Gençlik Birliği" kurumu tarafından olmuştur (Baktıbaev, 2011a).

2011 yılından 3 yıl sonra devletin ana binasında yeni bir mescid yapılması hakkında inisiyatifler olmuştur. İlk yapılan mescid küçük olduğu ve namaza gelen insanların sayısının arttığını belirterek yeni bir mescid kurulmasına dair Cogorku Keneş'in kararı çıkmıştır. Bu süreçte ilk mescidin yapılmasına ilgili tartışmalar ikinci mescidin yapılmasında da yaşanmıştır. Nihayetinde yeni mescid binanın 3.katında yer alıp bunun yanı sıra kütüphane, okuma ve bilgi merkezi ve meclisin arşivi de yer almıştır. Bu mescidin yaptırımında finansal yardım ABD'nin "USAİD" ve "Dünya Müslümanları Gençlik Birliği" tarafından yapılmıştır (Asanov, 2014b).

Bunların dışında 2015 yılında gerçekleşen parlamento seçim kampanyasında dini liderler ve din açık bir şekilde kullanılmıştır. Bu seçim kampanyasında devletin Merkezi Seçim Komisyonu (MSK) din adamlarının, dini örgütlerin faaliyete katılmasını yasaklamıştır. Bu karara uymayan veya göz ardı edenlerin uyarı alacağı ve bir daha tekrarlanırsa seçim yarışından çıkartılacağı belirtilmiştir. Devletin MSK'nun kararına rağmen bazı siyasi partiler seçim kampanyası sırasında din adamları ile hareket etmiştir. Mesela "Uluu Kırgızistan" partisinin afişlerinde din alimi ve KMDİ'nin eski başkanı Çubak Calilov'un da fotoğrafı görüntülenmiştir. Bunun yanında diğer siyasi partiler halkla buluşurken din adamlarını da yanlarında bulundurmushlardır. Böylece toplumun Müslüman kesiminin oyunu almaya çalışmışlardır (Beyşenbekkızı, 2015b).

Kırgızistan'ın siyasi hayatındaki en önemli süreçlerden biri 2017 cumhurbaşkanı seçimi olmuştur. Bu siyasi süreçte de dini unsurların maksimum ölçüde kullanıldığını politika uzmanları belirtmişlerdir. Bunun en önemli göstergesi olarak seçim kampanyasında

cumhurbaşkanlığına aday olanlar, dini liderler veya dini örgütlerle açık veya gizli bir şekilde hareket edebilmişlerdir. Söz gelimi Kırgızistan Sosyal Demokratlar Partisi'nden (KSDP) cumhurbaşkanlığına aday olup, neticede cumhurbaşkanı olarak seçilen Sooronbay Ceenbekov'un siyasi kampanyasında Kırgızistan'ın eski müftüsü, din alimi Çubak Calilov ile beraber hareket etmesi etkili olmuştur. Zira Calilov Kırgızistan'da meşhur bir din adamıdır ve onu takip eden yüz binlerce vatandaş vardır. İşte bu vatandaşların oyunu almak için dini lider ile hareket etmiştir. Yaşanan bu olayları şikayet edenler çıkmış ve seçim yasalarına, siyasi partilerin faaliyet kanununa göre uymadığını dile getirmişler, tartışmışlardır. Nihayetinde MSK'ü asıl aday olan S.Ceenbekov'a değil de onun seçim kampanyasını düzenleyen ve aynı zamanda cumhurbaşkanlığına aday olup fakat sonradan adaylıktan çekilip S.Ceenbekov'u destekleyen Kamçıbek Taşiyev'e ve din alimi Calilov'a uyarı vermişlerdir. Calilov kendisini Taşiyev davet ettiği için ve orada Kırgızistan Alimler Konseyi'nin ve Dünya Alimler Konseyi'nin üyesi olarak değil de Kırgızistan vatandaşı olarak gittiğini ve vatandaşlık hakkını kullanmasıyla kendi fikrini dile getirerek konuştuğunu açıklamıştır. MSK'nun bu kararını diğer siyasi partiler, diğer adaylar ve STK üyeleri eleştirmişler fakat bir şey yapamamışlardır (Coldoşev, 2017). Aynı konuyla Kırgızistan eski müftüsü Sadıkcın Kamalov da Oş halkı ile olan toplantıda cumhurbaşkanlığına aday ve eski başbakan Ömürbek Babanov'u destekleyen konuşması tartışmalara neden olmuştur (BBC Kırgız Hizmeti, 7 Ekim 2017). Bu gibi yasaya karşı gelen faaliyetlerin de kanıtladığı üzere, dinin siyasetteki etkisi açıkça görülmektedir.

Kırgızistan laik bir devlet olduğu için din adamları devletin yönetimine karışamaz. Siyasi süreçlerde, seçim kampanyasında adaylara, siyasi partilere destekte bulunamaz. Bu yasal çerçevede din adamlarının siyasi seçim kampanya faaliyetlere katılmasını "Seçim ile İlgili" ve "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" Kanunlarında yasaklandığı malumdur. Bunun dışında KMDİ'de de din adamlarının siyasi seçim kampanyalarına katılmamalarına dair Karar alınmıştır (Coldoşev, 2015b). Lakin yukarıdaki yasal çerçeveye tüm kabahati din adamlarına itmek adalet ilkelerine karşı gelmek olur. Zira yukarıda söz edilen yasalara ve "Siyasi Partiler ile İlgili" yasaya bakıldığında siyasetçilerin dini ya da dini liderlerin kullanılmasını yasaklayan maddeleri bulunmamaktadır (Ceenbekov, 2014). Dini örgütlerin partilerin seçim vakıflarına herhangi yardımın yasaklandığı bellidir ama siyasetçilerin dini kurumlara ve din görevlilerine maddi-finansal kaynak ayırması ile ilgili herhangi bir kural yazılmamıştır.

Bu konu ile ilgili 21 Ekim 2015 yılında “RFE Kırgız Azattık Radiosu” haber yapmıştır. Radionun gazetecisi “*Merkezi Seçim Komisyonu siyasi kampanya zamanında siyasetçilerin dini kullanılmasına gözetim yapılır mı?*” sorusuna MSK’unun yetkilisi Carkın Bapanova “*Biz din üzerinde gözetim yapmıyoruz, bizde öyle bir şey yok*” demiştir. Din işlerini gözetleyen organ olarak Din Komisyonu’nun da din ile siyaset ilişkisini gözetleme hakkında herhangi bir fonksiyonel görev yüklendiği ile ilgili normu bu kurumun tüzüğünde bulmak mümkün değildir (Mırzabaev, 2015).

Yukarıda bahsedilen problemlerin çoğu devletin din politikası başta olmak üzere bazı yasaların eksik olduğundan, kararların yanlış alındığını göstermektedir. Önümüzdeki seçimlerde ya da herhangi bir siyasi süreçte dinin, din görevlilerinin siyasetçiler tarafından kullanılması söz konusu olabilir. Bunun için devlet hızlı bir şekilde yasaları düzenleme ve eklemeler yapması gerekmektedir.

3.2.4. Kırgız Toplumunda Başörtü Sorunu

Kırgızistan’ın bağımsızlığa kavuşmasının ardından din özgürlüğü verilmiş, dine yönelmeye başlamış ve dindar kadınlar hicab giymeye başlamıştır. 70 sene ateist Sovyet döneminde yaşayan bazı vatandaşlar buna yabancı bir gözle bakmışlardır. Zaman geçtikçe ülkede dinin canlanmasıyla birçok değişimlere yol açılmıştır. Kırgız halkı unutulmaya başlayan kendi tarihini, kültürünü, dilini, dinini öğrenmeye, yaşamaya başlamıştır. Lakin din konusunda Kırgız devleti tecrübesiz olup, seküler kesimin laik ilkesini yanlış anlamasıyla dindar olan insanların toplum dışı bırakıldığını da söylememek mümkün değildir. Başörtü konusunda, bunun en önemli göstergesi olarak, dindar olan Müslüman kadınlar dini hak ve özgürlüklerini kullanamamıştır. Örneğin pasaport, kimlik almak için veya başka benzeri resmi belgelerde başörtülü çekilen fotoğrafları, pasaport sağlayan devlet kurumu olan Bilgi Kaynakları ve Teknolojileri Devlet Ajansı kabul etmemiştir. Kadınlar başörtülü fotoğraf çekilmek yerine açık çekilmek zorunda kalmışlardır. Mesele ancak 2007 yılında “Mutakallim Kadınları Geliştirme” Vakfının sayesinde, büyük tartışmalar, gerginlikler, kadınların haklarını koruma STK’ların yardımı ile ve mahkeme oturumları sonucunda pasaport, kimlik ve benzeri resmi belgelerde başörtülü fotoğraf çekilmesine izin verilmiş, devlet kurumlarında kabul edilmeye başlanmıştır (Beyşenbekkızı, 2007).

Başörtü konusu dini alanda bağımsızlıktan günümüze kadar tartışmalı konuların biridir. Bu, devletin yanlış politika uygulamasından kaynaklanmaktadır. Kırgızistan

bakımından bunun en önemli göstergesi Türkiye olmaktadır. Bilindiği gibi bir zamanlar Türkiye’de de başörtü yasağı getirilmiştir. Fakat daha sonra devlet yasağın dini özgürlük ve dini haklara aykırı geldiğini anlamış ve başörtü yasağını kaldırmıştır. Günümüzde Kırgız devleti vatandaşlara dini inanç özgürlüğünü tanımlamasıyla birlikte, Milli Eğitim Bakanlığı, okullarda öğrencilere okul kıyafetlerini giymesini talep etmektedir. Bu düzenleme okul kıyafetlerinden başka dini kıyafet, başörtü başta olmak üzere her türlü kıyafetin okul içinde giyilmemesi gerektiği anlamına gelmektedir. 2011 yılında başörtü ile ilgili Oş iline bağlı Nookat ilçesindeki lisede ve Bişkek şehrinin 69 numaralı okul lisesinde başörtü ile gelen öğrencilerin okula alınmadığı olaylar yaşanmıştır. Bu konu ile ilgili “RFE Kırgız Azattık Radiosu” haber yapmış ve Milli Eğitim Bakanlığı’nın o zamandaki sözcüsü olan Kerez Cukeeva “*Bakanlık tarafından ülkenin tüm okullarında öğrencilerin başörtü ile gelmesini yasaklayan Karar alınmamıştır. Bununla ilgili temyiz de gelmemiştir. Konu ile ilgili her öğrenciyle birebir çalışma yapılması gerekir. Aynı zamanda ders vaktinde öğrencilerden talep edildiği gibi öğrencilik görünümde oturması lazım*” demiştir (Elkeeva, 2011). Devletin eğitim alanındaki sorunları ile ilgili ülkenin birçok okulunda benzeri olaylar yaşanmış, kimi öğrenciler başörtüsü için okulu bırakmak zorunda kalmışlar, kimileri öğrenim gördüğü okulu medreselerle değiştirmişlerdir.

Başörtü konusunda bazı devlet adamları da kendi fikirlerini ortaya koymuş ve meselenin hukuki açıdan çözülmesini dile getirmişlerdir. Devlet adamları içinde dindar veya İslam’a olumlu bakanlar, okullarda kız öğrencilerin başörtü takmasında olumsuz bir şey görmediğini ve öğrencilerin kendi inançlarına göre giyinebildiklerini savunmuşlardır. Bazıları ise öğrencilerin başörtü takmasını olumsuz bakmışlar, Milli Eğitim Bakanlığı’nın çıkardığı Karar’a uyması gerektiğini ve o kıyafetin Kırgızların kültürüne uymadığını söylemişlerdir. Bu gibi konularda devlet, İslami dini kurumlar ve dindar bireyler ile uzlaşmaya varamamıştır. Her sene başörtü konusu gündemde olmuştur. Bunun da sebebi olarak başörtü takan öğrencilerin her sene okula alınmaması, devlet ve din adamlarının hicab ile ilgili sık sık dile getirilen bildirimlerini söyleyebiliriz.

Eski Cumhurbaşkanı A.Atambayev de bu konu ile ilgili fikrini bildirmiştir. O, kendi sözünde hicabın okullarda giyilmemesini, hicabın Kırgızların milli değerlerinden olmadığını ve milli kıyafet giymeleri gerektiğini belirtmiştir (www.sputnik.kg, 20 Şubat 2015). Bunun dışında 2015 yılında Kırgızistan’ın İçişleri Bakanlığı’nın düzenlediği

radikalizm temalı bir toplantıda o dönemde başbakan olan Temir Sariyev hicab konusunda aynı ifadeyi kullanmıştır (Elkeeva, 2015b). Sariyev'in bildiri toplumdaki büyük tartışmalara neden olmuştur. Onun bildirisine yanıt olarak din alimi Çubak Calilov video bildiri yayınlamıştır. Calilov bu video bildirisinde; *"...Biz devlet adamlarına saygı duyuyoruz. Lakin Allah'ın bize teklif ettiği farz her şeyden üstün durmaktadır. Tüm Kırgız halkının kabul ettiği Anayasada bize din özgürlüğü verilmiştir. Anayasa'da bizim devlet laik diye yazılmıştır. Bu devletin yönetimine dinin karışmamasını bildirmektedir. Bu okullara açık gitmesi gerektiğini bildirmemektedir. Malesef okul müdürleri bizim kızlarımızın beyaz başörtü ile okula gitmesine engel olmaktadır..."* demiştir (Nasaat Media, 2 Eylül 2015). Kırgız toplumu Çubak Calilov'u dini sorunlara bildiri yapan her siyasetçi ya da devlet adamına kendi fikrini açık söyleyen din adamı olarak bilmektedir.

Bunun gibi problemlerin sonucunda Kırgız toplumunda kadınların dini bilgilerini arttırmak, İslam medeniyetinin özellikleri ile tanıştırmak, geliştirmek ve korumak için kadınların örgütlenmesi başlamıştır. Bu örgütlenmenin sonucu olarak "Mutakallim" Kadınları Geliştirme Vakfı, "Ak Cooluk Acarı" (Beyaz Başörtü Güzelliği) vakıfları oluşturulmuş ve bunun dışında "Ak Eleçek* Apalar" (Beyaz Eleçek Anneler), "Bir Saatta Cüz Eleçek" (Bir Saatte Yüz Eleçek), "Uluslararası Başörtü Günü", "Eleçeğim Sıymıgım" (Eleçeğim Onurum) vb., etkinlikler düzenlenmiştir. Bu gibi faaliyetlerin düzenlenmesindeki asıl amaç, toplumdaki başörtülü kadınlara hoşgörülü olmak, kültürü öğrenmek ve diğer yabancı ülkelerin İslami olarak dayatılan giysilerini değil milli kıyafetleri giymek ve yaygınlaştırmaktır. Kadınların milli başörtüsünü çağdaş zamana uyarlamak, toplu taşıma araçlarında zorluk çekmemek ve sokakta kolaylıkla yürüyebilmek için milli tasarımcılar her geçen gün yeni modelleri yapmak için çalışmaktadırlar. Bunun göstergesi olarak Bişkek'te "Müslüman Moda Günü" düzenlenip, Kırgız toplumuna dini giysiler olarak empoze edilen yabancı İslami ülkelerin giysileri yerine Kırgız milli giysileri gösterilmiştir. Ayrıca Kırgızistan başörtü konusunun çözümünde diğer İslami ülkelerin özellikle Türkiye'nin tecrübesinden istifade edeceği de günümüzde öngörülmektedir.

*Eleçek – Kırgız kadınlarının milli baş giysisi.

3.2.5. Çok Eşlilik Konusunda Devletin Kararsızlığı

Orta Asya ülkelerinde çok eşliliğin Sovyetler döneminde yasaklandığı bilinmektedir. Lakin çok eşlilik sorunu Orta Asya ülkelerinde ve özellikle Kırgızistan'da yok demek yanlış olur. Kırgızistan bağımsızlığını kazanmasıyla uluslararası insan hakları bildirelerine, anlaşmalara, belgelere vb., imza atmış ve devlet insan haklarını koruma altına almıştır. Bunun içinde cinsiyet eşitliliği de yer almıştır. Buna göre kadın ve erkek eşit haklara ve özelliklere sahip olmuştur.

Kırgızistan'da bu problemlerin bağımsızlığın ilk yıllarından beri var olduğu bilinmektedir. SSCB'den ayrıldıktan sonra bazı kanun maddelerini bağımsız Kırgızistan'ın da yasalarında görmek mümkündür. Örneğin Kırgızistan'ın 1991'de kabul edilen Din Kanunu'nun bazı maddelerinin harfi harfiyle kopya edildiği bilinmektedir. Kırgızistan'ın Ceza Kanunu'nda yer alan 20.Bölümün 153.Maddesinde iki veya ondan çok kadınla evlenmek, aynı çatı altında yaşamını sürdürmek yasaklanmış ve iki yıla kadar hapis cezası uygulanmıştır (Kırgızistan Ceza Kanunu, 2017). Bu yasanın arkaplanının SSCB'ye kadar uzandığını ve bu yasanın SSCB'de barınan Müslümanlara karşı düzenlenen yasa olduğunu eski Adalet Bakanı Marat Kayıpov "RFE Kırgız Azatlık Radiosu"nun 17 Kasım 2011 yılında yaptığı programda belirtmiştir (Kasmalieva, 2011). Lakin bu yasa ile, SSCB dönemindeki Kırgızistan'da olsun, bağımsız Kırgızistan'da olsun, iki kadınla evlenen ve aynı çatı altında yaşamını sürdüren hiçkimse hapis cezasına çarptırılmamıştır. Bağımsız Kırgızistan'da Sovyet dönemine göre sık sık dile getirilen bu sorunu kimi zaman din adamları, kimi zaman devlet adamları ortaya koymuşlardır.

İlk önce konu ile ilgili şunu belirtmek gerekirse, 24 Mart 2005 yılındaki "Lale" devriminden tam iki sene sonra 2007 yılının Mart ayında Adalet Bakanı M.Kayıpov tarafından Kırgızistan'ın Ceza Kanunu'na düzenleme ve eklemeler yapılması ile ilgili yeni Ceza Kanunu Taslağı hazırlanmıştır. Bu taslak, Ceza Kanunu'nda yer alan 153.Maddeyi kaldırmayı amaçlamıştır. Ceza Kanunu'ndan bu maddenin kaldırılmasını STK'lar, toplumun bazı kesimleri tepkiyle karşılamış, büyük tartışmalara neden olmuştur. Kayıpov bunun için milletvekillerin eleştirisine uğramıştır (Sarigulova, 2007). Nihayetinde bu yeni taslak Cogorku Keneş tarafından kabul edilmemiştir. Bu inisiyatifin arkasında o zamanki Cumhurbaşkanı K.Bakiyev'in durduğu ile ilgili sözler

çıkıştır. Eski Cumhurbaşkanının ikinci kadını ve ondan iki evladı olduğu K.Bakiyev Kırgızistan'dan kaçıp gittikten sonra açığa çıkmıştır.

Çok eşliliği yasallaştırmakla ilgili son inisiyatifi erkekler değil kadınların alması farklı tartışmalara yol açmıştır. Bu konu ile ilgili görüşleri eskiden erkekler sık sık dile getirmişse de son olarak 2017 yılında Nazira Begim isimdeki aktivist kadının ortaya çıkması sorunun yeniden ele alınmasını tetiklemiştir. Nazira Begim'in iddiasına göre *“Kırgız toplumunda iki kadınla evlenen erkekler çok ve gizli bir şekilde yaşamını sürdürmektedirler. Lakin çoğu zaman öyle ailelerde sonraki kadınların hakları korunmamaktadır. O sorunlar yurtdışına, Hacca gittiğinde bilinmektedir. Onlar evlatlarına soyadı bile alamıyorlar. Bu mesele büyük olduğu için karşınıza çıkmaktayım. Sonuna kadar mücadele edeceğim”* demiştir (Sagındıkkızı, 2017).

Bunun dışında din alimi Ç.Calilov Kırgız erkeklerini iki veya daha fazla kadınla evlenmesini teşvik etmektedir. Ve kendisine ait olan “Nasaat Medya” YouTube kanalı ile vatandaşların fihhi sorularını yanıtlarken ikinci kadınla evlendiğini bildirmiş ve başka erkekleri de ikinci kadınla evlenmesini tavsiye etmiştir. Calilov'un bildirisinden sonra toplumda büyük tartışmalar yaşanmış, STK'lar tepki göstermişler ve güvenlik organları inceleme sürecini başlatmıştır. Calilov kendisini suçlu olarak saymamış ve yasaya karşı bir suç işlemediğini belirtmiştir. Calilov, Kırgız kadınlarının yabancılarla evlenmesinin yerine Kırgız erkeklerine ikinci eş olarak evlenmesini daha iyi olduğunu ve Kırgızların sayısının çoğalması için, yurtdışına iş gücü için göç eden kadınlar ülkesinde kalıp zengin Kırgız erkeklerin ikinci eşi olmasının daha mantıklı olduğunu ve Kırgız erkekleri için bir örnek ve ilk olarak kendisinin ikinci kadınla evlendiğini söylemiştir (Reporter KG, 27 Kasım 2017). Bu bildiriden sonra Kırgızistan'daki kadınların ve çocukların haklarını koruyan “Sezim” kriz merkezi Calilov'a dava açmak için Bişkek Şehir Savcılığı'na şikayette bulunmuş fakat kabul edilmemiştir (Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, 11 Aralık 2017). Bununla ilgili güvenlik organları dava açmak için ilk veya sonraki eşinden şikayet edilmesi gerektiğini ve STK veya üçüncü şahıstan gelen şikayetlerin geçerli olmadığını bildirmişlerdir. Calilov bu olaylardan sonra türlü radio-televizyon kanalları düzenleyen programlara katılmış, açıklama yapmıştır. Bir programda Calilov Kırgızistan'da birçok kişinin iki eşi olduğunu ve bunun içinde kendisinin nikahını kıydığı onlarca devlet adamının var olduğunu bildirmiştir. (Akırkı Kabarlar, 29 Kasım 2017). Gerçekten de Kırgızistan'da bazı devlet

adamları, din adamları ve iş adamlarının ikinci eşi olduğu bilinmektedir ve onların arasında eski Cumhurbaşkanı K.Bakiyev'in (Bakiyev ülkeden ayrıldıktan sonra ikinci eşinin var olduğu bilinmiştir), iş adamı Askar Salımbekov'un (birinci eşi hasta olduğu için ikinci kadın aldığını bildirmiş ve birinci kadını 2017 yılında vefat etmiştir), din adamı Özbek Çotonov'un ikinci eşinin var olduğu bilinir. Bunun dışında açığa çıkmayan ve gizli bir şekilde yaşamlarını sürdüren birçok aile vardır.

Devlet konu ile ilgili yeni kanuni düzenlemelerde bu durumu göz önünde bulundurmazsa sorunlar çıkmaya devam eder. İkinci eş almayı yasaklayan "Ceza Kanunu"nun 153.Maddesi olsa bile evlenenler vardır fakat kimse hapis cezası çekmemektedir. Aynı zamanda boşanma olaylarında ikinci kadın hiçbir mirasa sahip olamamaktadır ve bazen çocukları ile sokakta kalanlar da görülmüştür. Bunun için devlet 153.Maddeye düzenleme ve eklemeler yapması, hayat şartlarının talebidir ve bunun için hızlı bir şekilde harekete geçmesi gerekmektedir. Yoksa bu gibi sorunlara devlet nokta koymazsa dini değerler ile birlikte ailevi değerler korunmamış olacak ve milli değerler de zarara uğrayacaktır.

3.2.6. Din Değiştirenler ve Cenazelerin Toprağa Verilme Problemleri

Kırgızistan halkı çok kültürlü olup, 80'e yakın etnik cemaatin ve çeşitli dini toplulukların temsilcileri barınmaktadır. Gün geçtikçe toplumun dine olan ilgisinin artmasıyla birlikte ülke çok kültürlü medeniyet şartlarında din ile ilgili problemler ciddi bir hal almakta, ona göre profesyonel ve dikkatli muameleyi talep etmektedir. Dolayısıyla farklı dinlerin temsilcilerinin haklarına, vicdan ve inanç özgürlüğüne, onun içinde cenazeleri toprağa verme meselelerini çözen bireylerin tümü devletin mevcut yasalarını ve dini kuralları iyi bilmek gerektirmektedir. Toplumda kavgalar, anlaşmazlıklar çıkmakta ve din değiştiren merhumların layık bir şekilde toprağa verilme hakkına ilişkin olumsuz olaylar yaşanmaktadır. Din değiştiren vatandaşların hakkına giren taraftarların cezasız kalması toplumda şiddete yol açmaktadır.

Devlet, insanların gerekli gördükleri mezarlıklarda dini adetlere uymak suretiyle ölüleri gömme hakkını vermede tutarsız davranmaya devam etmektedir. Protestanlar, Bahailer, Yehova Şahitleri ve Krişnalar, yetkililerin bu sorunu çözmediği uyarısında bulunmuştur. Bu durum, ailelerine ve merhumun akrabalarına büyük acı veren bir sorun olmuştur. Oysa devlet etnik kökenine, inancına vb., özelliklerine bakmadan her bir insana öldükten sonra yasal çerçeve ile toprağa verilmesini garanti altına almaktadır. Merhumu

toprağa verme hakkı – insan onuru, özgürlüğü ve kişisel dokunulmazlığı ilgili hukuki-normatifle – ilişkilidir. Bu haklar, Kırgızistan Anayasa’sına göre devletin hukuki bakış açısının önemli parçası olarak sayılan uluslararası hukukun genel ilkeleri ile normlarından ortaya çıkmıştır (Alişeva, 2017: 3-8). Dolayısıyla Kırgızistan’da her insan kendi özgürlüğüne, örf ve adetine, dini inancına göre toprağa verilme hakkına sahiptir. Ülkede merhumu toprağa verme süreci hem dini hem de milli örf olarak kabul edilmektedir. 16 Nisan 2009 yılında Bişkek Büyükşehir Belediyesi’nin “Toprağa Verme ve Gömme İşleri ile İlgili” tüzüğü kabul edilmiştir. Bu tüzükte mezarlıkların belirlenmesi, toprağa verme işleri ile ilgili genel kurallar vs., yer almıştır (Bişkek Büyükşehir Belediyesi’nin 177.Sayı Kararnamesi, 2009).

Fakat ülkedeki köy mezarlıkları ile ilgili sorunlar çözülmüş değildir. Bu sorunlar genellikle dinini değiştiren Kırgız ve Özbekler arasında yaşanmaktadır. 31 Aralık 2008 yılında çıkarılan “İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili” kanun farklı dini inanç mensuplarının mezarlığı kullanma hakkını gözetmemektedir. Devlet organları için, mezarlığı organize etmede dini kimliğine göre tescile almak talep edilmemiştir. Din Kanunu’nun 16.maddesinin 3.fikrasında şöyle bir hukuki kural yer almaktadır; *“Dini inançlara göre oluşan mezarlıkların kullanma kuralları ve mezarlıkla ilgili ilkeleri tanımak yerel yönetimin Kararı ile düzenlenir”* denilmiştir. Kırgızistan’da bu konu ile ilgili belli bir hukuki-normatif olmadığından dolayı yeni dinler (Baptistler, Yehova Şahitleri vs..) yaygın olmayan yerlerde mezarlığı kullanma, dinine göre ölüyü toprağa verme ile ilgili tartışmalar yaşanmaktadır. Devlet, cenazelerin toprağa verilme işlemlerini yerel yönetimin yetkisine vermiştir. Fakat yerel yönetim bu sorunu çözmekte zorluk çekmektedirler. Zira köy mezarlıkları genelde Müslüman kesimin merhumları için söz konusudur. Kırgızistan köylerinin çoğunda İslam dini yaygın olup başka din temsilcilerinin sayısı azdır ve dinini değiştiren kişiler için ayrı mezarlıklar yapılmamıştır. Bunun için ölen Kırgız veya Özbek’in dini başka olsa bile ailesi ya da akrabaları, Müslümanların mezarlığına gömülmesini isterler. Buna köy halkı tepki gösteriyor ve sonuçta bu durum istenilmeyen olaylara yol açmaktadır.

Bu sorunla ilgili en önemli yaşanan olay 2016 yılının Ekim ayında Kırgızistan’ın Celal-Abat ilinin Ala-Buka ilçesinde yaşanmıştır. Ala-Buka ilçesinin Sarı-Talaa köyünde yaşayan ve orada vefat eden 76 yaşındaki Kanıgül Satıbaldiyeva adındaki yaşlı kadını yerli halk ve imam köy mezarlığına gömülmesine karşı çıkmışlardır. Yerli halk

K.Satıbaldiyeva'nın dinini değiştiren kadın olduğunu söylemişler ve Hıristiyanlığın Baptist koluna mensup olduğunu iddia etmişlerdir. Bu karışılıktan sonra Satıbaldiyeva'nın cesedi aynı ilçede bulunan Örüktü köyündeki mezarlığa gömülmüştür. Fakat oradaki köy halkı da karşı çıkmış ve akrabaları cesedi tekrar kazıp almışlardır. Merhumun akrabaları yaşlı kadını tekrar toprağa vermek için Ala-Buka köyünde bulunan Ortodoks Hıristiyanlarına ve Müslümanlara ait olan mezarlığa gömmüşlerdir. Fakat Satıbaldiyeva'nın cesedini bu mezarlığa gömülmesine yerli halk yine karşı çıkmışlardır. Yerli halkın Müslüman kesimi kadının Müslüman olmadığını ve Ortodokslar ise kadının Hıristiyanlığın başka kolundan olduğunu iddia ederek gömü işlemine karşı çıktığını belirtmişlerdir. Yaşlı kadının akrabaları bu mezarlıktan cesedi tekrar kazmak zorunda kalmışlardır. Bu yaşanan olaylardan sonra yerli yönetimin müdahale etmesiyle kadının cesedi saklanarak kimseye göstermeden başka bir yere gömülmüştür. Böylece merhum üç kez gömülmüş, üç kez tekrar çıkartılmıştır (Kalmatov, 2016).

Yaşanan olayların benzeri Kırgızistan'ın başka bölgelerinde de bu olaydan evvel de sonra da bir kaç kere yaşanmıştır. Onların biri Isık-Göl ilinde yaşanmıştır. Ak-Suu ilçesinde bulunan Teplokleçenko köyünde Hıristiyanlığın Baptist koluna mensup olan 57 yaşındaki Buruluş Mambetova isimindeki kadının cesedini Müslümanların mezarlığına gömülmesine yerli halk karşı çıkmıştır. Yerli halkın karşı çıkmasıyla yerel yönetim yetkilileri ve ilçe imam hatipleri istişare yaparak köyün eski mezarlığının yakınlarındaki yere gömmüşlerdir (Madanbekov, 2016b).

Böylece din değiştiren Kırgızlar öldükten sonra yakınlarının veya anne, babası yattığı mezara gömülmemektedir. Bu gibi olayların tekrar yaşanmaması için devletin ülkedeki dini durumu bir daha gözden geçirmesi ve hukuki-normatif yasalara düzenleme ve eklemeler yapması gerekmektedir. Yoksa gelecekte Hıristiyan Kırgız, Müslüman Kırgız, Tenirci Kırgız olup dini inancından dolayı Kırgızlar arasında tartışmalar sürecektir. Söz konusu ülkede bulunan Tengriciliğin (Gök Tanrı) mensupları da aynı durumda olabilirler. Zira onlar İslam dininin mensuplarından değildir. Nitekim günümüzde Tengriciliğin temsilcileri dini organizasyon olarak resmi faaliyet göstermeleri için Din İşleri Devlet Komisyonu'nun tescil yapması için talepte bulunmaktadırlar (Elkeeva, 2018).

3.3. Savunma Konseyi'nin 2014 Yılındaki Yeni Din Konsepti

7 Nisan 2010 yılında gerçekleşen kanlı devrimden sonra ülke ekonomik ve siyasi krize maruz kalmıştır. Bunun ardından Haziran ayında Kırgızistan'ın güney bölgesinde Kırgız-Özbek çatışması yaşanmış ve iki taraftan da yüzlerce insan ölmüştür. Kırgızistan'ın sınır komşuları kendi ülke güvenliğini sağlamak amacıyla tüm hudutları, gümrükleri kapatmışlardır. Bunun dışında ülke içinde yıkıcı dini örgütlerin faaliyetlerinin canlanması, anayasal düzeni, kişisel, kamusal ve devlet güvenliği ile sosyo-politik istikrarı tehdit eden radikal ve aşırılık yanlısı ideolojilerin yayılmasıyla ilgili başka problemler ortaya çıkmıştır. Bunun en önemli göstergesi, Bişkek'te bulunan Kocomkul Spor Salonu'nda, 7 Nisan 2010 tarihinde meydana gelen olayda, mahkumların mahkeme süreci sırasında, spor salonunun yanında gerçekleşen patlama, 2012 yılında Cumhurbaşkanı A.Atambayev'e sosyal ağ aracılığıyla birisinin cihad ilan etmesi, KMDI'indeki rüşvet skandalı, hac ve ümre organizasyonundaki problemler olmuştur. Kırgızistan'daki dini durumun, ülkenin jeopolitik konumuyla yakın ilişki içinde olduğunu belirtmek gerekir. Çoğunlukla, dini etki, Suudi Arabistan, Türkiye, İran, Hint Yarımadası, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri gibi ülkelere gelir. Bu etki sonucunda Müslüman ülkelere, Suriye ve Irak'taki çatışmalara katılmak için giden Kırgız vatandaşları olduğu açığa çıkmıştır. Geleneksel olmayan (Sünni İslam ve Ortodoks Hıristiyanlığı'nın dışında kalanlar) farklı mezhep ve hareketlerin faaliyetleri sonucunda din değiştiren vatandaşlar olmuş, dinler arası çatışmalar yaşanmıştır (Baktıbaev, 2014). Sonuçta ülke içinde dini durumun kötü olduğu tespit edilmiş ve devletin dini alanı düzeltmek için çalışmaların başlatılması gerektiği kanaatine varılmıştır. Bu bağlamda, Kırgızistan İslam toplumundaki durumun devlet düzeyinde hızlı bir şekilde analiz edilmesi gereği ve doğru bir din-devlet ilişkisi modelini bulmanın ve ulusal çıkarların korunması için stratejik mekanizmaları optimize etmenin gerekli hale geldiği anlaşılmıştır.

Devlet yukarıdaki problemlerin öncesi ve sonrasında dini alanı ıslah etmeye çalışmıştır. İlk defa 2006'da dini durumu düzenlemeyi amaçlayan bir belgenin (2006 Din Konsept'i) benimsenmiş olduğuna dikkat edilmelidir. Ancak, zaman geçtikçe din alanında yeni sorunlar ortaya çıkmış ve bu Konsept'in tam olarak uygulanamadığı görülmüştür.

28 Kasım 2013 tarihinde, Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşi'nin gündemindeki meselelerin başında ülkedeki dini durum olmuştur. Birçok milletvekili dini durumun kötü olduğunu, dini aşırılık ve terörizmin ülke güvenliğini tehdit etmeye başladığını, dini örgütlerin devlet tarafından kontrol edilmesini ve din-devlet ilişkilerinin bir daha gözden geçirilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bunun için dini durumu düzeltmek amacıyla acil tedbirler alınmasını istemişlerdir (Baktıbaev, 2013a).

Kırgızistan'daki dini durumun ve din-devlet ilişkilerinin iyileştirilme ihtiyacı, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 21 Ocak 2013 tarihli Kararı'yla onaylanan "2013-2017 Dönemi İçin Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi'nde" belirlenmiştir (www.president.kg, 2013). 3 Şubat 2014'te Savunma Konseyi'nde dini alanı düzeltmek için alınan Karar üzerinde 7 Şubat 2014/24 Sayılı Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, "Kırgızistan Cumhuriyeti Savunma Konseyi'nin Dini Alanda Devlet Politikası Konusundaki Kararlarının Uygulanması ile İlgili" Kararname'yi imzalamıştır (www.knews.kg, 2014). Bu Karar'da devlet, "*Müdahale pozisyonu alınması, devletin düzenleyici işlevlerinin dini alanda zayıflamasının hatalı bir stratejiye dayandığı, ülkedeki dini duruma dikkat çekilmemesinin, çatışmalar, dinler arası çatışmalar ve devletin bölünmesi tehdidi şeklinde olumsuz sonuçlara yol açabileceği*" dile getirilmiştir. Bunun dışında ülkedeki mevcut dini durumu araştırmak, ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmak, bulguları analiz etmek ve dini alanı düzeltmek için kurumlararası işbirliğin sağlanması amacıyla her bir kuruma özel talimatlar verilmiştir. Ve Savunma Konseyi'nin dini alandaki devlet politikasının uygulanması Kararı'nı gerçekleştirmek için 4 (dört) grup oluşturulmuştur.

1. Kırgız Cumhuriyeti'nin 2014-2020 yılları arasında dini alandaki devlet politikası Konsept'inin geliştirilmesi,
2. Milli Güvenlik Komitesi'nin, İçişleri Bakanlığı'nın ve Din İşleri Devlet Komisyonu'nun çalışmaları hakkında fonksiyonel bir analizin yapılması,
3. Devletin ilgili mevzuatlarına düzenleme ve eklemeler için tekliflerin geliştirilmesi,
4. KMDİ'nin faaliyetleri hakkında fonksiyonel analizin yapılması (www.kabar.kg, 2014).

Bu, devletin Kırgızistan'da artık dinin ve dini örgütlerin ayrılıkçı bir varlık alanı bulamaması, farklı bir din-devlet ilişki modeline geçişi öngörmesi anlamına gelmektedir. Konu ile ilgili bir çalışma komisyonu oluşturulmuş ve bu komisyon dini alanı düzeltmek için teorik çalışmalarını başlatmıştır. Bu kararın uygulanması için

önemli bir yön, Kırgız Cumhuriyeti Savunma Konseyi toplantısında 3 Kasım 2014 tarihinde onaylanan “2014-2020 Dönemi İçin Kırgız Cumhuriyeti’nin Dini Alandaki Devlet Politikası Konsepti” (Din Konsepti) kabul edilmiş ve 14 Kasım 2014/203 sayılı ile Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır (www.president.kg, 2014). Böylece devlet ileriye dönük 5 (beş) senelik dini alandaki politikasını belirlemiştir.

Kabul edilen Din Konsepti 34 sayfa olup, giriş, 3 ana bölüm ve kullanılan kavramlardan oluşturulmuştur. Din Konsepti’nin giriş kısmında, konseptin Kırgız Cumhuriyeti Anayasası’na dayanarak hazırlandığı, din-devlet ilişkilerinin yeni modelini sunacağı, dini alanın gelişmesi için metodolojik ve kavramsal temelleri, devletin dini konulara yaklaşımını ve aynı zamanda devletin din politikalarını yeniden şekillendirmek için ana yönleri tanımlanmıştır;

- Dini alandaki devlet politikasının dayandığı temel kavramlar, ilkeler ve değerler;
- Devletin din politikasının öncelik olarak devlet ve din arasındaki etkileşim alanına yoğunlaşması;
- Dini alanda devlet politikasının uygulanmasının aşamaları ve mekanizmaları.

Giriş kısmında ayrıca Kırgız Cumhuriyeti Savunma Konseyi ve Cumhurbaşkanı’nın Karar’larını gerçekleştirmek için hazırlandığını, din politikasının, devletin genel politikasının bir parçası olduğu, devletin iç ve dış politikalarında belirleyici bir rol oynadığı ve dini organizasyonların toplumun sosyo-kültürel gelişmesinde büyük pay sahibi olduğu belirtilmiştir (Din Konsepti, 2014: 3).

Din Konsepti’nin 1.bölümü devletin dini alandaki politikalarının ilkeleri ve hedefi olarak belirlenmiştir. Din Konsepti analiz edildiğinde, sorun alanları ve çözümlerinin konseptin vizyonunu belirlendiği dikkat çekicidir. Dini alandaki devlet politikası konseptinin ana fikirlerinden biri, “Kırgız Cumhuriyeti’nin ulusal çıkarları doğrultusunda dini alanın düzenlemesiyle ilgili ilkelere atıf yapmasıdır. Bu demektir ki, devletin din alanını düzenlemedeki ana ilkesi, Kırgız ulusal çıkarlarını korumaktır. Devlet dini oluşumları kontrol altına almalıdır. “Kırgızistan’ın modern dönemde ve uzun vadedeki ulusal çıkarları şunlardır:

- *ülkenin toprak bütünlüğü,*
- *ekonomik bağımsızlık ve vatandaşların onurlu yaşamı,*
- *kültürel kimlik,*

- *sürekli milletin zihniyetini geliştirmek,*
- *Küresel ve yerel duruma uygun kontrol sistemi,*
- *sağlıklı ve eğitimi millet” (Milli Güvenlik Devlet Komitesi’nin Konsepti, 2012).*

Din Konsepti, Kırgız Cumhuriyeti’nin ulusal çıkarlarının temel ilkelerini yansıtır. Yukarıda belirtilen ulusal çıkarlara dayanarak, Din Konsepti aşağıdaki kilit noktalara özel önem vermekte ve devletin dini alanda devlet politikasının uygulanmasına yaklaşımı dört temel ilkeye dayanmaktadır: -Kırgız Cumhuriyeti egemen, hukuki, laik ve sosyal bir devlettir. Böylece devlet Anayasa’daki çerçevesini tekrarlayarak laik bir devletin resmi anlayışını açıklamıştır. Konsept, devlet organları ve dini örgütlerin işlevlerinin ayrılması ilkesine dayanan laik bir devletin resmi anlayışına vurgu yapıyor. Aynı zamanda devlet, din veya dini kurumlarla sosyal, kültürel, eğitim, hayırseverlik ve ekonomik, ekstremizmi önleme ile beraber toplumun güvenliğini koruma konularında işbirliği olacağını bildirmiştir. Din Konsept’te devlet ve din arasındaki ilişkilerin modeli “*Kırgızistan’ın, Orta Asya bölgesinde ağırlıklı olarak Müslüman bir nüfusa sahip, dini alanın etkin devlet düzenlemesiyle ve devlet kurumları ile sivil toplum, özellikle dini örgütler ve dernekler arasındaki işbirliği düzeyini arttırarak bir seküler demokratik devlet modeli yaratacağını*” belirtmektedir (Din Konsepti, 2014: 3-7).

Konsept’te dini alandaki devlet politikalarının amaç ve görevleri şu şekilde belirtilmiştir:

“Amaçlar – vatandaşların ve devletin güvenliğini sağlamak, dinler arası uyumu ve hoşgörüyü güçlendirmek, dinsel radikalizmi ve aşırılığı, insan hakları ve din özgürlüğü ilkelerine dayanarak harekete geçirmek için dini ve kamu kurumlarının etkin hükümet düzenlemesi yoluyla devletin laik niteliğine dayalı din-devlet işbirliğinin optimal bir modelini oluşturmak;

Görevler – dini kurumlar ile devlet organları ve yerel yönetimler arasındaki ilişkilerin örgütlenmesinde yasama tabanının iyileştirilmesi;

- *sistemli bir yaklaşım benimsemek ve devlet organlarının ve yerel yönetimlerin faaliyetlerini dinsel alanda arttırmak, yetkili devlet organı ile sektörel bakanlıklar, kanun uygulayıcı kurumlar, yerel yetkililer ve özerk yönetim organları ile sivil toplum arasındaki etkileşim mekanizmalarını geliştirmek;*

- *dinler arası diyalogu güçlendirmeye yönelik devlet eğitim, kültür ve bilgilendirme politikaları, çeşitli inanç ve inançlara saygı ilkeleri, hoşgörü ve dinsel hoşgörü, dinler ve aşırılık yanlısı radikalleşmeyi önleyen bir dizi tedbirin benimsenmesi;*
- *devlet ve kamu güvenliğinin sağlanması, dini aşırılığın tezahürleri, yıkıcı ve radikal eğilimlerin karşılanması için mekanizmaların geliştirilmesi”* olarak belirlenmiştir (Din Konsepti, 2014:8).

Din Konsept'inin “Din Politikalarının Ana Yönleri” başlığı olan 2.bölümünde 3 ana yön belirlenmiştir:

1. Devletin Dini Organizasyonların Faaliyetlerinin Regülasyonu

Bu bölümde dinin ve dini organizasyonların genel mahiyeti, kapsamı, görevi, etkileri, amacı ve Kırgız toplumunun kültürel ve sosyal hayatına kattığı özellikleri belirtilmiştir. Konsept'te Kırgızistan'da dini çoğulcu toplumun oluştuğu, asırlardır halkın büyük kısmının, Kırgız devletçiliğinin oluşmasında belirleyici tarihi rol oynayan, tarihi olarak yerleşmiş dinlere tabi oldukları, sünni İslam'ın Hanefi mezhebi ve Rus Ortodoks Hıristiyanlık dininin birleştirici rolü sayesinde Kırgızistan'da, halk kültürlerinin muhteşem birlik ve çeşitliliğinin korunduğu ifade edilmiştir. Konsept'te, Hanefiliğin Kırgız Cumhuriyeti'nin kültürel ve tarihsel gelişimindeki özel rolünü vurgulamaktadır; devletin güçlenmesi ve gelişmesi için gerekli koşulları yarattığını belirtir.

Konunun ikinci tarafı olarak toplumsal düzen ve devletin güvenliğini zora sokan sorunlar olduğunu, bu meydana dini örgütlerin tescil süreci, Hac-Ümre organizasyonu, din değiştirenler, bilgi güvenliği, dini eğitim, dini ekstremizm vb., problemler olduğunu belirtmiştir. Bu problemlerin varlığı, devletin din politikalarının sistemsiz ve yetersiz olduğunu göstermektedir. Ülke içinde ve yurtdışında gündemde olan dini süreçler iyice analiz edilmemiş, değerlendirme ve tahmin etme için sistemli araştırmalar yapılmamış, yöntemler geliştirilmemiştir. Laik devletin temel ilkelerini kavramsallaştırmak, vicdan ve din özgürlüğünün değerini koruma ve propaganda yapma, hoşgörülüğü geliştirme ile ilgili planlı faaliyetler yapılmamıştır. Din-devlet ilişkileri alanında görevli devlet organlarının ve yerel yönetim organlarının çalışmalarında yeterli düzeyde sistemli olmadığına dikkat çekilmiştir (Din Konsepti, 2014: 9).

Din Konsept'te yer alan “Dini Organizasyonların Faaliyet Alanı” alt başlığında, *“laik devletin temel özelliklerinden birini ihlal etmeden dini alandaki devlet politikalarının*

etkili önlemlerini belirlemek - Kırgız Cumhuriyeti mevzuatını ihlal etmeleri dışında, dini örgütlerin faaliyetlerine müdahale etmemek, dini örgütlerin faaliyet alanlarını belirlemek” gerektiğini belirtmiştir (Din Konsepti, 2014:13). Yani devlet dini organizasyonların iç faaliyetine karışmadan çözüm yollarını belirlemektedir. Bu başlık dini organizasyonların faaliyet alanını, kapsamını, sınırını belirlemiş ve devlet, dini organizasyonların toplumda sosyo-kültürel gelişimi hızlandırmak üzere faaliyet yapacağı ana hatlarıyla sunulmuştur.

Sonraki alt başlıkta ise “Dini Organizasyonlar ve Dernekler ile Etkileşimde Devlet Politikasını İyileştirme Öncelikleri” olarak belirlenmiş ve dört başlıkta ele alınmıştır. İlk önce – İlgili mevzuatta hukuki-normatiflerin geliştirilmesi belirlenmiştir. Burada yasaların düzenlenmesi, dini kurumların tescil süreçlerinin optimizasyonu, vatandaşların dini inancına bakılmaksızın her alanda eşit olması, devlet kurumu ve kamu görevlileriyle ilgili yasada değişiklik yapılması, yasal koruma sisteminin iyileştirilmesi, dini gerekçelerle ayrımcılığın önlenmesi ve hukuk organlarının kanun uygulama faaliyetlerinde tarafsız bir şekilde uygulanmasının sağlanması – gibi konular ele alınmıştır (Din Konsepti, 2014: 16).

İkincisi ise “Ulusal Etkileşimi Geliştirmek” başlığı altında – “Din politikaları ile ilgili devlet kurumları arasında koordine konseyinin oluşturulması; dini durumun araştırılmasında yeni modern sistemi kurmak, araştırma yapma; devlet organlarının ve dini kurumların etkileşimini arttırarak din-devlet konseyini oluşturmak; dini konularla görevlendiren devlet organlarının görev ve fonksiyonlarını belirlemek, aşırılık ve terörü önlemede güvenlik organlarının kalitesini iyileştirme; dini durumu araştırmak ve tüm kamu görevlileri, güvenlik organları, eğitim alanındaki çalışanları dünya dinleri hakkında bilgilendirmek; merkezi, bölgesel ve yerel çapta dini çatışmaların yaşanmaması için devletin tüm kurumlarında erkenden önlem alma mekanizmaları oluşturmak ve onların STK’lar, dini liderler, KMDİ vd., dini kurumlarla düzenli şekilde etkileşimini oluşturma; dini eğitim ve bilimsel alanı gündemdeki dini sorunları ve soruları çözebilen modern bilimsel alanın oluşturulmasına katkı sağlamak” – gibi konuları ele alınmıştır (Din Konsepti, 2014: 17).

Üçüncü olarak da “Yerel Katılımın İyileştirilmesi” başlığı altında – “Yerel devlet idareleri ve yerel yönetimler, kamu platformları çerçevesinde yerel topluluklarla, dini örgütlerle, derneklerle ve dini liderlerle etkileşime girerek din alanında devlet

politikasını uygulamak; kamu platformları, yerel yönetimlerin, yerel toplulukların ve dini liderlerin temsilcilerinin katılımıyla yerel yönetim başkanlarının önderliğinde dini işler için yerel düzeyde topluluk komitelerini oluşturmak; yerel yönetimlerin çabalarıyla dini kuruluşlarla dini alandaki durumun uyumlaştırılması için atılacak öncelikli adımlar şunlardır:

- Bölgelerinde dini duruma ilişkin sorunların dikkate alınması ve iyileştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması;
- Devlet alanındaki ve yerel yetkililere dini alanda devlet politikasının iyileştirilmesine ilişkin öneri ve tekliflerin detaylandırılması ve sunulması;
- Her yerleşim bölgesinde bulunan dini eğitim kurumlarının faaliyetlerinin izlenmesi;
- Bölgesel danışma kurullarının, halkın izlenmesi, durumu değerlendirmek ve dinler arası ilişkiler alanında ortaya çıkan zorluklara zamanında cevap vermek için yerel yetkililerle birlikte diğer danışma yapılarının etkinliğinin artırılması;
- Yerel topluluklardaki durumu iyileştirmek için potansiyellerini kullanarak, dini topluluklardaki olumlu fikir ve uygulamaları desteklemek” – denilmiştir (Din Konsepti, 2014: 18). Bununla devlet yerel çaptaki dini soruları ve sorunları çözmek ve dini alanı düzeltmeyi amaçlamaktadır.

Son olarak da “Bilgi Politikası” başlığında – “İlgili devlet kurumların medyada yapılan dini konularla ilgili programların, haberlerin analizini yapmak, yapılan analizin sonucunda bilgi güvenliği sağlamak için önlemlerin alınması; ekstremizm ve teröre alternatif olarak devletin medya kanalları ve sosyal medyalar ile dini programların metodolojik unsurlarını oluşturmak; devletin laik yönetimini ve çok dinli bir ülke olduğunu göz önünde bulundurarak devletin medya alanlarında olacak ahlaki, dini, bilimsel projelerin desteklenmesi; Medya yapılan yıkıcı, aşırı ideolojilere karşı dini organizasyonların, uzmanların, araştırmacıların, siyaset adamlarının, STK’ların kordinasyonunu sağlamak ve arttırmak” – gibi konulara değinilmiştir (Din Konsepti, 2014: 19). Bununla devlet bilgi güvenliğini sağlamak ve vatandaşların medya yoluyla dini bilincini arttırmayı amaçlamaktadır.

2. Din Eğitimi ve İlahiyat Alanındaki Devlet Politikaları

Konsept çerçevesinde ele alınan ikinci ana yönü din eğitimi alanı olmuştur. Bu bölümün girişinde din eğitimi alanındaki sorular ve sorunları, Kırgızistan’daki din eğitiminin gelişim sürecini ele alarak problemi ortaya koymuş ve bu problemlerin çözülmesinde

aşağıdaki kapsamda en önemli noktaları olarak şu şekilde ele almıştır (Din Konsepti, 2014: 20):

Laik din eğitimi sistemini geliştirme; Din eğitiminin laiklik ilkesi çerçevesinde verilmesi için Din Medeniyet Tarihi, Din Bilimleri Eğitimi disiplini düzenleme, lise, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarında din medeniyetinin temellerinin okutulması için eğitim dersleri, eğitim programlarının geliştirilmesi ve uygulanması.

Dini eserler ve tercüme; Devlet (Kırgızca) ve resmi (Rusça) dile yabancı bilimsel çalışmaları, popüler bilimsel çalışmaları, dinler tarihi, dünya dinleri teorisi, dini alanda modern küresel süreçleri kapsayan literatürü çevirmek.

Eğitim; Konsept, dini çalışmaların öğretilmesi, dini eğitimin geliştirilmesini sağlar. Ayrıca belgelendirme, standardizasyon ve müfredatın birleştirilmesini sağlar.

Dini eğitim kurumlarının lisans alması; Dini eğitim alanında, dini eğitim kurumlarının ruhsatlandırılmasında amaç olarak, eğitim içeriği programlarının birleştirilmesi ve radikal ideolojileri önlemek için müfredatı uygulamak.

Yabancı dini okullarda eğitim; Konsept, “Kırgızistan vatandaşlarının eğitim gördüğü yabancı dini eğitim kurumlarının analizini yapmak, vatandaşları bu kurumlardaki eğitimin uygunluğu hakkında bilgilendirmek” önerisinde bulunmaktadır.

Dini eğitimin kalitesini artırma; Konsept, imamların ve görevlilerin eğitim düzeyini ve kalitesini arttırmak için şunları önermektedir: din adamları, devletin ilahiyat fakülteleri, bölümleri, din eğitimi ve devlet organlarının uzmanlarının katılımıyla merkezi bir eğitim sistemi oluşturmak, dini konular hakkında bilgilendirmek için devlet üniversitelerinin tüm bölümlerine, devlet kurumlarına, devlet memurlarına yönelik eğitim programlarının uygulanması (Din Konsepti, 2014: 22-23).

Böylece devlet din eğitimini doğru düzgün uygulama yolunda bu tarz bir politika izleyeceğini belirtmiştir. Konsept’te belirtilen temel problemlerin çözümünde yabancı ülkelerin tecrübelerini Kırgızistan’ın yerel şartında kullanacağını ve dini eğitim kurumlarının niceliğine değil niteliğine bakılacağını belirtmiştir.

3. Dini Radikalizm ve Ekstremizmi Önlemeye Yönelik Devletin Politikaları

Konsept'te din politikalarının üçüncü ana yönü olarak da dini radikalizm ve ekstremizm sorununun önlenmesine ilişkin konular ele alınmıştır. Konsept'te dini radikalizm ve ekstremizm son yıllarda tüm dünyayı endişeye saldıgı, Kırgızistan'da devletin anayasal düzenini bozmak, toplumun sosyal-siyasi hayatını değiştirmek isteyen grupların ortaya çıktığı, dinin siyasallaşması, ekstremizm ve radikalizmin yayılmasındaki bazı faktörler gibi problemler belirtilmiş ve devletin politikalarında dini radikalizm ve ekstremizmin önlenmesindeki öncelikli sorunlar ele alınmıştır.

Aşırılığın önlenmesi; Aşırılıkçılığa ilişkin olarak, Konsept neredeyse bütün noktalarında aşırılıkçılığın ve risk gruplarının ana etki kanallarının çeşitli yönlerine, bunların önlenmesine odaklandığını ve ayrıca *“radikalleşmenin nedenlerinin analiz edilmesi ve ortadan kaldırılması”* gibi sorunlar üzerine odaklanması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Ekstremist materyalleri, ekstremistleri vb., belirlemede açık kriterler ve uzmanlığın tanımı: başlıca sorunlardan biri, materyallerin, görünüşlerin, aşırılık yanlısı olma ve bireylerin aşırılık yanlısı olarak kabul edilmesini belirleme kriterleridir. Konsept, dini çalışmalar ve teolojik uzman olma aşamalarını yürütmek için açık kriterler ve şeffaf prosedürlerin geliştirilmesini ve ayrıca uzmanların korunmasına yönelik mekanizmaların geliştirilmesini öngörmektedir (Din Konsepti, 2014: 26).

Belgenin 3.bölümünde ise Konsept'tin uygulama aşaması ve mekanizmaları anlatılmıştır. Konsept'in uygulama aşaması üç evrede gerçekteleceği bakılmıştır.

“1.Evre: Konsept'in uygulanması için bir “Eylem (faaliyet) Planının” geliştirilmesi ve kabul edilmesi, dini alanı düzenleyen normatif yasal işlemlerin iyileştirilmesi, yetkileri dini kurumlarla ve derneklerle etkileşimi içeren devlet organlarının fonksiyonel analizini yapmak.

2.Evre: 2015-2020 yıllara Eylem Planının uygulanması ve Konsept'in uygulanmasının izlenmesi; sektörel bakanlıkların ve bölümlerin, yerel yetkililerin ve özyönetim faaliyetleri aracılığıyla devlet ile olan ilişkilerin düzenlenmesi. Kamu görevlilerinin dini ve yasal yetkinliklerini geliştirmek, kurumsal mekanizmayı ve yasal çerçeveyi geliştirmek, Konsept'in uygulanması için gerekli kaynakların tahsisi ile hedeflenen devlet programlarının benimsenmesi.

3.Evre: 2020'da Konsept'in amaç ve hedeflerine ulaşma sonuçlarının değerlendirilmesi, dini alanda kamu politikasını iyileştirmeye yönelik tedbirlerin geliştirilmesidir” (Din Konsepti, 2014: 28).

“Konsept'in Uygulanması İçin Mekanizmalar” başlığı altında Konsept'in kordine edilmesi ve gerçekleşmesinde yetkili olan devlet kurumlarına görev dağıtımı yapılmıştır. Konsept'in koordinasyonu ve uygulanmasından sorumlu organ, Kırgız Cumhuriyeti Din İşleri Devlet Komisyonu olmuştur. Bunun dışında Konsept'in uygulanmasında görevli olarak Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti'nin, Din İşleri Devlet Komisyonu'nun ve bölgesel faaliyetler için yerel yönetimlerin, belediyelerin sorumlu olduğu belirtilmiştir. *“Kırgız Cumhuriyeti'nin bakanlıkları ve bölümleri, kendilerine verilen görevlere karşılık gelen Konsept'in ilgili bölümünün uygulanmasından sorumludur. Belgede devlet organları Konsept'ini dini kuruluşlar, STK'lar ve uzman topluluğu ile yakın işbirliği içinde uygular”* denilmiştir (Din Konsepti, 2014: 29).

Konsept'te son olarak da belgede kullanılan “Temel terimler ve kavramlar” yer almıştır. Böylece Konsept'te kullanılan terim ve kavramların açıklanması yapılmış ve Konsept sonlandırılmıştır. Devlet din politikalarını ve reformlarını bu belgede belirtilen sorunlar üzerinden uygulama kararı almıştır (Din Konsepti, 2014: 29).

Özetlemek gerekirse 14 Kasım 2014'de kabul edilen devletin dini alandaki yeni Konsept dini alanı düzeltmeyi amaçlamıştır. Konsept, dini alanın gelişmesi için metodolojik ve kavramsal temelleri, devletin dini konulara yaklaşımını ve aynı zamanda devletin din politikalarını yeniden şekillendirmek için ana yönleri ve Kırgız toplumunun hukuksal, kültürel, dini ve sosyal alanlarındaki stratejik görevleri tanımlamıştır:

- Vicdan ve din özgürlüğünün sağlanması,
- Laik devlet temelinde yeni bir Kırgızistan modeli kurulması,
- Hukuki normatif yasalara düzenleme ve eklemelerin yapılması,
- Dini organizasyonların faaliyetlerinin sınırlarının oluşturulması (diğer vatandaşların hak ve özgürlüklerinin ihlali, dinin siyasallaşması), devletin dini alanı düzenleme amacı ile müdahalesi (dinler içi faaliyetlere müdahalenin kısıtlanması),
- Kırgızistan'da vatandaşların dini radikalleşmesinin önlenmesi, ekstremist ve terörist faaliyetlerin önlenmesi,
- Geleneksel İslam'ın (Hanefi ve Maturidi mezhebi) desteklenmesi,

- Dini alanın radikalleşmesini önlemek için ılımlı İslam'ın ilerlemesini destekleyen politikanın yürütülmesi (Kırgız Cumhuriyeti Savunma Konseyi'nin kararı),
- Dini okuryazarlığın artırılması ve din eğitimi düzeyinin kalitesi,
- Dini durumu izlemek ve dini alanda güncel sorunları çözmek için uzmanlık ve analitik kapasitenin artırılması.

Devletin dini alanı düzeltmek için kabul edilen Din Konsept'i ülkede ortaya çıkan sayısız sorunu çözmek için durum analizinin sonucuna dayanarak belirlenmiştir. Devletin yeni Din Konsept'i dini alandaki politikasını düzeltmede önemli bir belge olarak görülmektedir.

3.4. Devletin Din Eğitimi ve İlahiyat Alanında Siyaseti ve Yapısı

Kırgızistan'da bağımsızlığın ilk yıllarından beri devlet, din eğitimi konusuna yeterince önem vermemiştir. Bunun sebebi olarak devlet kendisini demokratik ve laik bir ülke olarak ilan etmesi ve laik kavramını yanlış bir şekilde anlamasını söyleyebiliriz. Ülke içinde bulunan vatandaşlar din eğitimini farklı yollarla almaya çalışmışlardır. Böyle bir durumdan istifade edip, ülke vatandaşlarını yabancı dini örgütler, radikal dini gruplar kendi ağına çekebilmişlerdir.

Kırgız Cumhuriyeti olarak ateist-komünist bir devletten ayrılmış olsa bile, din eğitimi devletin genel eğitim alanına girmemiş ve eğitim sistemine entegre edilmemiştir. Devletin dini eğitim kurumları ile uzlaşma seçeneği ve dini eğitim kurumlarının çabalarını ve fırsatlarını toplumun yararına en iyi şekilde kullanmak varken, dini eğitim kurumları devlete karşı koymuşlar ve Kırgızistan'ın resmi devlet kurumları onları dikkate almamış ve hukuki alan dışında bırakmıştır. Dini eğitim kurumları sağlam bir sosyal gücü temsil etmiş ve bu kurumlarda ülkenin birçok genç nesli eğitim görmüş, hatta dini eğitim alan gençler ülkede ideolojik bir boşluk karşısında acımasız bir şekilde toplumdaki, devletin genel eğitim sisteminden dışlanmışlardır (Abdirahmanov, 2017: 22).

Bilindiği üzere bağımsızlığın ilk yıllarında dini eğitim veren kurumlar hiç yokken günümüzde yüzlerce dini eğitim veren kurumlar vardır. Kırgızistan'daki dini eğitim kurumları diğer Orta Asya devletlerinin dini eğitim kurumlarından bir kaç kat fazladır (Podolskaya, 2013). Fakat Kırgızistan'daki dini eğitim veren kurumların öğrencilerine verdiği diplomaları devlet kabul etmemektedir. Bununla birlikte yabancı ülkelerde dini

eğitim kurumlarından mezun olan öğrencilerin %99'unun diplomaları da devlet tarafından tanınmamaktadır. Örneğin Mısır, Suudi Arabistan, Pakistan'daki vs., yüksek ve orta dini eğitim veren dini kurumların verdiği diplomaları Kırgızistan devleti kabul etmemektedir. Bir kaç sene önce bu ülkelerden dini eğitim alan mezunlar diplomalarının tanınması ile ilgili devlette talepte bulunmuşlardır. Nitekim bu vatandaşlar yabancı ülkede bir kaç sene kalmış, parasını harcamış, zamanını kaybetmiş ve sonunda devlet aldığı diplomaları tanımamasının yanlış olduğunu belirtmişlerdir. Devletin vatandaşlarının bu taleplerini yerine getiremeyeceği aşıkardır. Zira Kırgızistan bu devletlerle eğitim ile ilgili herhangi bir anlaşma yapmamıştır. Bununla birlikte devlete karşı bu tür iddialar, dini eğitim kurumlarının eğitim programlarının resmi olarak tanınması ve yeterlilik belgelerinin devlet akreditasyonunu ve sertifikasyonunu geçmeleri ve eğitim faaliyetlerini yürütmek için uygun bir lisansa sahip olmaları gibi doğrudan yasal temele sahip değildir (Nurmatov, 2018).

Genel olarak, yukarıdaki gerçekler göz önünde bulundurulduğunda, “yasalar savaşı” ve dogmatik ihtilafın ya da en iyi bir şekilde birbirini (devlet ve din) 1991'den 2014'e kadar karşılıklı görmezden gelmek, uzlaşma alanını giderek daraltmak, dinin ve devletin refahı adına ortak eğitim-öğretim faaliyetlerinin zamanını azaltma anlamına gelir. Durumu böyle özetlemek mümkündür.

3.4.1. Dini Eğitim İle İlgili Kanuni Esaslar

Kırgızistan bağımsızlığından bugüne kadar çeşitli kanunları kabul etmiş ve bu kanunların arasında eğitim ile ilgili kanun da mevcuttur. Eğitim ile ilgili kanunun temel amacı vatandaşlara verilen eğitimin düzenli ve sistemli yürütülmesidir. Bu kanunda dini eğitim konusu yeterince yer almasa da belli bir ölçüde yer verilmiştir. Söz konusu Kırgızistan'ın 30 Nisan 2003 yılındaki 92 Sayılı “Eğitim-Öğretim ile İlgili” kanununda “Eğitim Alma Hakkı” başlıklı 3.maddesinde “*Kırgız Cumhuriyeti vatandaşların cinsiyetine, milliyetine, diline, sosyal ve mülk durumuna, sağlığının imkanlarının kısıtlılığına, işinin yapısına ve pozisyonuna, dini kimliğine, siyasi ve dini inanışlarına, oturduğu yere vb., durumlarına bakılmaksızın eğitim almaya sahiptir*” denilmiştir. Sonraki “Eğitim Verme Alanında Devlet Politikalarının İlkeleri” başlıklı 4.maddede ise “*...Eğitimin siyasi ve dini kurumlardan bağımsızlığı. Devlet ve kamu eğitim kurumlarında eğitim verilmesinin laik (seküler) karakteri...*” ve “Eğitim Kurumlarının Sosyal, Siyasi, Dini Örgütler, Dernekler, Birleşmeler ile İlişkisi” başlığının

39.maddesinde “Devletin eğitim kurumlarında siyasi ve dini partileri ve örgütleri oluşturmak yasaktır” denilmiş ve devletin genel eğitim sistemi bu yasaya göre çalışılmaktadır (Kırgızistan Eğitim ile İlgili Kanunu, 2003).

Devletin 31 Aralık 2008 yılında kabul edilen “Din Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili” kanununun “Eğitim Verme ve Din” başlıklı 6.maddesinde ise dini eğitim şöyle ifade edilmiştir:

1. *“Vatandaşlar hangi dine mensup olduklarına bakılmaksızın devlet eğitiminin her çeşit ve düzeyinde eğitim alma hakkına sahiptir.*
2. *Dini eğitim veren kurumların haricinde devletin eğitim kurumlarında dini kurumları oluşturmaya izin verilmez.*
3. *Kırgız Cumhuriyeti mevzuatınca belirlenen usul uyarınca tescil edilen dini kuruluşlar, çocuk ve yetişkinlerin dini eğitimi için kendi tesislerini kullanarak kendi kaynaklarından finanse edilen dini eğitim kurumları oluşturma ve sürdürme hakkına sahiptir.*
4. *Dini kurumlar, Kırgız Cumhuriyeti mevzuatınca belirlenen usul uyarınca, din adamlarının ve ihtiyaç duydukları din görevlilerinin eğitimi için dini eğitim kurumlarını oluşturma hakkına sahiptir.*
5. *Vatandaşlar, Kırgız Cumhuriyeti “Eğitim ile İlgili” Kanunu’na göre zorunlu genel ortaöğretim eğitimi aldıktan sonra yüksek ve orta dini öğretim kurumlarında eğitim almaya kabul edilir.*
6. *Dini eğitim kurumlarında dini disiplinleri öğreten kişiler, özel bir dini (manevi) eğitime sahip olmalı ve faaliyetlerini uygun bir belge ile onaylanması gerekir ve içinde buldukları dini organizasyonun ilgili yönetim organı ile istişare ederek yürütmelidirler.*
7. *Her düzeyde eğitim için dini disiplinlerin bireysel olarak öğretilmesi yasaktır.*
8. *Genel eğitim niteliğine sahip dini disiplinlerin öğretilmesi, eğer Kırgız Cumhuriyeti mevzuatına aykırı değilse, devlet eğitim kurumlarının programlarına dahil edilebilir.*
9. *Dini eğitim kurumları, Kırgız Cumhuriyeti topraklarında faaliyet gösteren eğitim kurumlarının tüm hak ve görevlerinden yararlanırlar”* denilmiştir.

Aynı kanunun “Dini Eğitim Kurumlarının Tescili” başlıklı 13.maddesinde dini kurumların oluşumu ve çalışması ile ilgili yasal çerçeve belirlenmiştir. Bu yasaya göre, dini eğitim kurumlarının, Din İşleri Devlet Komisyonu’na kayıt yaptırması zorunludur; bu organa kayıt yaptırmadan dini eğitim vermek yasaktır; dini eğitim kurumunun

kurucuları tarafından onaylanan devlet ve resmi dillerde dört nüshada hazırlanmış olan tüzük yapma toplantısının protokolü, dini eğitim kurumunu oluşturma ile ilgili kararı veya sözleşmesi; kurucuların kişisel bilgileri; kurucuların tüzüğünün dini kurum olarak kayda alma ile ilgili lisansının noterli kopyaları; kurucular tarafından onaylanan öğretim müfredatı, öğretmenlerin kalite göstergesi; ilgili organlardan sertifika-sonuç alma (sıhhi-epidemiolojik, yangın), faaliyetlerini yürütmek için yerel yönetimin dini eğitim kurumuna izni; finansal kaynakların kullanılabilirliğinin teyidi; öğretmenlerin kalite personeli talep edilmekte ve bu işlemlerden sonra dini eğitim kurumuna eğitim faaliyetini yürütmesine dair belli bir lisans verilecektir (Kırgızistan'ın İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili Kanunu, 2008). Dolayısıyla dini eğitim vermek isteyen kurumların yukarıdaki yasaya uymaları gerekmektedir.

Böylece devlet dini eğitim alanının çerçevesini belirlemiştir. Fakat bu yasaya rağmen dini eğitim alanında sorunlar hala çözülmüş değildir. Son senelerde devlet dini eğitim ve ilahiyat alanının daha düzenli ve sistemli çalışılması, radikal ve aşırı ideolojilerin yayılmasını önlemek için dini alanda eğitim veren kurumların faaliyetlerini düzeltmeye çalışmıştır. Bunun en önemli göstergesi olarak 14 Kasım 2014'te kabul edilen Din Konsept'inde, devletin din politikalarındaki ana yönlerinin biri dini eğitim ve ilahiyat alanını düzeltmek olmuştur.

Kırgızistan'ın 27 senelik bağımsızlık döneminde devlet tarafından verilen lisans, aynı ders programları olmayan dini eğitim veren kurumlar ortaya çıkmasına engel olamamıştır. 2014 yılında başlatılan din reformlarının bir parçası olarak dini eğitim ve ilahiyat alanının bir düzene sokulması hedeflenmiştir. Din Konsept'te, dini çalışmaların öğretilmesi, din eğitiminin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca Din Konsept'te dini eğitim veren kurumları belgelendirme, standardizasyon, müfredatın birleştirilmesi de vardır. Buna göre dini eğitim veren kurumların ruhsatlandırılması: radikal ideolojileri önlemek için dini eğitim veren kurumların müfredatta ders içeriklerinin birleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bunun dışında en önemli olarak devlet, din eğitimini de Din Konsept'te belirtilen geleneksel İslam denilen Hanefi mezhebi ile Maturidi akidesi üzerinden yapılacağını, buna destekte bulunacağını ve ilgili dini kurumlarla işbirliği içinde olacağını dile getirmiştir. Bununla devlet Hanefi mezhebi ve Maturidi akidesine resmiyet kazandırmıştır.

3.4.2. Kırgızistan'ın Hanefi Mezhebi ve Maturidi Akidesine Resmi Yaklaşımı

Kırgızlar asırlardır İslam dinine, İslam'ı yaşama pratiklerinden biri olan Hanefi mezhebine ve Maturidi akidesine mensuplardır. Ve Kırgız devleti toplumun din kültürünü geliştirmekle bu mezhebe destek vereceğini 2014'teki Din Konsept'te açık bir şekilde belirtmiştir. Din Konsept'te Hanefi mezhebi Kırgız halkının eskiden beri mensup olduklarından dolayı “Geleneksel İslam” denildiğinde Hanefi mezhebi ve Maturidi akidesi anlaşılmaktadır.

Son dönemlerde gerçekleşen olaylar, dini radikalizm, dini aşırıcılık ve terör eylemleriyle karşılaşan Kırgızistan, eskiden din ile ilgilenmezken, bu eğilimler sebebiyle yeniden dine yönelme mecburiyetinde kalmıştır. Neticede devlet yeni politikaları sayesinde dini organizasyonları kontrole almasıyla birlikte yeni, fundamentalist ve radikal dini akımlara alternatif olarak ata-babalardan beri gelen İslam'ın geleneksel değerlerini geliştirmeyi hedeflemektedir. Bunun en önemli göstergesi olarak Şubat 2014 yılındaki Savunma Konseyi'nin kararı olmaktadır. Devlet bağımsızlığa kavuşmasının ardından dine yönelmesiyle İslam, Hıristiyanlık ve Budizm'i Kırgızistan topraklarında asırlardır var olan ve halkın günümüze kadar devam ettiren dinleri olarak kabul etmiştir. Bunu birçok devlet adamı ve siyasetçi de dile getirmiştir.

2006 yılındaki hükümetin Din Konsept'inde ise ülke içinde bulunan dinleri “Geleneksel dinler” ve “Geleneksel olmayan dinler” olarak ikiye ayırdığı bilinmektedir. Bu Konsept'te geleneksel dinler olarak Sünni İslam ve Ortodoks Hıristiyanlığı belirtilmiştir. Geleneksel olmayan dinlere ise bu ikisinin dışında kalan tüm dinler, dini akımlar girmektedir. Daha sonra devlet, toplumda yaşanan dini çoğulculuğun, dinler arası çatışmalara neden olabileceğini kabullenmiş ve halk arasında yaygın, tarihi açıdan rol oynayan, ulusal gelenek göreneklere red etmeyen dinlere maddi ve manevi olarak yardım edeceğini ifade etmiştir (Din Konsepti, 2006: 3).

Savunma Konseyi'nin 14 Kasım 2014'teki Din Konsept'inde ise daha ayrıntılı olarak Sünni İslam'ın Hanefi mezhebi, Maturidi akidesi ile Ortodoks Hıristiyanlığı “Geleneksel dinler” olarak belirlenmiş ve devlet bu mezheplerin gelişmesine katkıda bulunacağını açıklamıştır. Nitekim bu mezhepler Kırgızistan topraklarında eskiden beri var olup toplumun dini alanına, eğitim sürecine ve sosyokültürel hayatının gelişmesine büyük katkı vermişlerdir (Din Konsepti, 2014: 15). Kırgızistan topraklarından bu mezhebe tabi olan birçok din alimleri, edebiyatçılar, şairler, tarihçiler, devlet adamları

vs., çıkmış ve onlar arasında Cusup Balasagin (Yusuf Hashacib), Mahmud Kaşhari el-Barskani (Kaşkarlı Mahmud), Abu Bakr Serahsi-Üzgendi ve Sirajüd-Din el-Oşi gibi büyük adamların var olduğu bilinmektedir. Bunların dışında Karahan devleti döneminde yaşayan birçok alimin de bu okuldan çıktığını söylemek mümkündür. Sünni İslam'ın Hanefi mezhebinin dışında kalan diğer üç mezheb Arap bölgesinde geleneksel dine nasıl döndüyse, benzer bir durum olarak Orta Asya bölgesinde de Hanefi mezhebi geleneksel din olarak dönüşmüştür. Böylece zaman geçtikçe geleneksel İslam olan Hanefi mezhebi ve Maturidi akidesi Kırgızistan topraklarında yaygınlaşmıştır (Moldoaliev, 2015a: 25-26). Genellikle ağızdan ağıza geçen atasözleri, şiir tarzı divanlar, imana, ahlaka çağıran hikayeler sayesinde halka yayılmıştır. Bunu Karahan devrinde yaşayan Ahmed Yesevi'nin talebelerine söylediği nasihatlerde görmek mümkündür. Onların bize ulaşan nesli olarak Togolok Moldo (moldo-molla demektir), Moldo Kılıç, Kalıgul, Arstanbek, Aldaş Moldo, Nurmoldo, Cenicok ve başkalarının eserlerinde apaçık görünmektedir (Göktaş, 2013: 163).

Yazma ve eğitim-öğretim alanında ise Kırgızistan'daki medreselerde o dönemdeki mollalar tarafından "usul-ü kadim" (gelenekçilik) yöntemi ile okutulmuştu. Lakin 19.yüzyılın sonu 20.yüzyılın başında meşhur Kırım-Tatar bilim adamı, türkolog İsmail Gaspıralı'nın (1851-1914) temelini oluşturduğu "usul-ü cedid" veya "cedidizm" (yenilikçilik) yöntemi ile okutan medreseler Kırgızistan'da da devreye girmiştir. Bu medreselerin önceki "usul-i kadim" yöntemi ile okutan medreselerden farkı dini bilimlerle beraber seküler bilimlere de verilip, Rus Çarlığı'nda yaşayan Müslüman'ların zihniyetinin uyanışını başlatması olmuştur. Adı geçen dini okullar Hanefi mezhebinin şubesi olarak Kırgızistan'da genişlemiştir. Bu okullardan Kırgızların ilk aydınları çıkmış ve neticede Kırgız devletinin oluşmasında büyük rol oynamışlardır. Onların arasına A.Sıdıkov, İ.Arabaev, T.Aytmatov, K.Tınıstanov, B.Soltonoev, O.Sıdıkuulu, C.Abdırahmanov gibi aydınları ve devlet adamlarını sayabiliriz. Sonuç olarak Kırgızistan'ın devlet olarak oluşumunda geleneksel İslam'ın yeni formunu kabul eden "cedidizm'in" oynadığı rolün büyük olduğunu söylemek mümkündür (Moldoaliev, 2015b: 28).

Devlet Din Konsept'te Hanefi mezhebinin özelliklerini şöyle açıklamıştır; *"Orta Asya halkları geleneksel olarak Hanefi mezhebini dini hoşgörülüğünün neticesinde İslami değerlerin ulusal değerlere ve geleneklerle zıt olmadığı, devlet ile işbirliğini geliştirmek*

için idelojik temele sahip olması ile diğer mezheplerden ve akımlardan ayırt edilir. Böylece Sovyet döneminde aktif ateist propagandası olsa bile geleneksel İslam'a devlet ile açık, çatışmasız gelişmesi mümkün olmuştur” denilmiştir (Din Konsepti, 2014: 9). Dolayısıyla devlet “Geleneksel dinler” denilen İslam’ın Hanefi mezhebi ve Maturidi akidesinin gelişmesine, yaygınlaşmasına maddi-manevi yardımda bulunacağını dile getirmiştir. Böylece devletin, Hanefi-Maturidi mezhebine resmîyet kazandırması söz konusu olabilmıştır.

Bugüne kadar Hanefi mezhebi ve Maturidi akidesini geliştirmek, halk arasında yaygınlaştırmak amacıyla din alimlerinin, ilahiyatçıların, bilim adamlarının, devlet adamlarının katılımıyla yerel ve uluslararası çeşitli konferanslar, sempozyumlar, kongreler, toplantılar düzenlenmiştir. Bunun dışında din alimleri ve ilahiyatçılar tarafından camilerde, ilahiyat fakültelerinde Hanefi-Maturidi okullarının özelliklerini anlatan çeşitli seminerler organize edilmektedir. Önemli çalışmaların biri de Hanefi-Maturidi okulunun özellikleri, tarihi ve bu okula tabi olan din alimlerinin eserlerini veya İmam Azam, İmam Maturidi ile ilgili yazılan yabancı dildeki eserleri Kırgızcaya tercümesidir. Bu çalışmalara önemli bir örnek Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin yayınlarını söylemek mümkündür.

3.4.3. Cumhurbaşkanlığının “İyman” Manevi Kültürü Geliştirme Vakfı

14 Kasım 2014’de kabul edilen yeni Din Konsept’ini uygulamak için, 2015-2020 dönemi için Kırgız Cumhuriyeti’nin devlet politikasının sistematik planı geliştirilmiştir. 2014 yılında Cumhurbaşkanı A.Atambayev’in inisiyatifi ile dini ve manevi kültürün gelişimi için “İyman” (İman) Vakfı kurulmuştur (Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, 27 Ocak 2014). Başlıca amacı manevi ve dini kültürü geliştirmek olan İyman Vakfı, vatandaşların ruhsal ve entelektüel potansiyelini geliştirmeyi amaçlayan girişimleri destekleyerek, devlet ve sivil toplumun dinler arası uyumunu güçlendirmeye, hoşgörölü olmaya ve dini aşırılığın tezahürlerine karşı etkili yöntemler geliştirmeye yardımcı olmaktadır. İyman Vakfı’nın amaçlarından biri de, İslam kültürünü ve eğitimini geliştirmek, dini eğitim kurumlarının faaliyetlerini koordine etmek, dini örgütler ve dini eğitim sistemini, devlet standartlarını, müfredatları Kırgızistan öğretim yönergelerine göre geliştirmek ve yurtdışından gelen hayırsever yardımlarının finansal akışlarının biriktirilmesini planlamaktadır.

Vakıf, halihazırda okurların manevi kültürünü geliştirmeyi ve yazarların eserlerini yayınlamalarına yardımcı olmayı amaçlayan “Kalem Cana İyman” (Kalem ve İman) projesini başlatmıştır. Bunun sonucu olarak da vatanseverlik, İslami değerler, hayat dersleri, adep-ahlak, manevi değerler vb., konulu birçok eserler basılmış ve okuyuculara sunulmuştur. Bunun dışında Mevlana, Yunus Emre, A. Saadi, Gazzali, N. Hill, Dj. Keho, R. Kiosaki gibi yazarların iman, adep-ahlak ve insani gelişim hakkında yazılan eserlerinin Kırgızcaya tercüme etme ve yayınlama konusunda da finansal destek vermektedir (www.iyman.kg, 2016). Nisan 2015’te, KMDİ çalışanları, İl başkanları ve İlçe İmam Hatip çalışanlarına din adamlarının faaliyetlerinin etkinliğini arttırmak için üç günlük bir seminer düzenlenmiştir. Ayrıca ülkenin tüm bölgelerinde kadınların eğitilmesi, askeri kişilere dini ekstremizm ve terörizm hakkında bilgiler verilmesi ve imamların iki hafta eğitime alınması projesi başlatılmıştır. Daha sonraki yıllarda ise bölge bölge din adamlarının eğitim seviyesini arttırmak için kısa süreli kurslar düzenlenmiş ve bugüne kadar 3000’e yakın imam, eğitimlerini almış, sertifikalarını kazanmışlardır (www.sputnik.kg, 2017).

İyman Vakfı’nın yukarıdaki faaliyetleri ülke dışından ve içinden gelen finansal kaynaklarla gerçekleştirilmiştir. Yurtdışından sağlanan finansal yardımlarda ilk sırada Türkiye olmuştur. Bilindiği üzere 5 Haziran 2014’de Türkiye’nin Bodrum şehrinde Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Keneşi) Dördüncü Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Bu önemli zirvede Kırgızistan Cumhurbaşkanı A.Atambayev de yerini almıştır. Kırgız lideri Türkiye ile iki taraflı görüşmeler gerçekleştirdiğini ve olumlu sonuçlarla neticelendiğini yerli medya kanallarına belirtmiştir. Bu görüşmelerin bir parçası olarak Cumhurbaşkanı A.Atambayev İyman Vakfı için Türkiye’nin 10 milyon Amerikan doları vereceğini dile getirmiştir (Beşenbekkızı, 2014). Fakat İyman Vakfı Türkiye’nin verdiği bu finansal yardımın sadece yarısını almış fakat resmi olarak bu açıklanmamıştır. Bunun sebebi olarak Türkiye’deki 15 Temmuz 2016 darbesi ve Kırgızistan’ın kendi topraklarında barınan FETÖ mensuplarına sahip çıkmasının neden olduğunu söylemek mümkündür. İkinci bir neden olarak Türkiye Kırgızistan’ın dini eğitim alanının reform yapması için verdiğini belirtmişse de Kırgızistan yukarıda belirttiğimiz gibi imamları eğitime, burs verme gibi faaliyetlerle yetinmiştir. Bunun dışında işe rüşvet ile ilişkilendirilen Kırgız siyasetçileri de karışmış, paraların sistemli bir şekilde bölünmediğini, Din İşleri Devlet Komisyonu’nun eski başkanı Orozbek Moldoaliev Azattyk Radiosu’nun 7 Eylül 2018’de yayınlanan “Ekspertter Taldayt”

(Uzmanlar Değerlendirir) programında dile getirmiştir (Asanov, 2018b). Bu yüzden Türkiye finansal yardımın toplamının yarısını vermekten vazgeçtiği açık olarak bilinmese de bazı yerel medya kaynaklarında belirtilmektedir. Böylece İyman Vakfı'nın Türkiye'den alınan ilk para sayesinde faaliyet gösterdiğini söylemek mümkündür.

“İyman” Vakfı diğer Arap ülkeleri ile de işbirliğini yürütmektedir. Bunun göstergesi olarak 16 Temmuz 2018 yılında İyman Vakfı Katar devletinin “Katar Hayırsever Vakfı” ile basımevi oluşturmak amacıyla iki taraflı anlaşmalara imza atmıştır. Bu bağlamda Katar Hayırsever Vakfı basımevinin teknik yardımı için beş yüz bin (500,000) Amerikan dolarlık hibe yapmıştır (www.kabar.kg, 17 Temmuz 2018).

Bunların dışında vakfin faaliyet alanında: Ulusal tarzda bir caminin en iyi mimari tasarımı için yarışma; İslam değerleri, hayat dersleri ve vatanseverlik hakkında kısa filmler, videolar, programlar yapmakta; İmamlara burs desteği verilmekte; Bilimsel ve manevi dergi, kitap, gazete yayınlamakta; İslam Araştırma Merkezi'nin açılışını ve Bilgi Merkezi'nin açılmasını planlamakta; Din eğitimini içeren modern bir okul oluşturmayı hedeflemektedir (www.iyman.kg, 2016).

3.4.4. Kırgızistan'da Bulunan Yüksek Dini Eğitim Kurumları

Kırgızistan'da devlet ve devlet dışı yüksek dini eğitim kurumları açılmıştır. Devletin dini eğitim sistemi içinde açılan ilahiyat fakülteleri vardır. Bunların ilki ilahiyat fakültesi olarak Oş Devlet Üniversitesi'nde 1993 yılında açılmıştır. Bu ilahiyat fakültesi Türkiye Diyanet Vakfı'nın (TDV) desteği ile Oş Devlet Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi arasında yapılan anlaşma sonucunda faaliyetini başlamıştır. Eskiden eğitim süresi 5 senelik olup, öğrenciler 2 senesini Türkiye'de okuyup 3.sınıftan itibaren Kırgızistan'dan devam ettirmişlerdir (Narkeeva, 2011: 58). Daha sonraları öğrencileri Türkiye'de hazırlık sınıfını okumuş iken şu anda ise 4 senelik lisans programını sadece Kırgızistan'da okumaktadırlar. 1993 yılından bugüne kadar Oş İlahiyat Fakültesi yaklaşık 400 mezun vermiş ve bazı mezunları Türkiye'nin farklı üniversitelerinde yüksek lisans ve doktora programlarında eğitimlerini arttırmışlardır. Bunlardan ilk mezun olanları şuanda üniversitelerde öğretim görevlisi, KMDİ'nde din görevlisi, farklı dini kurumlarda uzman olarak görev yapmaktadırlar (Isubov, 2015: 135).

Devletin genel eğitim sisteminde yer alan yüksek dini eğitim veren kurum olarak Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Fakültesi'ni söylemek mümkündür. Söz konusu fakülte 2001 yılında Oş İlahiyat Fakültesi bünyesinde Bişkek'in kuzeyinde 25 km uzaklıkta Araşan köyünde açılmıştır. Bu fakülte Kırgızistan tarihinde Kırgız-Türk (Aziz Hüdayı Vakfı ve Şevkat Yolu Derneği) ortaklığında açılan ikinci ilahiyat fakültesi olarak bilinmektedir. Araşan İlahiyat Fakültesi bugüne kadar yaklaşık 200'e yakın mezun vermiştir. Fakültenin başka ilahiyat fakültelerinden farkı sadece erkek öğrencileri kabul etmesidir. Mezun olanlardan başarılı öğrencileri eğitimini Türkiye'nin farklı devlet üniversitelerinde yüksek lisans ve doktora programlarında devam etmişler/ettirmektedirler. Bunların ilk mezun olanları yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamlamışlar ve ülke içinde, yurtdışında bulunan üniversitelerin ilahiyat fakültelerinde öğretim üyesi, farklı devlet ve devlet dışı dini kurumlarda çeşitli pozisyonlarında çalışmaktadırlar (Aydar, 2009).

Kırgızistan ile Türkiye ortaklığındaki Manas Üniversitesi'nde de 2011-2012 yılında ilahiyat fakültesi açılmıştır. Fakültede İslam Bilimleri ve Din Bilimleri (Teoloji) bölümü olmak üzere iki bölüm bulunmaktadır. Öğretim kurulu Kırgız ve Türk hocalardan oluşmaktadır ve kendi alanında uzman, profesyonel okutmanlar, doktor, doçent, profesörler çalışmaktadır. Fakültenin öğretim süresi hazırlık sınıfı hariç 4 senelik ve mezunlara lisans düzeyi devlet diploması verilmektedir. Fakülte ilk mezunlarını 2016 yılında vermiş ve başarılı öğrencileri Türkiye'de eğitimlerini devam ettirmektedirler (Iusubov, 2015: 147-148).

Din eğitimi veren başka bir kurum da İşenaalı Arabaev adındaki Kırgız Devlet Üniversitesi'ndeki İlahiyat Fakültesi, 2007-2008 yılından beri eğitim vermektedir. Bu fakülteden mezun olanlar lisans düzeyinde devlet diplomasını almaktadırlar. Mezunlar devlet kurumlarında, dini kurumlarda, araştırma merkezlerinde ve dini alanda faaliyet gösteren farklı yerlerde çalışabilmektedirler (Göktaş, 2013: 134-135). Bunların dışında Kırgız-Rus Slavyan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi'nde 5 yıl eğitim veren ve mezunlarına ilahiyatçı (Teolog) uzmanlığını kazandıran "Dünya Kültürleri ve Dinleri" bölümü, Kuseyin Karasaev adındaki Bişkek Sosyal Bilimler Üniversitesi Oryantalizm ve Uluslararası İlişkiler Fakültesi'nde ve Cusup Balasagin (Yusuf Hashacip) adını taşıyan Kırgız Milli Üniversitesi'nde "Din Taanuu" (Teoloji) bölümleri vardır. Bunlar da lisans düzeyinde devlet diploması vermektedirler fakat diğer ilahiyat

fakültelerinden farklı olarak bu bölümler gerçek anlamda ilahiyat fakültesi niteliğini taşımamaktadır (Ergeshov, 2015: 17).

Kırgızistan'da İslami eğitim veren en önemli üniversitelerin biri Kırgızistan İslam Üniversitesi'dir. Üniversite, bağımsızlığın ilk yıllarında KMDİ'nin altında bir medrese olarak faaliyetine 1991'de başlamış ve daha sonra 1993 yılında enstitü statüsüne sahip olmuştur. 25 Nisan 2003 yılında Kırgızistan Müslümanlarının 2.Kurultayı ve Alimler Keneşi'nin kararıyla "üniversite" statüsünü almış ve Hz. Umar (Ömer) adıyla Kırgızistan İslam Üniversitesi olarak isimlendirilmiştir (KMDİ Başkanlığı, 2018). Lakin bu üniversite kurulduğundan 2017 senesine kadar dini eğitimini devletin Milli Eğitim Bakanlığı'nın lisansını almadan vermiştir. Zira bu üniversite Milli Eğitim Bakanlığı'nın koyduğu talepleri yerine getirememiş ve lisans almak için senelerce çaba göstermiştir. Üniversite ancak 7 Temmuz 2017 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'ndan dini eğitim gösterebilmek ve mezunlara devletin diplomasını verebilmek için 936/1 sayılı Kararı'yla "Teoloji" alanında lisansını almaya hak kazanmıştır. Buna göre üniversite öğrencilerine lisans programında 4 senelik eğitim verecek ve mezun olanlara Milli Eğitim Bakanlığı'nın diplomasını vereceklerdir. Daha sonra 2 Nisan 2018 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'ndan 388/1 sayılı Kararı'yla "Arap Dili" bölümüne devlet sertifikası alınmıştır. Lisans programında eğitim-öğretim süreci 4 senelik olup mezunlar "Arap Dili" öğretmenliği uzmanlığını hak edeceklerdir. Bunların dışında KMDİ'nin eğitim standartlarına göre "Şeriat" uzmanlığında da eğitim verilmekte fakat bu bölüm Milli Eğitim Bakanlığı'ndan lisansını almadan faaliyetini sürdürmektedir (www.kiu.kg, 2018).

Yukarıdaki adı geçen ilahiyat fakülteleri devletin genel eğitim sisteminde yer alıp öğrencilere devlet diplomasını vermektedirler. Bu fakültelerin çoğu Kırgızistan ile yabancı bir ülke ortaklığında açılan üniversiteler bünyesinde dini eğitim verilmektedir. Bu fakültelerin %80'i yurtdışından gelen finans ve maddi yardımlar ile faaliyet göstermektedirler. Zira ilahiyat fakültelerinin çoğu yabancı ülkelerin desteği ile açılmış ve faaliyetine başlamıştır. Bunların 3 tanesi Türkiye'nin farklı kurumları (Türkiye hükümetinin desteği ile Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, TDV desteği ile Oş İlahiyat Fakültesi ve Aziz Hüdayı Vakfı desteği ile Araşan İlahiyat Fakültesi) sayesinde eğitim faaliyetine başlamıştır.

Kırgızistan’ın devlet dışı din eğitimi sisteminde ise durum farklıdır. Ülkede yüksek dini eğitim veren İslami enstitü/yüksek medrese statüsüne sahip birkaç dini eğitim kurumu vardır. Günümüzde ülke içinde faaliyetini sürdüren İslami yüksek okullar/enstitüler ile ilgili bilgileri tablo şeklinde aşağıda verilmesi uygundur.

Tablo 1: Kırgızistan’da İslami Enstitüler/Yüksek Medreseler

№	İslami Enstitüler/Yüksek Medreseler	Adresi
1	H. Ömer Kırgızistan İslam Üniversitesi	Bişkek, Gogol sok.57
2	“Rasul Akram” İslam Enstitüsü	Bişkek, Ulan mahallesi, Auezov sok.10/1
3	H. Osmon İslam Enstitüsü	Kara-Balta şehri, Alekseevka köyü, Lermontov sok.10a
4	Kuran Nuru İslam Enstitüsü	Kara-Balta şehri, 8.Mart sok.
5	Lukman al-Hakim İslam Enstitüsü	Tokmok şehri, İnternatsionalnaya sok.102
6	İmam al-Buhari İslam Enstitüsü	Özgön ilçesi, Mirzake köyü Ceenbekov sok.
7	Abdicapar İslam Enstitüsü	Kara-Suu ilçesi, Şark köyü
8	Amir Hamza İslam Enstitüsü	Taş-Kömür şehri, Toktogul sok.10
9	Abdullo ibn Abbas İslam Enstitüsü	İsfana şehri, Kadırov sok.

(Kaynak: KMDİ’nin Dini Eğitim Bölümünden alınmıştır)

Bunlar KMDİ’nin eğitim-öğretim standartlarına göre ve Din İşleri Devlet Komisyonu’nun sertifika onayı ile faaliyet göstermektedirler. Fakat Kırgız Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı’ndan lisansını almadan faaliyetlerini sürdürmekte ve öğrencilerine verdiği diplomalarını devlet tanımamaktadır. İslami yüksek okullar özel olup, bazıları yabancı ülkelerden finans veya maddi-manevi yardım almaktadırlar. Bunların dışında kalanları ise yerel dini liderler, eski müftülerin açtığı okullardır. Okulların ihtiyaçlarını ülke vatandaşlarının, işadamlarının verdiği yardımlardan veya zekatlardan karşılamaktadırlar.

3.4.5. Kırgızistan’da Medreseler ve Ders İçerikleri

Medreselerin tarihi arka planı eski tarihlere dayanır. Kırgızistan’daki medreseler de eski bir geçmişe gider. Medrese geleneği Kırgızistan’ın tarihinde önemli rol oynamıştır. Toplumun sosyal, kültürel ve özellikle eğitim sistemindeki gelişmeler bugüne medrese

geleneği ile kazandırılmıştır. Bunun en önemli göstergesi olarak günümüzde kullanılan birçok eğitimle ilgili kelimeler Arap dilinden medrese geleneği üzerinden Kırgız diline geçmiştir. Örneğin kitap, kalem, üstad, mektep, muallim, din, hakikat, alim, cennet, ibadet, iman vs., gibi kelimeler günümüzde Kırgız dilinde kullanılmaktadır (Tursunov, 1991: 38).

Ülkede bulunan medreselerin artış göstermesi bağımsızlıktan sonra başlamıştır. 1991'den sonra dini özgürlüğe kavuşan Kırgızistan tüm dinlerin özellikle İslam'ın canlanmasına yol açmıştır. Bu sürecin en önemli göstergesi olarak dini eğitim veren kurumların ülkenin farklı bölgelerinde kontrolsüz şekilde açılmaya başlanmasıdır. Fakat Kırgızistan'da dini eğitim kurumlarının faaliyetleri bir standarta getirilememiştir. Böylece Kırgızistan'ın 27 senelik bağımsızlığında ülkede ruhsatsız, aynı ders programı olmayan dini eğitim kurumları ortaya çıkmıştır. Resmi bilgilere göre Kırgızistan'da medreselerin sayısı her geçen yıl artmaktadır. 1991 yılında Kırgızistan'da hiçbir medrese yokken 2008 yılında 57 medrese, 2014 yılında bu sayı 77 medreseye ulaşmıştır (Kurbanova, 2014: 2014). 19 Kasım 2018'de KMDİ'nin Dini Eğitim Bölümü'nün bilgilerine göre günümüzde 103'e (toplam 115) ulaştığını görmek mümkündür. Bunlardan 12 medrese farklı sebeplerden dolayı (eğitim kalitesi, yeterli maddi ve teknik tabanın olmaması, öğretim kadrosunun yetersizliği vb.) faaliyetini durdurmuş ve şu anda aktif olan ve faaliyetini sürdüren 94 medrese çalışmaktadır. Medreselerde eğitim gören öğrencilerin sayısının ise altı bin (6000) öğrenciye ulaştığı tespit edilmiştir (Bulan Institute, 2017a). Bu medreselerin adı, adresi ve bölgesel dağılımı ile ilgili bilgiler tablo şeklinde aşağıda verilmiştir.

Tablo 2:Kırgızistan'da Bulunan Medreseler

DİNİ EĞİTİM KURUMLARININ ADI		ADRESİ
№	BİŞKEK ŞEHRİ	
1	Abdullah bin Mes'ud Medresesi	Lenin ilçesi, Arça-Beşik köyü, Çatırköl sok.36
2	Kölmö Medresesi	Bişkek, Kölmö köyü, Caştık sok.51a
3	İmam Serahsi Medresesi	Ak-Örgö yeni köyü, Ögüzata-Kırkız keşişi
4	Birinçi Kadam Medresesi	Bişkek, Çüy sok. 123
5	Kurmancan Medresesi	Sarı-Bulun sok.28
6	Abu Bakr Siddık Medresesi	Frunze sok.145

7	Maatkabil uulu Şarşenbay Hacı Medresesi	Intımak köyü, Sakalduu sok.33
8	Sultan Ahmet Medresesi	Gagarin sok.139
9	Bişkek Kız Kur'an Kursu Medresesi	Repina sok. 200
ÇÜY İLİ		
1	Al Faruk Medresesi	Alamüdün ilçesi, Koy-Taş köyü
2	Madina Medresesi	Sokuluk ilçesi, Vostoçnoe köyü, Gagarina sok.16
3	Mamadamin Medresesi	Alamüdün ilçesi, Lenin köyü, Alma-Atinskaya sok.110
4	İmam Aazam Medresesi	Kara-Balta şehri, Otorbaeva, numarası yok
5	Abu Bakr Al-Siddık Medresesi	Alamüdün ilçesi, Kök-Car köyü
6	Mustafa Medresesi	Tokmok şehri, Povedı sok.189
7	Umar Medresesi	Sokuluk ilçesi, Canı-Pahta köyü
8	İmam Azam Medresesi	Moskova ilçesi, Aleksandrovka köyü
9	Tokmok Medresesi	Tokmok şehri, 3.İlçesi
10	Taştan Hacı Medresesi	Moskova ilçesi, Petrovka köyü, İşenkulova sok.33
11	Al-Buşra Medresesi	Isık-Ata ilçesi, Milyanfan köyü, Frunze sok.12
12	Abu Hanifa Medresesi	Isık-Ata ilçesi, Birdik köyü, Masançi sok.1
13	Carınbay Hacı Medresesi	Panfilov ilçesi, Erkin Say köyü
14	İmam Azam Medresesi	Sokuluk ilçesi, Kamışanovka köyü, Frunze sok.47
15	Amina Hacı Adındaki Medrese	Tokmok şehri, Özbek sok.133
16	Ravza Medresesi	Sokuluk ilçesi, Canı-Cer köyü
17	Nurul-İslam Birliği	Isık-Ata ilçesi, Drujba köyü
18	Ala-Too Medresesi	Isık-Ata ilçesi, Ken-Bulun köyü, Puşkina sok.11
19	Ala-Too 2 Medresesi	Isık-Ata ilçesi, İvanovka köyü, Komsomol sok.42
20	Umar ibn Hattab Medresesi	Alamüdün ilçesi, Tömönkü Ala-Arça köyü, Novaya sok.116
21	Abdulla ibn Abbas Medresesi	Alamüdün ilçesi, Araşan köyü
22	Tirmizi Medresesi	Sokuluk ilçesi, 20.Hutor köyü
23	Kut Bilim Medresesi	Sokuluk ilçesi, Seleksionnoe köyü,

		Proektiruemaya sok.16
24	Al-Aksa Medresesi	Alamüdün ilçesi, Luaynoe köyü
25	Arçalı Medresesi	Alamüdün ilçesi, Arçalı köyü
26	Ergeş kızı Karamat Medresesi	Sokuluk ilçesi, Canı-Cer köyü
27	İmam Cazariy Medresesi	Sokuluk ilçesi, Canı-Pahta köyü
28	Zaman-Şamı Medresesi	Sokuluk ilçesi, Cal köyü
29	Araşan Medresesi	Alamüdün ilçesi, Araşan köyü
30	Muhammed al-Amin Medresesi (geçici olarak çalışmıyor)	Sokuluk ilçesi, Kızıl-Tuu köyü
31	Çahokadım Medresesi (geçici olarak çalışmıyor)	Cayıl ilçesi, Novo-Nikolaevka köyü
32	Beyiş Medresesi (geçici olarak çalışmıyor)	Panfilov ilçesi, Panfilovka köyü
33	Hazreti Abu Bakr Medresesi (geçici olarak çalışmıyor)	Kemin ilçesi, Kemin şehri, Kirova sok.40
34	Fatih Medresesi (geçici olarak çalışmıyor)	Sokuluk ilçesi, Novo-Pavlovka köyü
TALAS İLİ		
1	Çet Tilder Medresesi	Talas şehri, Sarıgulov sok.4
2	Ali ibn Abu Talib Medresesi	Talas ilçesi, Kumarık köyü, Kuşubekov sok.5
3	İmam Aazam Medresesi (geçici olarak çalışmıyor)	Talas şehri, Aytmatov sok
4	Bakay-Ata Medresesi (geçici olarak çalışmıyor)	Bakay-Ata köyü, Manas sok.41
5	Ükü-Ata adındaki Medrese	Talaş ilçesi, Manas köyü, Sıyrbek sok.
6	Halima İnaya Medresesi	Bakay-Ata ilçesi, Ak-Döbö köyü
ISIK GÖL İLİ		
1	İsagali Sabira Medresesi	Balıkçı şehri, Orto-Tokoy 3
2	Karakol Medresesi (geçici olarak çalışmıyor)	Karakol şehri, Karasaev sok.
NARIN İLİ		
1	Narın Medresesi	Narın şehri, Lenin sok.95
2	Ak Meçit Medresesi (geçici olarak çalışmıyor)	Koçkor ilçesi, Koçkor köyü
OŞ ŞEHRİ		

1	Sayida Hadiça Medresesi	Oş, Çeremuşka ilçesi, Gastello sok.1
2	Iyık Sulayman Too Medresesi	Oş, Şota Rustaveli sok.19
3	Ummu Muhammad Medresesi	Oş, Turan ilçesi, 65b
4	“Kozu kızı Burmakan” Eğitim Merkezi	Oş, Kadiyat
OŞ İLİ		
1	İmam et-Tirmizi Medresesi	Nookat ilçesi, Mirmahmudov köyü
2	İmam el-Buhari Medresesi	Aravan ilçesi, Anarov köyü, Haşimov sok.
3	Abdurahman ibn Auf Medresesi	Kara-Suu ilçesi, Nariman/Ciydelik köyü
4	Kutbidin uulu Sabohiddin Hacı Medresesi	Kara-Suu ilçesi, Kızıl-Kıştak/Andicanskiy köyü, Lenin sok.
5	Muslima Adındaki Medrese	Kara-Suu ilçesi, Şark köyü
6	Nakşibandiya Medresesi	Nookat ilçesi, Mirmahmudov/Çapaev köyü
7	Abu Hanifa an-Nu'man ibn Sabit al-Kufi Medresesi	Kara-Suu ilçesi, Nariman/Hurdar köyü
8	Muhammad Zakir Medresesi	Özgön şehri, Şark köyü, Lenin sok.
9	Moldo Taabaldı Hacı Medresesi	Nookat ilçesi, Karataş köyü
10	Hidayat Medresesi	Nookat ilçesi, N.İsanov/Teskey-Kocoke köyü
11	Nur-İslam Medresesi	Kara-Suu ilçesi, Saray/Telman köyü
12	Bibisara Medresesi	Aravan ilçesi, Beş-Karam köyü, Mulla Oman sok.5
13	Saliha Adındaki Kadınlar Eğitim Merkezi	Kara-Suu ilçesi Şark/Padavan köyü
14	“Aysa Ene” Eğitim Merkezi	Kara-Suu ilçesi, Kızıl-Kıştak köyü, Navoi sok.262
15	“Kadiça” Eğitim Merkezi	Kara-Suu ilçesi, Saray/Kirov köyü
16	Kurmancan Datka Medresesi	Kara-Suu ilçesi, Kızıl-Kıştak köyü, K.Datka sok.535
17	Hayriniso Medrese	Özgön şehri, Kumduk mahallesi, Manas sok.78
18	Atanazar Karı Medresesi	Nookat şehri
19	İmam Acal-Serahsi Medresesi	Özgön şehri, Tülöberdiev sok.
20	Şarip-Ata Medresesi	Kara-Kulca ilçesi
21	Abdiraim Karı Medresesi	Özgön ilçesi, Mirzake köyü, Ceenbekov sok.
22	Hamidcan Karı Medresesi	Nookat ilçesi, Canı-Nookat köyü

23	Sadıkcan Karı Kamaluddin Medresesi	Kara-Suu şehri
24	Kuran Ordo Medresesi	Nookat ilçesi, Keneş/Kuu-Maydan köyü
25	Abu Bakr Sıddık Medresesi	Nookat ilçesi, İsanov/Canı-Bazar köyü
26	Abdusatar Hacı Abdullaev Medresesi	Nookat ilçesi, Camı-Nookat
27	Mevlana Fahriddin Medresesi (geçici olarak çalışmıyor)	Aravan ilçesi, Haus köyü
28	Halid ibn Valid Medresesi (geçici olarak çalışmıyor)	Alay ilçesi, Gülçö köyü
CELAL-ABAD İLİ		
1	Bibi Rabiya Medresesi	Suzak ilçesi Car-Kıştak köyü, Salıalimov sok.
2	Kırgızstan Medresesi	Nookan ilçesi, Sakalduu/Kırgızistan köyü
3	İlim TAT Medresesi	Celal-Abad şehri Manas-2
4	İmam Tirmizi Medresesi	Bazar-Korgon ilçesi, Bazar-Korgon köyü, T.Saydillaev sok.23
5	İmam Aazam Medresesi	Suzak ilçesi, Kümüş-Aziz köyü, Tillabay Hacı sok.23
6	Aişa Siddika Medresesi	Suzak ilçesi, Taş-Bulak köyü, D. Mahmudov sok.13
7	Az-Zahra Medresesi	Celal-Abad şehri, Dostuk ilçesi, Rahimov sok.174
8	Iyman Nuru Medresesi	Koçkor-Ata şehri, Lugovaya sok.30
9	Aksı Medresesi	Aksı ilçesi, Kerben şehri, Ümötaliev sok.
10	Arstanbap-Ata Medresesi	Suzak ilçesi, Suzak köyü
11	Aişa Madaniya Eğitim Merkezi	Suzak ilçesi, Iırıs/Lavdan-Kara köyü
BATKEN İLİ		
1	Muaz ibn Cabbal Medresesi	Batken şehri, Saydiman Hacı sok.
2	Abu Hanifa Medresesi	Kadamcay ilçesi, Üçkorgon/Sulaymanabad köyü
3	İmam Aazam Medresesi	Kadamcay ilçesi, Kara-Döbö köyü
4	Taştemir Hacı Medresesi	Kızıl-Kıya şehri, Kırgızistan sok.59
5	Hazreti Usman Medresesi	Kızıl-Kıya şehri, Asanaliev sok.
6	Tair Medresesi	Leylek ilçesi, Kulundu köyü
7	Abu Bakr Medresesi	Batken ilçesi, Kara-Bak köyü
8	Nur Medresesi	Batken şehri, Karabak köyü

9	Batken Medresesi	Batken şehri
10	Hız. Usman Medresesi (geçici olarak çalışmıyor)	Kadamcay ilçesi, Örük-Zar köyü
		Toplam 106 dini eğitim kurumu vardır.

(Kaynak: KMDİ'nin Dini Eğitim Bölümünden alınmıştır)

Bağımsızlıktan sonra medreselerin açılması ve artış göstermesi Kırgız toplumunun dini öğrenmeye ilgisi olduğunu ortaya koymuştur. İlk açılan medreselerin çoğunun sahipleri Kırgızistan vatandaşları olmuşken günümüzdeki medreselerin çoğunun yabancı ülkelerin desteği ile açıldığını görmek mümkündür. Bunların başında Arap ülkeleri (Suudi Arabistan, Mısır, Kuveyt, Ürdün gibiler), Türkiye, İran, Pakistan ülkeleri olmaktadır. Bu ülkelerin finans destekleri ile beraber ülkeye yabancı dini ideolojiler de sokulmuştur. Kimi medreseler Selefî-vehhâbî, kimi medreseler Türkiye'den gelen cemaatlerin modelinde, başkaları ise Tebliğ Cemaati sisteminde eğitim vermiştir. Yani medreselerin eğitim programları birbirinden farklı olup çeşitli ders kaynakları kullanılmıştır (Topçubaev, 2013: 328).

2008 yılında Avrasya Vakfı'nın finansal desteği ile KMDİ çalışanlarının ve Amerikan Orta Asya Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Merkezi'nden uzmanların katılımıyla "İslami Eğitim Kurumları ve Eğitim Kurumlarını Modernize Etmek" başlıklı bir araştırma projesi uygulanmıştır. Sonuç olarak, İslami eğitimin gelişim anlayışının yanı sıra sadece dini değil, aynı zamanda genel eğitim disiplinlerini (dersleri) de kapsayan özel "İslam teolojisi"nde müfredat ve eğitim programı geliştirilmiştir. Bununla birlikte İslami eğitimin kalitesini ve standartlarının Kırgız toplumuyla geniş çaplı entegrasyonunu iyileştirmek için önerilerde bulunulmuştur. Fakat, laik disiplinlerden İslami eğitim kurumlarının müfredatına dahil etme sürecinin kısmen, devletin eş finansman sağlaması ihtiyacına ilişkin soru ortaya çıkmıştır. Ancak, pilot proje için gereken kaynak yetersizliği nedeniyle, çalışma tamamlanmamıştır. 2008–2009 yıllarında, ilgili yasa tasarısı Din İşleri Devlet Komisyonu'nun o zamandaki başkanı Kanıbek Osmonaliev tarafından önerilen temel eğitim modeline dayanarak yapılmıştır (Kurbanova, 2014: 113).

Durum ancak 2013 yılında değişmeye başlamıştır. Kırgızistan Cogorku Keneşi'nin "Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor" komitesinin başkanlığını yürüten K. Osmonaliev, dini eğitim için standartları belirleyen, dini eğitim kurumlarını düzene sokan, malzeme ve teknik tabanını güçlendiren, eğitim kurumlarının kayda alınması (merkezler,

temsilcilikler ve bölümler) ile ilgili söz konusu kanunun taslağını hazırlamıştır. Taslak yasaya uygun olarak, dini eğitim kurumlarının müfredatına %30-40'ı genel (laik) derslerin konulmasını talep etmektedir. Bu öneri, dini eğitim kurumlarına laik statüde de diplomalarını kazandırmak ve derinlemesine bilgi sahibi olan İslami aydınlığın oluşumunu hedeflemektedir (Tinaeva, 2013).

5 Mart 2013'te Cogorku Keneş'te "Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Din ve Dini Eğitimin Durumu" konulu meclis oturumları düzenlenmiştir. Meclis başkanı Asılbek Ceenbekov, Başbakan yardımcısı Kamila Taliyeva ve diğer bazı milletvekilleri, STK temsilcileri, konuşma yapmışlardır. Onlar bu yasanın kabul edilmesinin, laik ve dini diplomalara uyum sorununu çözeceğini dile getirmişlerdir. Böylece, dini eğitim kurumlarının mezunları sadece camilerde değil, aynı zamanda bilim, eğitim ve kamu hizmeti alanında da çalışma fırsatı bulabileceklerini belirtmişlerdir (Veysel, 2013).

Ancak, KMDİ ve Rus Ortodoks Kilisesi dahil olmak üzere birçok dini kuruluş, bu tasarıya karşı çıkmıştır. O dönemdeki müftü Rahmatulla Egemberdiyev'e göre, "...*din eğitimine ilişkin bir yasanın kabul edilmesi sorunları çözmeyecektir*". Ayrıca, "Din Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" kanununda "Eğitim ve Din" başlıklı bir bölüm olduğunu ve yeni bir kanun kabul etmektense, söz konusu yasaya düzenleme ve eklemeler yapılmasının daha mantıklı olacağını belirtmiştir (Kurbanova, 2014: 114). Büyük tartışmaların sonucunda dini eğitim ile ilgili yasa taslağı reddedilmiştir.

Yasanın reddedilmesi devlet ruhsatı ve din eğitimi standartlarına ilişkin taslak maddelerden kaynaklanmıştır. Bilindiği gibi, Kırgız Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı'nın gereksinimlerine uygun olarak, eğitim kurumları yeterli maddi ve teknik tabana, gerekli insan (diplomalı kadro) kaynağına sahip olmalı ve sadece mimari gereksinimleri karşılayan bir yapıya sahip olmamalı, aynı zamanda sınıflar şeklinde gelişmiş bir altyapıya ve modern olanaklarla donatılmış ekipmanlara, bilgi ve bilgisayar ekipmanı kütüphaneleri, vb., sahip olmalıdır. Ayrıca, her fakültenin en az iki bilim doktoru ve her bölümün en az iki yardımcı doktorları olmalıdır. Bu yasanın uygulanması durumunda birçok dini eğitim kurumu kapatılmış olurdu. Zira dini eğitim veren kurumlar Milli Eğitim Bakanlığı'nın yukarıdaki belirtilen standartlarına uygun değildi (Kurbanova, 2014: 114).

Aynı zamanda taslak kanunun tartışılması, İslami eğitim sistemini düzeltmek ve reformlar yapması için KMDİ'nin Konsept hazırlamasına teşvik etmiştir. Ayrıca, yüksek okullar/enstitüler ve medreseler için İslami ilahiyat uzmanlığı alanında ayrı müfredat ve programlar geliştirilmiştir. KMDİ çalışanları, çeşitli medreselerin mevcut gerekliliklerle tutarsız bir şekilde kapatıldığı bir eğitim kurumunun denetimini gerçekleştirmiştir. KMDİ'nin başkan yardımcısı Ravşan Eratov'un belirttiğine göre, 2003 yılına kadar Kırgızistan'da belli bir dini eğitim sistemi kurulmuş değildir, ilk defa 2003 yılında 160 saatlik tek programlı müfredat kabul edilmiştir (Kiyizbaeva, 2018). 2010 yılında ise İslami eğitim kurumları tek bir sistem tarafından yapılandırılmış, birleştirilmiş ve 4 seviyeye ayrılmıştır:

1. Kur'an-ı Kerim ezberleme kursları – eğitim süresi 3 yıl,
2. İlköğretim medreseleri – 2 yıl,
3. Ortaöğretim medreseleri – 3 yıl,
4. Yüksek Medrese/Enstitüde yüksek öğretim – 4 yıl.

Bu bağlamda 14 Mart 2013 yılında Alimler Keneşi'nin 14/2013/7 sayılı Kararı'yla dini eğitim veren kurumların eğitim faaliyetlerini koordine etmek amacıyla ders programı kabul edilmiştir. Bu demektir ki ülkede bulunan tüm medreseler ve enstitüler sadece bu ders programı üzerinden eğitimlerini vereceklerdir. Dolayısıyla bu eğitim programı üzerinden okutulmayan dini eğitim kurumları kapatılacaktır. Dini eğitim kurumlarının ders içerikleri şöyle hazırlanmıştır:

Tablo 3:Hafızlık Kursunun Öğretim Programı

No	Dersler	Ders Kaynakları	Sınıfı	Toplam saati
1	Kur'an Ezberi	Kur'an-ı Kerim	1-3	648
2	Tecvid	Tecvid	1-3	108
3	Fıkh	İslam Talimleri, İbadatü İslamiyye	1-3	432
4	Hadis	Kırk Hadis, Seçme Hadisler	1-3	216
5	İslam Tarihi	Peygamberler Tarihi (Kırgızcası)	1-3	108
6	Edep-Ahlak	Edebü'l İslam	1-3	108
7	Akide	Tevhid	1-3	324

8	Beden Eğitimi			
	Toplam			1944

Amacı: Hafız Yetiştirme; Temel İslam Bilgilerini Öğretme; Müslüman kişinin görev ve sorumluluklarını öğretmektir.

Tablo 4: Temel Dini Öğretim Medresesi Öğretim Programı

N o	Dersler	Ders Kaynakları	Sınıfı	Toplam saati
1	Kur'an ve Tecvid	30. cüz, Yasin ve Mülk sûreleri	1-2	288
2	Arapça	Lügatü'l Arabiyye	1-2	288
3	Sarf	Muallim Sarf, Mebdau'l Sarf, Bidan, Sarf Mir	1-2	144
4	Nahv	Harekat, Nahvü Vazih, Durusü Nahv, Nahvu MirMebdaül Nahv, Mieti Amil, Hidayetü Nahv	1-2	216
5	Akide	Tevhid Akideler Risalesi Teysir Akide Tahavi	1-2	216
6	İslam Tarihi	Siretü Mustafa Kısasü Nebeviyye	1-2	144
7	Fıkıh	İbadatü İslamiyye, Nuru'l İzah, Münyetü'l Musalli, İslam Talimleri	1-2	288
8	Hadis	Seçme Hadisler, Riyazü's Salihin	1-2	216
9	Adap Ahlak	Edebü'l İslam	1-2	72
10	Usulu Davet	Davet Yöntemleri		72
	Ek Dersler			
11	Kırgızistan Tarihi	Mecmuatü Tavarih	1-2	72
12	Kırgız Dili		1-2	72
13	Bilgisayara Giriş		1-2	72
14	Beden Eğitimi		1-2	72
15	El Sanatları		1-2	48
16	Özel Sunumlar		1-2	24
	Toplam:			2340

Amacı: Öğrencilerin mesleki ve yüksek dini öğretimini devam etmesine hazırlama ve imam yardımcısı, müezzin gibi din görevlilerini yetiştirmek.

Tablo 5:Orta Dini Öğretim Medresesi Öğretim Programı

N o	Dersler	Ders Kaynakları	Sınıfı	Toplam saati
1	Kur'an ve Tecvid	30. cüz, Yasin ve Mülk sûreleri	1-3	432
2	Arapça	Lügatü'l Arabiyye	1-3	432
3	Sarf	Muallim Sarf, Mebdau'l Sarf, Bidan, İlmü Siga, Sarf Mir	1-3	216
4	Nehiv	Harekat, Nahvü Vazıh, Durusü Nahv, Navhü Mir, Mebdaül Nahv, Mieti Amil, Hidayetü Nahv, Kafiye	1-3	324
5	Akide	Tahaviye, Fikhu'l Ekber, Badul Ameli, Tevhid (Kırgızca)	1-3	324
6	İslam Tarihi	Siretü Nebeviyye, Peygamberler Tarihi (Kırgızca) Sufi Allayer	1-3	216
7	Tefsir	30.yüzün tefsiri Celaleyn		
8	Fıkh	Mutasar, İslam Talimleri, Nuru'l İzah, Minyetü'l Musalli, Kuduri	1-3	432
9	Hadis	Kırk Hadis (Arapça), Riyazü's Salihin, Muhtasarü'lAhadis	1-3	324
10	Adap Ahlak	Adabü-l İslam	1-3	108
11	Ussulu Davet	Hayatü's Sahabe, MinhecüDa'va	1-3	108
	Ek Dersler			
12	Kırgızistan Tarihi	Mecmuatü Tavarih	1-3	108
13	Kırgız Dili	Kırgız Dili	1-3	108
14	Bilgisayara Giriş		1-3	108
15	Beden Eğitimi		1-3	108
16	El Sanatları		1-3	72
17	Özel Sunumlar		1-3	27

	Toplam		3447

Amacı: Öğrencilerin yüksek dini öğretimini devam etmesine hazırlama ve orta dereceli cami görevlilerini yetiştirmek.

Tablo 6: Yüksek Dini Öğretim Medresesi ve Enstitüsü Öğretim Programı

No	Dersler	Ders Kaynakları	Sınıfı	Toplam saati
Mesleki Dersler				
1	Kur'an-ı Kerim	4 cüz ezberleme	1-4	360
2	Arapça	Lügatü'l Arabiyye	1-4	432
3	Fıkıh	Muhtasar, İhtiyar, Kuduri, Kenzü Dekaiik, Şerhü'l Vikaye, Hidaye	1-4	432
4	Akide	Fıkhü'l Ekber, Tahaviyye, Badü'l Ameliye, Nesefi, Metnü Mulla Celal	1-2	144
5	Hadis	Mişkätü'l Mesabih, Riyazü's Salihin, Adabu'l Müfred, Manhalu'l Hadis, Sihahü's Sitte	1-4	432
6	Tefsir	Celaleyn, Tefsirü Nesefi, Beydavi	3-4	288
7	Kur'an Meali	Sözlük, Mealler	3-4	288
8	Usulü Fıkıh	Usulü Şaşi, Nuru'l Envar, Hüsami, Tevdih, Telvih	3-4	288
9	Belagat	Durusu'l Belaga, Telhis, Mustasarü Ma'ni	3-4	144
10	Nahv	Nahvu'l Vazih, Mietü Amil, Kafiye, Şerhü Cami, Hidayetün Nahv, Nahvu Mir, Elfiye	2-3	288
11	Sarf	Tafsili Ekmeli, Sarf Mir, İlmü's Siga, Mizan, Muallim Sarf	2-3	144
12	Miras	Siraci, İlmü'l Mevaris	4	72
13	Ulumu'l Hadis	Nahbatü'l Fikr, Teysirü'l Müstelah Ahadis	4	72
14	Hüsnu Hat	Kur'an'ı, Nesh, Nesta'lik, Rik'i	1	72
15	İslam Edebiyatı	Unvanu'l Beyan, Mekametü'l Hariri, Mesnevi, Sufi Allayer, Hümasi	1	72
16	İslam Tarihi	Nuru'l Yakın, Kısas, Tezkiretü'l Evliya	1-2	216

17	Din Felsefesi	Teysir Mantık, İsağoji, Mirkat, Mantıku'l Müfid,Süllam, ŞerhüTehzib	1	72
18	Din Eğitimi	Ta'lim Mütea'llim, Adabü't Talibin	2	72
19	Usulü Davet	Minhacü Da'va	2	72
Ek Dersler				
20	Kırgız Dili	Kırgız Dili	1-3	108
21	Kırgızistan Tarihi	Mecmuatü Tavarih	1	72
22	Bilgisayara Giriş		2	72
23	Rusça		1	72
24	Özel Sunumlar		1-4	36
25	Beden Eğitimi		1-3	108
26	El Sanatları		2	72
	Toplam:			4500

Amacı: Camilerde yüksek derecede din görevlilerini (İmam Hatipleri) KMDİ Uzmanlarını, Dini Öğretim Kurumlara öğretmen yetiştirmektir (Kaynak: KMDİ'nin veb sayfasından alınmıştır – <https://muftiyat.kg/birdiktuu-programma/>).

KMDİ'nin düzenlediği bu eğitim-öğretim programının dışında bazı seçilmiş olan medreselerde orta mesleki eğitimleri de verme projesi başlatılmıştır. Medreselerdeki mesleki deneme eğitimleri ilk önce 2015 yılında Bişkek şehri ve Çüy ilinde bulunan medreselerin 5 tanesinde uygulanmıştır. Projeye, Amerika'nın Bişkek Büyükelçiliği finansal destek sağlamış ve "AVEP" adlı STK hayata geçirmiştir. Daha sonra ülkenin diğer bölgelerindeki medreselerde de uygulanmaya başlamıştır. Medrese öğrencileri dini eğitimin yanı sıra aşçılık, pastacı, terzi, elektrikçi gibi meslekleri de öğrenecektir. Uygulanmanın sonraki aşamasında ise projeyi genişleterek çifçilik (arıcılık, hayvancılık, tarım işleri), sera yapma, mühasebe, tornacılık gibi diğer mesleki eğitim verme planlanmıştır. Bunların bazıları günümüzde seçilmiş olan medreselerde devam etmektedir (Nurmatov, 2017b).

3.4.6. Devlet Okullarında Adep Sabagı'nın (Ahlak dersi) Perspektifi

Devletin orta eğitim veren kurumlarında Adep dersi (adab-ı muaşeret) Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla devletin genel eğitim sistemine dahil edilmiştir. Fakat

devletin ortaokullarının müfredatına ilk önce “İyman Sabagı” (İman Dersi) olarak girmiştir. Bu ders bağımsızlığını kazanan Kırgızistan için Kırgız milli manevi değerleri, dini-ahlaki normları, toplumsal davranışları öğretmeyi amaçlayan ortaokul müfredatına seçmeli ders olarak girmiştir. Fakat devlet okullarında örgün dini eğitim örneği diyebileceğimiz bu ders dini bilgilerden ziyade Kırgızların milli değerlerine, kültürel örf-adetlere, genel ahlaki normlara, ekolojik konulara vs., daha çok yer verilmiştir. 2003-2004 eğitim-öğretim yılında zorunlu ders haline gelmiş ve 19 Temmuz 2004’te Kırgız Milli Eğitim Bakanlığı’nın 545 sayılı özel kanunu ile “İyman Sabagı” dersi “Adep Sabagı” olarak isim değişimi olmuştur (Pay ve Kılavuz, 2009: 254). İman dersinin isminin değişmesindeki temel faktör olarak din adamlarının devletin genel eğitim sistemine karışmasını söylemek mümkündür. Zira köydeki din adamları İman dersinin İslam dini ile bağlantılı olduğuna vurgu yapmışlar ve “iman” sözcüğüne dini açıdan bakmışlardır. Dolayısıyla İman dersini “...biz de okutabiliriz” düşüncesiyle devletin genel eğitim sistemine karışmışlardır. Böylece Milli Eğitim Bakanlığı dersin isim değişikliği yapma kararına varmıştır (Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, 14 Ekim 2008).

Adep dersi sistematik bir din bilgisi dersi değildir. Bu ders genellikle genel ahlak eğitimi çerçevesinde Kırgız kültür ve örf-adetlerinde ahlak kurallarını ele alan ders olarak sayılmaktadır. Burada Kırgız kültürü ve örf-adetleri İslam dini ile dolaylı bağlantı kurularak verilmektedir (Yılmaz, 2008: 111). Zaten bağımsızlığın ilk yıllarında devletin karşısına toplumdaki boşluğu doldurmak için öğrencilere din hakkındaki bilgilerin verilme hususunda iki yön ortaya çıkmıştır. İlki, mesleki olarak dini eğitimin verilmesi ve ilahiyatların oluşturulması. İkincisi ise din eğitiminin laiklik (seküler) çerçevesi içinde verilmesidir. Adep dersi de bu ikinci şekil eğitim sisteminde yer almıştır. Lakin yukarıda belirtildiği gibi Adep dersi birçok açıdan din bilgisi dersinden uzaktır.

Bağımsızlığın ilk yıllarında İman dersi (Adep dersi) Kırgızistan’ın genel eğitim sisteminde yer alsa bile belli bir kitap üzerinden okutulmamıştır. Ders kitapları basılmamış ve İman dersini okutan öğretmenler kendileri ders içeriği oluşturmuşlardır ve okullarda farklı ders kitap kaynakları kullanılmıştır (Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, 10 Şubat 2004). Daha sonra Adep dersi kitapları basılmış ve okullarda tek programda müfredat hazırlanmıştır. Adep dersini genellikle edebiyat, dil, tarih

öğretmenleri okutmuştur. Çünkü Adep dersini okutan mesleki öğretmenler üniversitelerde hazırlanmıyordu. Bu dersin okul kitaplarını da eğitimciler, etnopedagoglar, tarihçiler, edebiyatçılar hazırlamıştır. Böylece Adep dersi birkaç aşamadan geçmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bununla ilgili Kırgızistan'ın Isık Göl İlçesine bağlı Çırpıktı köyündeki Kasım Tınıstanov adındaki orta okulun Adep dersi okutmanı Nazgül Sukenova ile görüşmeyi kaydedelim. Kendisinin öğretmenlik alanı Coğrafya olmasına rağmen onun yanı sıra 15 senedir Adep dersini de okuttuğunu dile getirmiştir. Sukenova “... bir çok insan Adep dersini okutmanın kolay olduğunu söylüyorlar. Ama ben derim ki Adep dersini okutmak çok zordur. Zira sen toplumun tarihini, sosyo-kültürel yaşamını, genel edep-ahlak normlarını, az da olsa dinler hakkında ve öğrencinin psikolojik durumunu çok iyi bilmen gerekmektedir. Çünkü Adep dersinin eğitim programı bunların hepsini kapsamaktadır. Bu yüzden Adep dersi kendi ehli olan öğretmenlerin okutmamasından dolayı hedefine ulaşamamaktadır...” demiştir.

Zamanında Türkiye de günümüz Kırgızistan'ın yaşadığı problemleri yaşamıştır. Siyasi iktidarların laiklik anlayışlarındaki değişimler bu dersin okutulmasına etki etmiştir. İlk başta din dersleri müfredattan çıkarılmış, daha sonra seçmeli ders olarak dahil edilmiş ve sonunda ise bu ders zorunlu derse dönüşülmüştür (Kap, 2014: 59). Türkiye’de din dersinin okutulmasıyla hem bilimsel hem dinsel açıdan toplumun gelişmesi için büyük faydaları olmuştur (Eğri, 2003).

Kırgızistan'daki ortaokullarda Adep dersinin öğretim programı 1-11. sınıfın öğrencilerine yönelik olup haftada 1 saat okutulmaktadır. Adep dersinin eğitim programı sınıflara göre ayrı ayrı üniteler şeklinde düzenlenmiştir:

1-4 sınıflar için “İyman Sabagı” (İman Dersi); Bu aşamada öğrencilere büyüklere saygı duyma, tabiatı sevme, hayvanları sevme, temizliğin önemi, vatanseverlik, insanlarla ilişki kurmak vb., konuları ele almaktadır.

5-7 sınıflar “Muras” (Miras); Bu süreçte verilen bilgilerin amacı öğrencilere Kırgız halkının geçmişinden kalan kültürü, tarihi, yaşam tarzı mirasını bugünkü nesillere aktarmaktır. Başlıca konuları vatandaşlık ve namus, bilim, kültür, el yapımı işler, misafirperverlik gibi binlerce yıl öncesinden, atalardan kalan birçok mirası öğretmeye çalışır.

8. sınıf “İnsan”; Bu sınıfta ele alınan konular ise insanın davranış normları, topluma olan katkıları, insani özellikler ve insan ilişkileri gibi konular olmuştur. Bu süreç öğrencilerin olgunlaşma süreci olup, öğrencilere toplumun gelişmesinde insanın önemi hakkında bilgilendirmektir.

9. sınıf “Aile”, 10. sınıf “Hak Tanıma” ve 11. sınıf “Kültür” konulu ünitelere ayrılmıştır (Akramova, 2006: 30). Fakat 23 Mart 2012 yılında hükümetin “Kırgız Cumhuriyeti’nin Genel Eğitim-Öğretim Kurumlarında Okulların Yükümlülüklerini Aşama Aşama Kısaltmak ile İlgili” 202 sayılı Kararı çıkmıştır. Bu bağlamda okullarda sosyal bilimler alanına giren dersleri kısaltmayı da kapsamıştır. Bu Karar’a göre okullarda okutulan diğer sosyal bilimlerin yanı sıra 9-10-11. sınıflardaki “Adep”, “İnsan ve Toplum” ve “İktisada Giriş” dersleri entegre edilmiş ve neticede “Vatandaş Çalışmaları” adlı dersin okutulması kararına varılmıştır (www.tradeunion-ed.kg, 3 Mayıs 2012). Dolayısıyla 9-10-11. sınıflarda Adep dersi diğer derslerle entegre edilmiş ve Adep dersinin asıl amaç ve görevlerini daha da genişleterek modern hayatın gereksinimlerini karşılayabilen aynı zamanda topluma yararlı, ahlaki normları yerine getirebilen ve temel ekonomik bilgileri veren ders ortaya çıkmıştır.

Dolayısıyla günümüzde Adep dersi öğrencileri din hakkında bilgilendirmemektedir. Yani Adep dersi bağımsızlıktan beri devlet okullarında okutulmasından günümüze kadar temel dini bilgileri, dinler tarihini veya din medeniyetini doğrudan anlatan bir ders olmamıştır. Bu nedenle devlet gençleri doğru ve sistemli bir şekilde din hakkında bilgi vermede yeni politikalara ihtiyaç duymaya başlamıştır. Bu bağlamda devlet doğrudan dinler ile ilgili bilgi veren “Din Medeniyeti Tarihi” dersini ortaokullarda okutmak için çalışmalarını başlatmıştır. Kırgızistan bu konuda diğer yabancı devletlerin ve özellikle Türkiye’nin tecrübesini araştırmıştır. Türkiye’nin, bu konu ile ilgili senelerden beri çalıştığı ve çalışmaları da başarılı bir şekilde yürüttüğü bilinmektedir. Bu nedenle Kırgızistan ile dini ve kültürel benzerlikleri olan Türkiye’nin tecrübesini kendi yerel şartlarında kullanmasını daha uygun görmektedir (Bulan Institute, 2017c).

3.4.7. Devlet Okullarında Din Medeniyeti Tarihi Dersi Açılma Problemleri

14 Kasım 2014’teki Din Konsept’te din eğitimini bir düzene sokmak amacıyla yeni çalışmaların başlatılması gerektiği vurgulanmıştır. Ülke içinde bulunan medreselerin hepsi özel olup dini eğitim kurumlarında farklı müfredatlar uygulanmış, kimi

medreselerin okutma şartı olmuş, kimilerinin ise okutmak için derslikleri bile olmamıştır.

Bu problemi çözmek için birçok çalışmalar yapılmış fakat bir sonuca ulaşılmamıştır. Bu durum yöneticilerin, milletvekillerinin “laik” kavramını yanlış anlamasından kaynaklanmıştır. Bunu Din İşleri Devlet Komisyonu’nun eski başkanı ve milletvekili olan Kanıbek Osmonaliev de belirtmiştir. Okullarda Din Medeniyeti Tarihi dersi Osmonaliev tarafından 2008-2009 yıllarında belgeleri hazırlanmış ve Cogorku Keneş’e, Milli Eğitim Bakanlığı’na gönderilmiştir. Fakat bu yasa taslağı Cogorku Keneş tarafından reddedilmiştir. Osmonaliev daha sonra kendisi Cogorku Keneş’te milletvekili olduğunda da birkaç kere bu meseleye değinmiştir. Fakat olumlu sonuç alınmamış, önemli çalışmalar yapılmamıştır. Kırgızistan’ın komşusu olan Kazakistan’da 2009 yılında, Tacikistan’da 2010 yılında devlet okullarında “Dünya Dinler Tarihi ve Medeniyetleri” dersi girmeye başlamıştır (Bulan Institute, 2017c). Dini konular çok hassas olduğu için Kırgızistan bu meselede bir yandan tedbirli davranırken diğer yandan endişeyle izlemiştir. Bu derslerin devlet okullarında okutulmasıyla öğrencilerin tamamen din adamları, devletin laik modeline karşı bireyler olarak yetişeceğini de dile getiren vatandaşlar olmuştur. Fakat durum göstermiş ki gençlerin dine olan ilgisi var olduğu ve kendi dinini devletten değil de yabancı dini cemaatlerden, dini radikal, ekstremist ve terör gruplardan öğrenmeye başladığı açığa çıkmıştır. Bunun gibi gündemdeki dini sorunlar devletin hızlı bir şekilde dini alanı düzeltmeyle ilgili çalışmalar başlatmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Bu konuda devlet, diğer ülkelerin tecrübelerini araştırmaya başlamıştır. Avrupa, Uzak Doğu ve Orta Doğu ülkelerinin tecrübelerine bakmış ve birçok uzman bu konuda Türkiye modelinin Kırgızistan için daha uygun olduğunu dile getirmişlerdir. Türkiye’de bilindiği üzere İmam-Hatip okulları Türkiye’nin Milli Eğitim Bakanlığı’nın oluşturduğu müfredatla eğitim vermektedirler. Müfredata göre öğrenciler dini ilimlerden hariç pozitif bilimleri de görmektedirler. Bu okullardan mezun olanlar ise eğitimlerini her alanda devam ettirebilirler. Aynı zamanda devlet din eğitimini ele almasıyla gençleri de zararlı dini akımlardan korumuş olmaktadır. Türkiye’nin gençleri din eğitimlerini Kırgızistan’daki gibi çeşitli yabancı dini eğitim kurumlarından değil, devletten almaktadırlar. Bu nedenle Kırgızistan devleti bu konuda Türkiye’nin tecrübesinden yola çıkarak çalışmalarını başlatmıştır (Bulan Institute, 2017c).

Durum, ancak 2014'ten sonra değişmeye başlamıştır. Bilindiği gibi, 3 Şubat 2014'te Kırgız Cumhuriyeti Savunma Konseyi, "Dini Alanda Devlet Politikası Üzerine" başlığıyla meseleyi ele alarak, bağımsızlığın ilk yıllarında kurulan dini alandaki süreçleri düzenlemede, devlet organlarının uygulamasını hatalı olarak kabul etmiştir. Savunma Konseyi'nin 3 Şubat 2014 tarihindeki "Dini Alanda Devlet Politikası Üzerine" Kararını gerçekleştirmek için Kırgız Cumhuriyeti Anayasa'sının 20, 32, 45, 60 ve 65.Maddelerine, "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" kanunun 5.Maddesine ve "Kırgız Cumhuriyeti'nin Savunma Konseyi ile İlgili" Kanunun 3.Maddesine göre 7 Şubat 2014'te Cumhurbaşkanı A.Atambayev'in Kararı çıkmıştır (Ploskih, 2017: 83-84).

Ancak 14 Kasım 2014 yılındaki yeni Din Konsept kabul edildikten sonra önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu önemli belgede Kırgızistan'da din eğitimi meselelerine de yer verilmiştir. Bu nedenle, uygulamanın bir parçası olarak, ülkenin dini eğitim sistemini yeniden şekillendirmek için aktif reformlar yapılmaktadır. Örneğin, Temmuz 2015'te İ.Arabaev adındaki Kırgız Devlet Üniversitesi'nde örnekleme olsun diye bir ilahiyat koleji açılmış ve devlet mezun olanların diplomasını tanımıştır. Bunun dışında 2016 yılından itibaren pilot (deneme) uygulaması ile devletin ortaokullarının 10 okulunda "Din Medeniyeti Tarihi" dersi okutulmaya başlanmıştır. Bu süreçten günümüze okul sayısı 56'ya yükselmiş, pilot uygulama süreci devam etmekte ve gelişmektedir. Eğer bu pilot uygulama süreci başarılı şekilde tamamlanırsa, 2019 yılının yeni Eğitim-Öğretim yılından itibaren ülkenin tüm devlet okullarında "Din Medeniyeti Tarihi" dersi okutulmaya başlanacağını Din İşleri Devlet Komisyonu başkanı Zayırbek Ergeşov Azattık Radiosu'nun "Ekspertter Taldayt" televizyon programında belirtmiştir (Asanov, 2018c).

Fakat bu dersin okutulmasında mesleki öğretmenlerin yetersizlik problemi de mevcuttur. Günümüzde bu dersi tarih öğretmenleri okutmaktadır. Ülke içinde bulunan ilahiyat fakültelerinden mezun olan öğrencilerin %90'ı kendi mesleki alanlarında çalışmıyorlar. Bunun en temel nedeni maaşın az olmasıdır. Aldıkları maaş bir aylık harcamalarına değil haftalık harcamalarına yetmemektedir. Bu yüzden ilahiyat fakülteleri mezunları genellikle yurtdışı (büyük kısmı Rusya'da) ve yurtiçinde ticaret, inşaat, hizmet, tarım, çiftçilik gibi işlerde çalışmaktadırlar. Bu nedenle devlet okullarında Adep dersi, Din Medeniyeti Tarihi derslerini diğer meslek öğretmenleri vermektedir.

2012 yıllarında bu sorunu çözmek amacıyla ve ilahiyatçıları kendi mesleğinde devletin eğitim kurumlarında çalıştırmak için Türkiye Bışkek Büyükelçiliği'nin Dini Müşavirliği Türk ilahiyat fakültelerinden mezun olanlara yönelik proje başlatmıştır. Bu projede Türk ilahiyat fakültelerinden mezun olanlar kendi alanında devletin eğitim kurumlarında çalışacak olan öğrencilerine 200 dolarlık ek burs sağlanmıştır. Örneğin okulda çalıştığı için devletten aldığı maaş 200 dolar ise Türkiye Bışkek Büyükelçiliği'nin Dini Müşavirliği'nden ek bursla aylık geliri 400 dolar olacaktır. Bununla bir aylık hayat geçimini rahatlıkla sürdürebilir demektir. Fakat bu proje çok uzamadan duraksatılmış ve proje halen yürütülmemektedir.

Devlet okullarında Din Medeniyeti Tarihi dersini okutulması iyi bir gelişmedir. Fakat devlet, bu dersi okutmada alanla ilgili mesleki öğretmenlerin olmaması yüzünden ayrı bir problemle karşı karşıya gelmektedir. Bu sorunların çözülmesinde devlet ne yaparsa yapsın ülkenin ekonomik durumu gelişmedikçe ve öğretmenlerin maaşına zam yapılmadıkça aynı problemle karşılaşacaktır. Bu yüzden Din Medeniyeti Tarihi dersinin devlet okullarında okutulması, dini alandaki uzmanların okutmaması nedeniyle sadece dinlerle ilgili temel bilgileri vermekle sınırlı kalacaktır.

3.4.8. Yurtdışında Din Eğitimi ve Devletin Önerisi

Kırgızistan bağımsızlığını kazanmasıyla birçok ülkeye kapısını açmış veya birçok ülke Kırgızistan'a kapısını açmıştır. Kırgızistan vatandaşları yurtdışına daha çok bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren çıkmaya başlamıştır. Kırgızistan'dan gitmiş olan vatandaşlar yabancı ülkelerin iş, eğitim, ticaret, inşaat vs., sektörlerinde kendi yerlerini bulmaya çalışmışlardır. Bunların arasında din eğitimi için giden vatandaşlar da olmuştur. Günümüzde Kırgızistan'ın dini alanda önde gelen birçok din adamı da yurtdışında dini eğitim almıştır.

14 Kasım 2014 yılında kabul edilen yeni Din Konsept'inin uygulanmasının bir parçası olarak dini eğitim alanı ele alınmıştır. Aralık 2017 yılında konu ile ilgili Bulan Enstitüsü'nün (Bulan Institute for Peace Innovations) Kırgızistan'daki temsilciliği ve Din İşleri Devlet Komisyonu ile beraber yurtdışındaki dini eğitim raporunu yayınlamıştır. Bu raporda yurtdışındaki dini eğitimin avantajları ve dezavantajları, farklı ülkelerin dini kurumlarının özellikleri ele alınmıştır. Rapor, ülkede bulunan din adamlarının, dini alandaki uzmanların ve yurtdışında dini eğitim gören öğrencilerin fikirlerinden istifade edilmiştir. Raporun ilk defa yapılması ve din adamlarının

görüşlerinden de istifade edilmesi ayrı bir öneme sahip olduğunu gösterir (Bulan Institute, 2017b).

Kırgızistan vatandaşları günümüzde Pakistan, Türkiye, Ürdün, Mısır, Suudi Arabistan gibi ülkelerde dini eğitim almak için ülkeden ayrılmaktadırlar. Bunların çoğu erkek öğrencilerden oluşmaktadır. KMDİ’nde çalışanlarının çoğu yurtdışından İslami eğitim alanlardır. Mesela Pakistan’daki dini okullarda okuyan Kırgız vatandaşları arasında şu andaki KMDİ başkanı, ilk dini eğitiminden sonra Maksat Hacı Toktomuşev, Bişkek şehrinin baş imam hatibi Sadridin Hacı Macidov, Alimler Konseyi’nin üyesi Kabılbek Hacı Akmatov gibi dini önderler olmuştur (Bulan Institute, 2017b: 9-10). Pakistan’a 2014 yılına kadar Kırgız vatandaşları dini eğitim için çok gitmiştir. Daha sonraki yıllarda Pakistan hükümeti medreseleri reform yapmak için yabancı öğrencilere kotasını azalttıktan sonra Kırgız öğrencilerin sayısı da azalmıştır. Bilindiği üzere 2013 yılı Pakistan’da medreselerin sayısı 13 binden fazlaydı ve 2 milyona yakın öğrenci bu medreselerde eğitim görüyordu. Medreselerin çoğu Tebliğ Cemaati, Ahl-u Hadis gibi yerli dini cemaatlara aittir. Bunların dışında Pakistan’da Deobandiya medreseleri yaygındır (İpatov, t.y: 203). Fakat Pakistan’da okuyan öğrencilerin diplomalarını Kırgız Devleti tanımamaktadır. Zira iki ülke arasında eğitim ile ilgili anlaşma bulunmamaktadır.

Türkiye’de dini eğitim gören öğrenciler 1992’de Türkiye’nin başlattığı “Büyük Öğrenci Projesi” ile gelmeye başlamışlardır. Bu proje yurtdışından ve özellikle SSCB’den ayrılan, Türk dili konuşan ülkelere öğrencileri getirmiştir (Öztürk, 2014: 43). Daha sonra TDV’nin başlattığı eğitim yatırımları da ayrı bir öneme sahip olmuştur. Türkiye’ye dini eğitim için giden öğrenciler genellikle İmam-Hatip liselerinde, devlet üniversitelerinin ilahiyat fakültelerinde eğitim görmektedirler. Öğrenciler Türkiye’ye kendi imkanları, Yabancı Öğrenci Seçimi (YÖS), Türkiye Bursları programı ve bir dönem için Mevlana Değişim Programı gibi programlarla gitmektedirler. Türkiye Bursları ve Mevlana programı ile gelenlere Türkiye Hükümeti tarafından burs imkanı sağlanmaktadır. Türkiye’deki dini eğitim diğer ülkelerin dini eğitim sisteminden farklı olarak dini eğitim ile beraber pozitif bilimleri vermesiyle ayırt edilmektedir. Türkiye’den dini eğitim alıp mezun olanlar arasında KMDİ’nde çalışanlar, Alimler Konseyi’nde üye olanlar, ilahiyat fakültelerinde, devlet kurumlarında çalışanlar ve kendi dini araştırma kurumlarını kuran mezunlar da vardır.

Kırgızistan vatandaşları Ürdün'e de İslami eğitim almaya gitmişlerdir. Bunların başında KMDİ'ne ilk müftü olan Kimsanbay Hacı Abdrahmanov okumuştur. Daha sonraki nesilden ise Kırgızistan'daki ünlü ilahiyatçı Kadir Malikov da Ürdün'de eğitim görmüştür. Günümüzde de Ürdün'de okuyan yüzlerce öğrenci mevcuttur (Bulan Institute, 2017b: 14).

Mısır'da ise Kırgızistan'ın ünlü dini liderlerinin birçoğu eğitim görmüştür. Kırgız vatandaşları Mısır'daki El-Ezher Üniversitesi'nde de okudular. Bu üniversitede zamanında Kırgızistan'ın dini alanında aktif rol oynayan Alimler Konseyi'nin başkanı Abdışükür Narmatov, KMDİ'nin başkan yardımcısı Zamir Rakıev, Kırgızistan İslam Üniversitesi'nin eski rektörü Mars İbraev, Narın Kazıyatı'nın İmam Hatibi Mambetasan İbraev gibi birçok alim dini eğitim görmüşlerdir. El-Ezher Üniversitesi'nde, günümüzde 500'e yakın Kırgız vatandaşı eğitim görmektedir (Bulan Institute, 2017b: 10).

Suudi Arabistan'da da Kırgız vatandaşları İslami eğitim almaktadırlar. Bu ülkeye okumaya giden öğrenciler genellikle Mekke, Medine, Cidde'deki Um-el Kura, Medine İslam Üniveritesi gibi eğitim kurumlarına meraklılardır. Kırgızistan'ın ünlü dini lideri Çubak Hacı Calilov, Batken İl İmam Hatibi Musa Coldoşev gibi din adamları Suudi Arabistan'da dini eğitim almışlardır (Bulan Institute, 2017b: 9). Günümüzde Suudi Arabistan'ın üniversitelerinde okuyan Kırgız gençleri bulunmaktadır. Fakat Kırgızistan'ın dini uzmanları Suudi Arabistan'da dini eğitim almayı önermiyor. Zira Kırgızistan halkı Hanefi-Maturidi mezhebine mensup, Suudi Arabistan ise Vehhabilik ideolojisine mensuptur. Bu nedenle ideolojik karışıklık olması Kırgızistan'ın dini güvenliğine tehdit yaratabilmektedir. Suudi Arabistan'da okuyan öğrenciler için gerekli tüm şartlar yerine getirilmiştir. Eğitim, kalacak yer, yemek, ücretsiz olup burs, tatillerde ülkelerine gidiş-dönüş uçak biletine kadar temin etmektedir. Bu yüzden Kırgız öğrenciler Suudi Arabistan üniversitelerini de tercih etmektedirler (Bulan Institute, 2017b: 16).

Bunların dışında Kırgız vatandaşları Orta Doğu'daki diğer ülkelerde de dini eğitim görmüşlerdir. Örneğin günümüzde Kuveyt ve İran'da okuyanlar vardır ve Irak, Libya, Suriye'deki çatışmalar başlamadan önce bu ülkelerin üniversitelerinde Kırgız vatandaşları da eğitim görmüşlerdir. Ama günümüzde Irak ve Suriye'de dini eğitim alan öğrenciler yoktur. 2014 yılına kadar KMDİ Mısır, Kuveyt, Ürdün ve Suudi Arabistan'a öğrenci göndermişlerdir. Fakat 2014 yılından sonra KMDİ bu ülkelere öğrenci

göndermemektedir. Buna sebep olarak da Orta Doğu'da yaşanan siyasi ve dini krizler olmuştur. Lakin KMDİ öğrenci göndermiyorsa da kendi imkanlarıyla turist olarak gidip veya başka yolları kullanarak dini eğitim için ülkeden ayrılan öğrencilere günümüzde de rastlamak mümkündür.

Dini eğitim için kısa bir süre için (3 ile 6 ay arası) kurslara gidip Hindistan, Bangladeş, Sri Lanka gibi ülkelerde okuyanlar veya davet yapanlar da vardır. Bunların çoğu medrese geleneğinde eğitim görmektedirler. 2012 yılında Kırgızistan'ın Narın ilinin Cungal ilçesinde küçük yaştaki çocukların dini eğitim için Bangladeş'e götürüldüğü açığa çıkmıştır (Şambetov, 2012). Bununla ilgili eski milletvekili ve eski Din İşleri Devlet Komisyonu başkanı K.Osmonaliev 18 yaşını doldurmayan vatandaşları yurtdışına dini eğitim almasını yasaklayan "Dini Eğitim" Kanun taslağını hazırlamıştır. Yasa taslağı, ilgili komitece onaylanmış fakat Cogorku Keneş'in genel toplantısında reddedilmiştir (Baktibaev, 2013b).

Din İşleri Devlet Komisyonu, Kırgızistan vatandaşlarına, yurtdışındaki dini eğitim kurumlarının listesini çıkarmıştır. Oluşturulan bu listenin KMDİ ve konu ile ilgili diğer devlet kurumlarıyla birlikte onaylanması planlanmaktadır. Bununla birlikte dini eğitim için giden vatandaş o eğitim kurumundan kabul mektubu alması, gerekli evrakları ile Din İşleri Devlet Komisyonu'nda kayıt yaptırması gerekmektedir. Günümüzde Din İşleri Devlet Komisyonu ile KMDİ yurtdışında İslami eğitim almak isteyen vatandaşlarına aşağıdaki 10 (on) dini eğitim kurumunu önermektedir:

1. El-Farabi Kazakistan Milli Üniversitesi,
2. Kazakistan-Mısır "Nur" İslam Üniversitesi,
3. İmam Buhari İslam Enstitüsü (Özbekistan),
4. İmam Aazam Ebu Hanefi Numan bin Sabit adındaki Tacikistan İslam Enstitüsü,
5. Rusya İslam Enstitüsü,
6. Kazan İslam Enstitüsü (Tataristan),
7. Moskova İslam Enstitüsü,
8. Türkiye'nin devlet üniversitelerindeki tüm İlahiyat Fakülteleri,
9. Malezya'nın Uluslararası İslam Üniversitesi,
10. Mısır'ın El-Ezher Üniversitesi.

Bu dini eğitim kurumlarının seçilmesinde bazı kriterlere bakıldığı belirtilmiştir. Dini eğitim kurumunun dini eserleri okutmasının yanı sıra modern ve sosyal bilimlerin okutması da istenmiştir. Bunun dışında dini eğitim kurumunun tarihi, prestiji, eğitim kalitesi değerlendirilmiştir. Yukarıdaki 10 üniversitenin haricinde kalan yurtdışındaki dini eğitim kurumlarına Kırgızistan vatandaşlarının gitmesine izin verilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Zira Suudi Arabistan, Pakistan, Ürdün gibi ülkelerdeki dini eğitim Kırgızistan'ın yerli Geleneksel İslam'ına karşı gelmektedir. Bilindiği üzere bu ülkelerde Selefi-Vehhabilik veya diğer mezhep eğitimleri verilmesiyle öğrenciler mezun olduktan sonra geri döndüklerinde yerli Geleneksel İslam'a karşı ideolojilerin de ülkeye sokulacağını belirtmek mümkündür (Bulan Institute, 2017b: 28).

3.5. Kırgızistan'da Faaliyet Gösteren Dini Organizasyonlar

Bilindiği üzere Kırgızistan'da 30'dan fazla dini mezhep faaliyetlerini sürdürmektedir. Din İşleri Devlet Komisyonu'nun analitika bölümünün uzmanı Zamirbek Tursunbekov'la olan görüşmede Kırgızistan'da dini kurumlarını açan veya maddi-manevi destek verenlerin başında hangi ülkelerin organizasyonları olduğunu sorduğumuzda “İslami alanda Türkiye, Suudi Arabistan, Pakistan ve Hıristiyanlık kurumları açanlardan ise Güney Kore, Amerika, Almanya gibi ülkeler” olduğunu belirtmiştir. Bunların her birinin en az bir dini kurumu mevcuttur.

3.5.1. Kırgızistan'ın Laiklik Modeli ve Dini Kurumlarla Olan İlişkisi

Bağımsızlık sonrası 2014 yılına kadar Kırgızistan din konusuna yeterince önem vermemiştir. Bu Cumhurbaşkanı'nın 7 Şubat 2014 yılındaki 24 Sayılı “Kırgız Cumhuriyeti Savunma Konseyi'nin Dini Alanda Devlet Politikası Konusundaki Kararlarının Uygulanması ile İlgili” Karar'da da belirtilmiştir (www.kabar.kg, 7 Şubat 2014).

Kırgızistan'ın laiklik modelinin sınırları ve kapsamı Anayasanın, “İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili” kanun ile belirlenmiştir. 14 Kasım 2014 yılındaki devletin yeni Din Konsept'inde Kırgızistan dini alandaki politikalarını ve laiklik modelini daha da açıklığa kavuşturmuştur. Devlet, Anayasa'nın 1.maddesinde laik devlet olduğunu belirtmiştir. Son olarak 27 Haziran 2010 yılında referandumla kabul edilen Anayasa'nın 4, 7, 16, 20 ve 32.maddelerine göre “...dini organizasyonların siyasi parti kurması, dini kültlerin siyasi amaç gütmesi yasaktır; ülkede dini temele dayalı siyasi partilerin

kurulmasına izin verilmez; Kırgız Cumhuriyeti'nde hiçbir din devlet dini veya mecburi din olarak kabul edilemez; din ve tüm kültürler devletten ayrılmıştır; dini kurumlar ve kültürlerin üyelerinin, devlet kurumlarının faaliyetlerine müdahale etmesine izin verilmez; ülke içinde kimsenin diğer özellikleri yanında ve dini tercihi yüzünden aşağılanamayacağı ve hak ve özgürlüklerinin ihlal edilemeyeceği; herkes dini inanç, maneviyatla ilgili ve kültürel özgürlük hakkına sahiptir; herkesin vicdan ve dini özgürlüğü güvence altındadır; herkes kendi başına veya başkaları ile birlikte dinini tercih etme veya etmeme hakkına sahiptir; herkes dinini veya inancını tercih etmede özgürdür; kimse dinini ve başka inançlarını bildirmeye veya onlardan vazgeçmeye mecbur edilemez; uluslararası hukukun genel olarak tanınan ilke ve normlarına, insan hakları ile ilgili Kırgız Cumhuriyeti tarafından onaylanan uluslararası anlaşmalara ve sözleşmelere uygun olarak temel insan hak ve özgürlükleri tanınır ve taahhüt edilir...” denilmiştir (Kırgız Cumhuriyeti Anayasa'sı, 2010). Dolayısıyla Anayasa bireylere temel hak ve özgürlüklerin yanı sıra dini hak ve özgürlükler tanınırken, din-devlet ilişkisinin ise, laik temele oturtulacağı belirtilmiştir.

31 Aralık 2008'deki “İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili” kanun ise Anayasa'daki din ve dini organizasyonların faaliyet sınırını ve kapsamını, işlevini ve görevlerini açıklamıştır. Kanundaki bazı maddelere göre “*tüm dinler ve dini kurumlar Kanun'a göre eşittir; dini kurumlar hariç devletin eğitim kurumlarında dini örgütlerin oluşturulmasına izin verilmez; dini kurumları oluşturmada yetişkin 200 kişi başvurusu ve Kırgızistan'da daima ikamet eden kişiler olması gerekmektedir; dini kurumlar Din İşleri Devlet Komisyonu'nda tescillenmeden faaliyet göstermesine ve çalışmasına bu Kanun'a göre yasaklanır; kayda geçmeyen dini kurumun adından faaliyet yürüten kişi Kırgız Cumhuriyeti'nin yasalarına göre cezalandırılır, dinlerin veya mezheplerin dini kurumlarının faaliyetlerini koordine etme ve yönlendirme için onların merkezi başkanlıkları – dini idaresi, birlikleri, konferansları oluşturabilirler; merkezi başkanlıkları ülkenin en az dokuz vilayetinde (iller, Bişkek ve Oş şehirleri) faaliyet gösteren dini mezheplerin dini kurumları tarafından kayda geçen kurumsallaştırma toplantıları (kurultay, konferans vs..) tarafından oluşturulur; aynı dini tercih eden en az on dini cemaat varsa, onların en az bir tanesi Kırgız Cumhuriyeti'nin toprağında en az on beş sene faaliyet göstermiş olsa, dini kültürel (birlik) oluşturulur; çocukluk dönemindekileri dini kurumlara çekmeye izin verilmez; Kanun gereğince dini kurumlar, dini incelemeye tabi olarak yasaların gerektirdiği şekilde dini literatürü, diğer basılı,*

audio-video materyallerini ve dini materyalleri üretme, edinme, dağıtma hakkı tanınırken, bunlardan “Anayasal düzeni değiştirmeye, dini hoşgörüsüzlüğe, toplumun ahlaki değerlerini bozmaya yönelik çağrılar içerenleri yasaktır” denilmiştir. Dini örgütlerin medyada ve çeşitli dergilerde dini anlatma ve propaganda yapma hakkı güvence altına alınmıştır (Kırgızistan’ın “İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili” Kanunu, 2008).

Din İşleri Devlet Komisyonu’nun analitika bölümünün uzmanı Zamirbek Tursunbekov’la olan görüşmede de *“Şuan Kırgızistan din-devlet ilişkisinde kendi modelini bulmuş değildir. Fakat Kırgızistan din-devlet ilişkisinde ileri seviyeye ulaşmak için gelişme sürecindedir. Devlet, toplumun dini ve sosyo-kültürel gelişmesinde önemli ölçüde rol oynayan tarihi ve Geleneksel Dinler olarak sayılan İslam’ın Hanefi mezhebi, Maturidi akidesi ve Ortodoks Hıristiyanlığı’nın gelişmesinde destekte bulunacaktır. Bu görüş 2014’deki yeni Din Konsept’te de belirtilmiştir”* ifadesini kullanmıştır. Dolayısıyla devletin Kırgızistan’da artık dinin ve dini örgütlerin ayrılık nedeni olmayacağı, farklı bir din-devlet ilişki modeline geçişi öngörmesi anlamına gelmektedir.

Zira devlet, bağımsızlıktan sonra Kırgızistan’da tarihi din olarak ve geniş anlamda İslam ve Hıristiyan dinini tanıırken, 2006 yılındaki Din Konsept’te Sünni İslam ve Ortodoks Hıristiyanlığı’nı tarihi ve geleneksel din olarak tanımlamıştır (Din Konsepti, 2006: 3). Devlet 2014 yılındaki yeni Din Konsept’te ise İslam’ı daha da ayırarak Sünni İslam’ın Hanefi mezhebi ve Maturidi akidesini tarihi ve geleneksel din olarak ilan etmiştir. Bu nedenle Hanefi mezhebi ve Maturidi akidesinin gelişmesinde katkıda bulunacağını da belirtmiştir (Din Konsepti, 2014: 15). Devlet, yeni Din Konsept’te *“Kırgızistan’ın, dini alanını etkili bir şekilde düzenlemek için hükümet, devlet kurumları ile STK’lar, özellikle de dini kurumlar ve dernekler arasındaki işbirliği düzeyinin artırılması yoluyla Orta Asya bölgesindeki ağırlıklı Müslüman nüfusa sahip laik bir demokratik devlet modeli yaratacaktır”* denilmiştir (Din Konsepti, 2014: 4).

Fakat, Kırgızistan din-devlet ilişkileri konusunda hala yol arama çabasıdadır. Devlet, laiklik modelini belirlemede diğer yabancı devletlerin tecrübelerine ihtiyaç duymaktadır. Örneğin 28-29 Eylül 2017 ve 15-16 Kasım 2018 tarihlerinde Cumhurbaşkanlığı İdaresi, Din İşleri Devlet Komisyonu, KMDİ ve konu ile ilgili diğer STK’ların düzenlemesiyle Kırgızistan’ın ev sahipliğinde “İslam – Çağdaş Laik Devlette” konulu başlık altında devlet adamları, din adamları, uzmanlar, siyasetçiler,

bilim adamları vs., katılımıyla uluslararası konferans düzenlenmiştir. Bu bakımdan devletin sunulan önerileri, bildirimleri dikkate alarak Kırgızistan'ın tecrübesinde uygun bir laiklik modelini geliştirmek istediği görülmektedir (İslam V Sovremennom Svetskom Gosudarstve, 2018).

Devletin laiklik modelini arama çabası bir gelişme olarak görülebilir. Zira devlet, kendisini ne kadar laik bir devlet olarak tanımlasa da bazen siyasette, siyasetçilerle dini liderlerin beraber hareket ettikleri bilinmektedir. Bazen din adamları siyasi süreçlere aktif olarak katılıp devletin yönetimine eleştiride bulunmaktadır. Bunların dışında sosyal, eğitim ve kültürel alanda da halk arasında karmaşık durumlar sık sık yaşanmaktadır. Bir yandan toplumun seküler kesiminin bir kısmı laiklik ilkesini “ateist” olarak yanlış anlaması toplum içinde karşıtlıklara neden olduğunu söylemek mümkündür. Önceki başlıklarda belirtildiği gibi Kırgız toplumunda İslami kılık-kıyafet, hicap, sakal, dış görünüm en çok tartışılan konulardandır. Bu tartışmaların sebebi olarak da toplumun hem dindar kesimi hem seküler kesiminin “*Din*” veya “*Laik*” kavramları hakkında az veya yanlış bilgiye sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Bunun için devlet bazen öne çıkan sorulara ve sorunlara çözüm bulmakta zorlanmaktadır. Bu nedenle uluslararası tecrübeleri kendi yerel şartlarında kullanmak istediği iyi bilinmektedir.

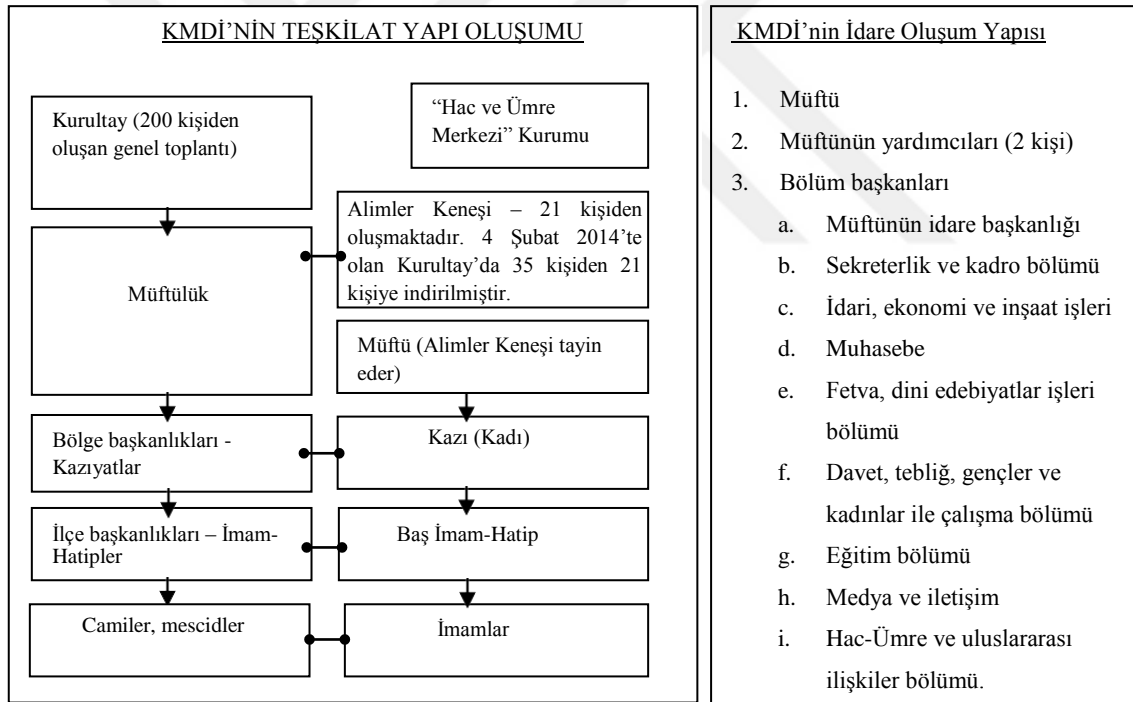
3.5.2. İslami Organizasyonlar

Kırgızistan nüfusunun çoğu Müslüman'dır. Bu nedenle İslami kurumlar günümüzde 2856 adet (toplam 3257 dini kurum vardır) olup ülkedeki dini kurumların yaklaşık %80'ini oluşturmaktadır (Din İşleri Devlet Komisyonu uzmanı Zamirbek Tursunbekov'la olan görüşme, 28 Ağustos 2018). Bunların çoğalmasında iç ve dış faktörler etki etmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla Kırgızistan din özgürlüğünü almış ve toplumun dini ihtiyaçlarını karşılamak için ülkenin farklı bölgelerinde camilerin, medreselerin, dini amaç güden farklı vakıfların ve derneklerin açılması hız göstermiştir. Ülke içinde dini kurumların yaklaşık %80'inin İslami kurumların oluşturulmasında camilerin artışı belirgindir. Yani ülkedeki İslami dini kurumların (mescid, cami, medrese vs.) çoğalmasında yabancı ülkelerin finansal yardımları büyük ölçüde etki etmiştir. Bunlar Suudi Arabistan ve diğer Arap ülkeleri, Türkiye, Pakistan gibi ülkeler olmaktadır. İlk başta camileri inşa etmek için Arap ülkeleri destek sağlarken daha sonra Türkiye, Pakistan ülkeleri de desteklerini vermiştir. Cami, medrese ve diğer bazı İslami

kurumlara çatı olan ve ülkedeki en büyük İslami kurum KMDİ sıranın ilk başında gelmektedir.

a. Günümüzde Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi (Muftiyat)

Ülkedeki en büyük İslami kurum olarak KMDİ sayılmaktadır. Bu dini kurumun Bişkek'te merkez başkanlığı (muftiyat), bölge başkanlıkları (kadıyat), Bişkek ve Oş şehri çapında faaliyet yürütür. KMDİ başkanı (müftü ve idaresi), Kadıyatları yöneten bölge, Oş ve Bişkek şehri başkanı olan kadılar (baş imam-hatipler) vardır. Bunun dışında ilçe başkanlıklarını yöneten imam-hatipler ve her bir camiyi imamlar yönetmektedir (Kabak ve Esengeldiev, 2011: 16). KMDİ'nin teşkilat yapısı ve KMDİ'nin idare oluşum yapısının bugünkü görünümü ve değişimi ile ilgili bilgiyi daha da anlaşılması için bu şekilde verilmesi doğru bulunmuştur:

KMDİ'nin temel amaç ve görevleri ülkede yaşayan Müslümanların manevi ve ahlaki ihtiyaçlarını karşılamak, geliştirmek; ülkede yaşayan Müslümanların birlik ve berebarlığını sağlamak; Kırgızistan'ın toprak bütünlüğünü korumaktır. Bu kurum, ülkede çıkan dini sorunları çözer, fetvalar çıkarır; KMDİ'nin biriminde olan cami, mescid, İslami eğitim kurumlar, vakıflar vd., kurumlara çatı olur, koordine eder; bayram namazlarını kılma çalışmalarını organize eder; İslami dini eserlerin kontrolü, basılması

ve dağıtılmasını yapar; yurtdışından gelen yardımları kabul eder ve İslami dini kurumları oluşturur (mescid, cami, medrese gibi); hac ve ümre organizasyonuna yardım eder; dini eğitim kurumlarının faaliyetini denetler, öğretim programını düzenler (Iusubov, 2015: 78). Bunların dışında ülke içinde ve dışında Kur'an-ı Kerim yarışmalarını, din bilgisi yarışmaları, Mevlid gecesi, dini kurumlar arası spor (futbol, voleybol vd.) turnuvaları gibi faaliyetleri de gösterir.

KMDİ'nin bölge başkanlıklarının daha sonra açıldığı bilinmektedir. Genel olarak KMDİ'nin bölge başkanlıklarının oluşum süreci 3 aşamada gerçekleştirilmiştir: 1997 tarihinde iki tane, 1999'da iki ve 2000'de bir tane, daha sonra dört tanesi 2003 tarihinde kurulmuştur (Kabak ve Esengeldiev, 2011: 17). Kadılıkların kurulmasındaki temel faktör toplumun büyük ölçüde dine yönelmesi olarak değerlendirilebilir. Bu ilgi neticesinde bölge, ilçe, kasaba, köylerde yeni camilerin, medreselerin ve diğer İslami kurumlarının açılması ve çoğalmasını söylemek mümkündür.

Günümüzde KMDİ'nin bölgesel teşkilat yapısı bu şekildedir;

1. Bişkek şehir kazıyatı,
2. Narın il kazıyatı (merkezi Narın şehri),
3. Celal-Abad il kazıyatı (merkezi Celal-Abad şehri),
4. Talas il kazıyatı (merkezi Talas şehri),
5. Isık-Göl il kazıyatı (merkezi Karakol şehri),
6. Çüy il kazıyatı (merkezi Bişkek şehri),
7. Oş il kazıyatı (merkezi Oş şehri),
8. Batken il kazıyatı (merkezi Batken şehri) (<https://muftiyat.kg/>).

Kadılıkların faaliyet alanı veya görevi köy mescidinden başlayarak kasaba, ilçe ve bölge şehirlerine kadar dini yapılara hizmet sunmaktır. Bunlar, ülkenin bütün bölgelerinde dini eğitim merkezlerini, camileri, cemaatleri, İslami dini organizasyonları vb., kurumları ve Müslümanları bir araya getirme görevi gereğiyle Kadılıkları düzenlemişlerdir. Köy, kasaba, ilçe merkezleri ve şehirlerdeki dini bayramları düzenler, kurbanları, sadaka ve zekatları, fitreleri toplar, dağıtır ve diğer cenaze, nikah gibi faaliyetleri organize eder, hizmet verir (Büyükalaca, 2003: 154).

Bunların dışında Din İşleri Devlet Komisyonu "Analitika Bölümü" uzmanı Zamirbek Tursunbekov'la görüşmede belirttiğine göre KMDİ biriminde 2647 mescid ve cami

vardır. Bunun dışında KMDİ Eğitim Bölümü'ne ait 92 (kayda geçeni 115) İslami eğitim kurumları (medrese, kuran kursları, enstitü vb.) ve KMDİ birimine giren İslami vakıflar, dernekler, topluluklar faaliyet göstermektedir. KMDİ bunlara maddi ve manevi destek sağlamaya veya sponsor bulmaya çalışır. Günümüzde de KMDİ yerli ve yabancı İslami kurumlarla işbirliğini sürdürmekte ve İslam'ın gelişmesinde katkıda bulunmaktadır. Bunun en önemli göstergesi olarak Arap ülkelerinin, Rusya'nın ve özellikle Türkiye'nin Diyanet İşleri Başkanlığı, TDV ve diğer İslami kurumları ile işbirliğini sürdürmektedir. Türkiye'nin Diyanet İşleri Başkanlığı tamamen devlete bağlı olup Kırgızistan'ın KMDİ'si gibi devlet dışı bir yapı değildir. Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığının kurumsallaşması KMDİ ile benzerdir fakat finansal kaynak Türkiye'nin devlet bütçesinden ayrılmaktadır. Dolayısıyla devlet bu kurumun bünyesinde çalışan tüm görevlilerine maaş vermektedir. Aynı zamanda yurtdışındaki bazı ülkelerde Türkiye'nin Büyükelçiliklerinde din müşavirliği birimi de mevcuttur. Bunlar Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yurtdışındaki faaliyetlerini yürütmektedir. Kırgızistan'daki din müşavirliği de Kırgız toplumunun dini gelişmesinde büyük katkılar sağlamaktadır. Bunların en önemli göstergesi olarak dini eserleri Kırgızca olarak yayınlamakta ve halka ücretsiz olarak dağıtmakta, dini alanda akademik katkı sağlamaktadır.

b. İslami Alandaki Diğer Vakıf, Dernek ve Organizasyonlar

Günümüz Din İşleri Devlet Komisyonu'nda tescillenen ve KMDİ'nin biriminin dışında kalan İslami alanda faaliyet yürüten 66 organizasyon vardır (Din İşleri Devlet Komisyonu, 12 Aralık 2018). Bu organizasyonların temel görevleri ve amaçları aynı olup, faaliyet alanları ve çalışma metodları farklı olmaktadır. Kimileri yabancı ülkelerin İslami kurumlarından destek almakta kimileri yerli halktan veya işbirliği yaptığı diğer kurumlardan destek almaktadırlar. Kırgızistan'da yabancı İslami organizasyonların en başında gelen "As Salam" Vakfı (Kuveyt), "Al Vakıf Al İslami" (Suudi Arabistan), "Dünya Müslümanları Gençlik Birliği" (Kuveyt) gibi kurumlar durmaktadır. Kırgızistan'ın bağımsızlığının ilk senelerinde Suudi Arabistan'dan gelen "Al Vakıf Al İslami" Vakfı Kırgızistan'ın merkezi camisinin inşaatına destekte bulunmuştur. Bunun dışında birçok yerde de mescid, cami ve medreseler kurmuştur (Maltabarov, 2017: 411). "Dünya Müslümanları Gençlik Birliği" ise Kırgızistan'ın sosyal hayatına yardımda bulunan, sistemli ve düzenli faaliyet gösteren bir İslami kuruluştur. Bunlar ilk başta cami ve medrese gibi dini yapıları inşa ederken 2006 yılından itibaren sosyal yapıları

(yetimhane, kütüphane, gençler için spor salonları vs..) onarma veya yeniden inşa etmeye de başlamıştır (Malikov, 2009: 81). Yerli İslami organizasyonlardan ise “Adep Başatı” Vakfı, “Mutakallim” Kadınları Geliştirme Vakfı, “Çeç Töbö Ata” Vakfı, gibi organizasyonlar aktif bir şekilde faaliyetlerini yürütmektedirler.

“Adep Başatı” Vakfı tamamen yerli bir vakıf olup kurucularının çoğu Mısır’ın El-Ezher Üniversitesi, Kair Üniversitesi’nden mezun olan Kırgız öğrencileri olmuştur. Bunların başarılı bir şekilde çalışmasının nedeni olarak faaliyet programının yalnızca sosyal yönelimindedir. Vakfın yönetimi dini radikalizm, ekstremizm politikanın bir parçası olmak istemediğinden, aktif katılımı dikkate alarak resmi din adamları ve yetkililerle tartışmaktan kaçınmaya çalışmaktadır. Örgütlenmesinde de sistemli ve düzenli programları mevcuttur. Vakfın idare yönetimi iki yılda bir değişmektedir (Malikov, 2009: 81).

“Mutakallim” Kadınları Geliştirme Vakfı genel olarak Müslüman kadınların dini eğitimini geliştiren, dini özgürlük ve haklarını koruyan, sosyal hayatını iyileştiren kurum olarak bilinmektedir. “As Salam” Vakfı ise yerli olarak bilirse de finansal kaynağın Kuveyt devletinden geldiği bilinmektedir. Son zamanlarda vakıf Kırgızistan’ın halkı için büyük projeler gerçekleştirmektedir. Örneğin yetimlere, çok çocuklu fakir ailelere, engellilere maddi yardım vermekte, hatta evlerini bile inşa etmektedir.

Genel olarak İslami vakıflar cami, hastane, okul, köprü, inşa etme veya onarma, köylere temiz su getirme, fakirlere, yetimlere, huzur evlerine maddi-manevi destek sağlama gibi hayırlı işlerle uğraşırlar ve çoğunun merkezleri (34 tanesi) Bişkek şehrinde yer almıştır. Bunun dışında İslami değerleri yaygınlaştırmak için çeşitli dini eğitimleri, kursları düzenler, Müslümanların dini ve sosyal hayatının iyileşmesi için faaliyet gösterirler.

Yukarıdaki bahsi geçen dini organizasyonların dışında günümüzde birçok İslami organizasyon da kendi çapında faaliyet yapmaktadırlar ve onların listesini tablo şeklinde vermek mümkündür. Zira her birini ele alma şansımız yoktur ve bu konu ayrı bir araştırmayı talep etmektedir.

Tablo 7: Kırgızistan’da bulunan İslami Vakıflar, Dernekler, Birlikler

№	BİŞKEK ŞEHRİ	ADRESİ

1	“İslam Araştırmaları Merkezi” Birliği	Bişkek
2	Uluslararası İslami Vakıf	Bişkek
3	Dini Vakıf “Ahadiyat”	Bişkek
4	Dini Organizasyon “Sunnat”	Bişkek
5	“As Salam” Vakfı	Bişkek
6	Uluslararası “Adam Ata” Merkezi	Bişkek
7	“Al Hizra” Birliği	Bişkek
8	“Zam Zam” İslami Hayırsever Vakfı	Bişkek
9	“Siroat” Vakfı	Bişkek
10	“Animet” Hayırsever Vakfı	Bişkek
11	“Bayram Yüksel” Vakfı”	Bişkek
12	“İhsan-Hayriya” Hayırsever Vakfı	Bişkek
13	“Amina” Kadınların Hayırsever Vakfı	Bişkek
14	“Ummul Hayrat” Kadınların Dini Vakfı	Bişkek
15	“Salam-Tıncık” Müslüman Kadınların Dini Birliği	Bişkek
16	“Çeç-Töbö Ata” Hayırsever Vakfı	Bişkek
17	“İslami Hayırsever Vakfı” Kamu Vakfı	Bişkek
18	“Caş Ümüt” Hayırsever Vakfı	Bişkek
19	“Şariyat” Özel Gazetesi	Bişkek
20	“Tagay Nur”	Bişkek
21	“Kültür ve Eğitim Merkezi” Kurumu	
22	Dini-Bilimsel ve Tıbbi Araştırma İslami Merkezi	
23	Kırgızistan’ın “Mutakallim” Kadınları Geliştirme Vakfı	
24	“Adep Başatı” Vakfı	Bişkek
25	“Dünya Dinlerini Araştırma Merkezi” Birliği	
26	“Dünya Müslümanları Gençlik Birliği” Dini Organizasyonu	
27	“Birinçi Kadam”	
28	“Iyık Birimdik”	
29	“Sultan Ahmet”	
30	“Altın Uya” Merhamet Evi	

ÇÜY İLİ		
1	“İslam Nuru” Birliği	Isık-Ata ilçesi, Drujba köyü
2	“Miloserdiya” Çocuk Barınak Müslüman Organizasyonu	Cayıl ilçesi, Cayıl köyü
3	“İslami Kültür Merkezi” Vakfı	Sokuluk ilçesi, Malovodnoe köyü
4	“Molodejnaya İnitsiativa” İslami Dini Vakıf	Kara-Balta şehri
5	“Tobo” Manevi Diriliş Topluluğu	Sokuluk ilçesi, Kün-Tuu köyü
6	“Cibek Colu”	Alamüdün ilçesi, Novopokrovka köyü
7	“Kant Pansiyon” Hayır Kurumu	Isık-Ata ilçesi, Dmitrevka köyü
8	“Amina Aci” İslami Organizasyonu	Tokmok şehri
OŞ İLİ		
1	“Şoropan Nuru” Güney Bölgesi Hayır Vakfı	Oş şehri
2	Kırgızistan’daki Uluslararası İslam İşbirliği Merkezi	Oş şehri
3	“Yıman-Bakit” Topluluğu	Oş şehri
4	“Al-Ansar”	Oş ili, Nookat ilçesi
5	OBV “İslam Medeniyeti Merkezi”	Oş şehri
6	“Mutakallim” Kadınları Geliştirme Vakfının Şubesi	Aravan ilçesi
7	“Mutakallim” Kadınları Geliştirme Vakfının Şubesi	
8	“Adep Başatı” Vakfının Şubesi	
9	“Adep Başatı” Vakfının Şubesi	Oş şehri
10	“Altın Muun”	Özgön şehri
ISIK GÖL İLİ		
1	“Adep Başatı” Vakfının Şubesi	Karakol şehri
2	“Mutakallim” Kadınları Geliştirme Vakfının Şubesi	Karakol şehri
3	“Mutakallim” Kadınları Geliştirme Vakfının Şubesi	
4	“Ak Mescid” Müslüman Kadınların Topluluğu	
NARIN İLİ		
1	“Adep Başatı” Vakfının Şubesi	

2	“İslam Taalimi” Müslüman Kadınların Birliği	Narin şehri
CELAL-ABAD İLİ		
1	“İslam Eğitimi Merkezi” Birliği	
2	“Mutakallim” Kadınları Geliştirme Vakfının Şubesi	Toktogul kasabası
3	“Altın Urpak” Hayır Kurumu	
4	“Suzak” Hayır Kurumu	Suzak ilçesi, Suzak köyü
5	“Adep Başatı” Vakfının “Celal-Abad” Şubesi	Celal-Abad şehri
TALAS İLİ		
1	“Adep Başatı” Vakfının Şubesi	Talas şehri
BATKEN İLİ		
1	“Adep Başatı” Vakfının Şubesi	Kızıl-Kıya şehri
2	“İslah” Vakfı	Kadamcay ilçesi, Kara-Döbö köyü
GENEL DİNİ ARAŞTIRMA KARAKTERİNDEKİ VAKIFLAR, DERNEKLER, TOPLULUKLAR (Bişkek şehrindeki yabancı İslami kurumların şubeleri)		
1	Ahmadi Müslüman cemaatinin Kırgızistan Misyonunun Temsilciliği	
2	“Al Vakıf Al İslami” Temsilciliği	
3	Kırgızistan’daki “Kurtuluş” Uluslararası İslam Organizasyonu	Günümüzde faaliyeti durdurulmuştur
4	“Dünya Genlik Birliği”	Toplam: 66

(Kaynak: Din İşleri Devlet Komisyonu, 12 Aralık 2018)

2013 yılında Kırgızistan’da faaliyet gösteren İslami organizasyonların sayısı 49 iken görüldüğü gibi günümüzde 66’ya ulaşmış durumundadır. Ülkedeki Müslüman toplumun sosyo-politik alanına olan katılımı insan hakları, eğitim ve sosyal durum, çeşitli İslami STK’ların oluşmasına yol açmıştır. Onların asıl amacı, yalnızca İslami gelenek ve kültürün canlanması değil, aynı zamanda ülkenin dini çoğunluğunun çıkarlarının desteklenmesidir. Elbette, İslami organizasyonların sayısındaki artışa, halkın dini bilincinin gelişmesi ve İslam’ın popüleritesinde önemli bir artış eşlik etmektedir.

3.5.3. Hıristiyan Organizasyonları

Bu başlık altında Hıristiyanların günümüz Kırgızistan'ında faaliyet yürüten dini organizasyonları ele alınacaktır. Fakat Hıristiyan kökenli dini organizasyonlarının sayı çokluğu nedeniyle ve konunun uzamaması için sadece Hıristiyanlığın hangi akımları, hangi bölgelerde ve kaç tanesinin faaliyet yürüttüğü hakkında bilgiler verilecektir.

Kırgızistan'da Hıristiyanların bir kaç akımı faaliyet yapmaktadır. Din İşleri Devlet Komisyonu'nun resmi sitesinde "Hıristiyan Dini Organizasyonları" bölümünde yer alan bilgilere göre ülke içinde günümüzde 375 Hıristiyan dini kurumu vardır. Onlardan Rus Ortodoks Hıristiyanlığı'na ait 48 kurum (kilise, hram, manastır, eğitim merkezleri vs..) ve Rus Ortodoks Hıristiyanlığı'ndan sapmış, kendi kurumunu kuran ve faaliyet gösteren 2 tane Ortodoks topluluğu mevcuttur. Katolikler'in 4, Baptistler'in 50, Yedinci Gün Adventistleri'n 30, Ellinci Güncüler'in 51, Yehova Şahitleri'nin 41, Lüteranlar'ın 20, Presbiteryenler'in 36, Karistmatlar'ın 43, Protestanlığın yabancı ülke misyonları 19, Protestan yönü baskın olmayan dini organizasyon sayısı 18 ve Hıristiyan kökenli diğer yabancı misyonların 3 dini kurumu vardır (Din İşleri Devlet Komisyonu, 6 Aralık 2018). Bunların dışında Kırgızistan'ın Milli Eğitimi Bakanlığı'ndan akredite almış 16 Hıristiyan kökenli eğitim kurumu mevcuttur. Yukarıda adı geçen Hıristiyan misyonlarına ait kurumların sayısı ve bölgesel dağılımını tablo şeklinde gösterilmiş, Hıristiyanlık'ın hangi bölgede aktif bir şekilde faaliyette olduğu belirtilmiştir.

Tablo 8: Kırgızistan'da faaliyet gösteren Hıristiyan kurumları

1. Rus Ortodoks Hıristiyanlığına ait Kurumlar		
No:	Bölgesel dağılımı	Sayıları
1.1.	Bişkek	5
1.2.	Çüy	21
1.3.	Isık-Göl	11
1.4.	Oş	2
1.5.	Celal-Abad	4
1.6.	Batken	3
1.7.	Talas	2
Toplam		48
2. Katolikler		
2.1.	Bişkek	3
2.2.	Celal-Abad	1
Toplam		4
3. Baptistler		
3.1.	Bişkek	11
3.2.	Çüy	21
3.3.	Narın	1
3.4.	Talas	4

3.5.	Isık-Göl	6
3.6.	Oş	1
3.7.	Celal-Abad	5
3.8.	Batken	1
Toplam		50
4. Yedinci Gün Adventistleri		
4.1.	Bişkek	16
4.2.	Çüy	18
4.3.	Narın	1
4.4.	Talas	1
4.5.	Isık-Göl	4
4.6.	Celal-Abad	1
Toplam		41
5. Lüteranlar		
5.1.	Bişkek	3
5.2.	Çüy	12
5.3.	Talas	1
5.4.	Isık-Göl	1
5.5.	Oş	1
5.6.	Celal-Abad	2
6. Protestanlık yönü egemen olmayan kurumlar		
6.1.	Bişkek	16
6.2.	Oş	2
Toplam		18
7. Presbiteryenler		
7.1.	Bişkek	13
7.2.	Çüy	18
7.3.	Oş	3
7.4.	Isık-Göl	2
Toplam		36
8. Karismatlar		
8.1.	Bişkek	22
8.2.	Çüy	14
8.3.	Batken	1
8.4.	Celal-Abad	1
8.5.	Isık-Göl	4
8.6.	Oş	1
9. Protestanlığın yabancı ülke misyonları		
9.1.	Bişkek	13
9.2.	Çüy	5
9.3.	Oş	1
Toplam		19

(Kaynak: Din İşleri Devlet Komisyonu, 6 Aralık 2018).

Bunların hepsi yabancı dini misyonların bir parçası olarak faaliyet göstermektedir. Misyonerlerin faaliyet yöntemleri, dinlerini yaymakta farklı yöntemleri kullandığını görmek mümkündür. Örneğin sosyal faaliyette bulunarak yetimlere veya fakirlere erzak dağıtma, sosyo-ekonomik durumu kötü olanlara yardımda bulunmak ve onların çocuklarına eğitim kampları, kültürel geziler, tatiller düzenlemesiyle birlikte Hıristiyan propagandası yapılmaktadır. Eskiden Kırgızistan'da yaşayan ve Hıristiyan dinine

mensup olanların çoğu Kırgız veya diğer etnik Müslümanlardan değildi. Kırgız veya diğer Müslüman etnik gruplardan olan vatandaşlardan Hıristiyan misyonerlerin aktif çalışması ile günümüzde Kırgız Baptistler, Kırgız Yehova Şahitleri, Kırgız Adventistler vs., gibiler de çıkmaktadır. Bu nedenle din değiştiren Kırgızlar öldükten sonra ölüyü toprağa vermede Müslüman Kırgızlarla Hıristiyan Kırgızlar arasında tartışmalar yaşanmaktadır.

3.5.4. Diğer Dinlere Ait Organizasyonlar

Günümüzde Kırgızistan çok dinli bir devlet olarak bilinmektedir ki otuza yakın dinin temsilcilikleri mevcuttur. Kırgızistan'da İslam ve Hıristiyanlığın dışında kalan diğer dinler veya akımlar da faaliyet yürütmektedir. Bunların sayıları azdır fakat kurumsallaşmış ve sistemli bir şekilde faaliyet gösteren organizasyonlardır. Bunlardan bir tanesi Budistlerin "Çamsen" topluluğu ve diğeri Yahudi topluluğu ve 12 tane de Bahai topluluğu mevcuttur. Yahudi ve Budist toplulukları Kırgızistan'da yaşayan etnik Yahudi ve Budistleri bir araya getiren, kendi topluluk üyelerine dinini, kültürünü öğreten bir topluluk olarak bilinmektedir. İkisi de Bişkek'te yer alıp faaliyet alanı Kırgızistan'da yaşayan etnik Yahudi ve Budistlere yöneliktir.

Bahailerin, Kırgızistan'ın bağımsızlığını elde etmesiyle geldiği bilinmektedir. Bahailerin temellerinin Kırgızistan topraklarına aktarılması, sanat yardımı ile gerçekleştirilmiştir: Bir dernek, takipçilerinin nazizm ve ırkçılık konusundaki olumsuz tutumunu gösteren danslar ve şarkılar oluşturmuştur. Onlar tüm etnik grupları ve dinleri birleşmeye davet etmektedirler. Bahailer'in Kırgızistan'ın Batken bölgesi hariç her yerinde kurumları vardır. Onlardan Narın ve Talas bölgesinde birer tane geri kalan bölgelerde ise ikişer tane kurumları faaliyet göstermektedir (Moldoaliev, 2015a: 20).

Bunların dışında dini organizasyon olarak kayda geçmeyen, STK adıyla faaliyet gösteren kurumlar da mevcuttur. Zamanında Moon Birleşme Kilisesi, Saenteloci gibi resmi faaliyette bulunduğu bilinse de daha sonra bunların faaliyet yapması yasaklanınca başka bir kurum altında spor, eğitim, ticaret gibi farklı alanlarda faaliyet yaparak kendi ideolojilerini dolaylı bir şekilde yaydığı bilinmektedir (Baktıbaev, 2011b).

Ülkenin laik ve demokratik devlet olması, yeni dinlerin Kırgızistan'a girmesi ve propaganda yapmasına neden olmuştur. Bağımsızlığın ilk yıllarında iki tane, günümüzde ise 30'a yakın dini akım faaliyet gösterirken gelecekte daha da çoğalacağı

ve Kırgızistan’da yeni bir dini durumu ortaya koyacağı öngörülmektedir (Aydaraliev, 2015).

3.6. Devletin Yeni Din Politikaları: Hedefleri ve Beklentileri

14 Kasım 2014 yılında kabul edilen 2014-2020 dönemi için devletin Din Konsept’i din alanını düzeltmede önemli ve belirleyici bir belge olmuştur. Kırgızistan’da 2020 yılına kadar din alanını düzeltmek için belli bir strateji üretilmiş ve bunun uygulanmasında devletin tüm kurumları görevlendirilmiş, ilgili STK’lar, dini kurumlar ile yasal çerçeve içerisinde işbirliği yapılacağı hedeflenmiştir. Devletin yeni din politikaları Orta Asya’da yeni bir din-devlet ilişkisi modelini oluşturacağını dile getirmiştir. Bununla devlet halk arasında yaygın, tarihi açıdan rol oynayan, ulusal gelenek göreneklere red etmeyen İslam’ın Hanefi-Maturidi mezhebinin gelişmesine katkıda bulunacağını açıkça bildirmiştir. Bunu yeni Din Konsept’te ulusal çıkarların bir parçası olarak ifade etmiştir. Bunun dışında dini kurumların oluşumu, tescili, kategorize edilmesi, faaliyet alanı gibi konularda yasal düzenlemelerin yeniden yapılması ve ilave çalışmalar yapılması kararlılığı sürmektedir. Devlet kurumları yetkililerinin dini kurumlar, dinle ilgili hukuki düzenlemeler, din bilgisini arttıran programların düzenlenmesi de beklenmiştir. Dini eğitimin standardize edilmesi ve bir düzene sokulması, müfredatın birleştirilmesi, öğretim kadrolarının akademik kalitesi, imamların dini potansiyelini artırma ve akredasyondan geçirme gibi problemlerin çözümü de hedeflenmiştir. Dini radikalizm, ekstremizm ve terörü önleme, terörle mücadele etmede devletin güvenlik organlarının, Din İşleri Devlet Komisyonu’nun ve KMDİ’nin fonksiyonel analizinin yapılması da özellikle belirtilmiştir.

3.6.1. Yapılan Din Reformlarının Sonuçları

Dini alanı düzeltmek için en önemli adım 2014 yılında atılmıştır. Bilindiği gibi 14 Kasım 2014’de “2014-2020 Dönemi İçin Kırgız Cumhuriyeti’nin Dini Alandaki Devlet Politikası Konsepti” kabul edilmiştir. Dini Alandaki Devlet Politikası Konsepti’nin geliştiricileri, dini organizasyonların tescili, Hac düzenlenmesi, bilgi güvenliği, din eğitimi, aşırılığın tezahürü, dinlerini değiştiren insanların defnedilmesi, “teolojik ve dini uzmanlık” incelemesi, din alanında sistematik çalışmaların eksikliği, laik devlet ilkelerini açıklamaya yönelik sistematik çalışma eksikliği, kamu makamlarının eylemlerindeki tutarsızlık ve süreksizlik gibi geniş çaplı potansiyel sıkıntılar belirlemiştir.

Bu bağlamda Din Konsept'ini uygulamak için, Kırgız Cumhuriyeti'nde devlet politikasının dini alanda 2015-2020 dönemi için sistematik bir eylem planı geliştirilmiştir. Eylem planının uygulanması, Kırgız Cumhuriyeti devlet bütçesinden tahsis edilen 22.4 milyon Som'a ve aynı zamanda uluslararası bağışçılardan gelen hibelere dayanmaktadır (Aslanova, 2016).

Sünni İslam'ın Hanefi-Maturidi mezhebi olan geleneksel ılımlı yaklaşımları güçlendirmek ve geliştirmek için, 2014 yılında Cumhurbaşkanlığı "İyman" Manevi Kültürü Geliştirme Vakfı açılmıştır. Vakıf, yazarların ve şairlerin iman, adep-ahlak motifli eserlerini destekleyecek "Kalem ve İman" projesini başlatmış, imamlara burs desteği, aşırılık yanlısı akımlara karşı alternatif bir bilgi alanı oluşturmayı amaçlayan "Bilgi Alanı" projesi, yetenekli gençleri bir araya getiren "Entelektüel Yatırımlar", "Kitabı Seven Ulus", "Kitap Kamp" gibi projeleri ve din adamlarının, kadınların, potansiyelini geliştirmek için bir proje de dahil olmak üzere çeşitli alanlarda faaliyetlerini sürdürmektedir (www.iyman.kg, 2018).

Din eğitiminin kalitesini arttırmanın yanı sıra, devlet okullarındaki dinlerin incelenmesi üzerine bir kursa başlama gereği 10 yıldan uzun bir süredir tartışılmıştır. Devletin Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı "Din Eğitimi" Kanunu, konsept hazırlanmış ve sunulmuş fakat bazı nedenlerden dolayı süreç tamamlanamamıştır. Ancak Eylül 2015'te, aynı Milli Eğitim Bakanlığı ile, Kırgız Cumhuriyeti'nde dini eğitim ve din eğitimini yeniden düzenlemek için bir konseptin geliştirilmesinde geniş görevleri içeren bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Bu taslak Konsepti kamuoyuna sunulmuş, tartışılmış ve günümüzde ilgili bakanlıkların, komitelerin onayına sunulmuştur.

Bu bağlamda 2013-2014 Eğitim-Öğretim yılında Oş Devlet Üniversitesi'ne bağlı "İyman" lisesi açılmıştır. Lisenin açılmasında Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, TDV ve Kırgızistan Milli Eğitim Bakanlığı'nın destekleri olmuştur. "İyman" lisesi Türkiye'nin İmam-Hatip liselerini model olarak kurulmuştur. Öğrencilere 9.sınıftan itibaren kabul edilir ve seküler disiplinlerin yanı sıra din bilimleri de okutulmuştur. Lise 2016 yılında ilk mezunlarını vermiştir (www.oshsu.kg, 17 Haziran 2014).

Din eğitimi reformun diğer önemli ürünü olarak İ. Arabaev adındaki Kırgız Devlet Üniversitesi'nin bünyesinde deneyim için bir ilahiyat koleji açılmıştır. Koleje 9 ve 11. Sınıftan öğrenciler kabul edilmiş, mezun olanlara devletin diploması verilmiş ve

öğrenciler devlet üniversitelerinde farklı alanlarda eğitimlerini devam edebilmişlerdir. (www.kaktus.media, 2018) Ayrıca Kırgızistan İslam Üniversitesi dini eğitimi devlet düzeyinde verebilmek için Milli Eğitim Bakanlığı'ndan 2017 yılında "İlahiyat" alanında ve 2018 yılında "Arap dili" bölümü lisansını almıştır. Bu, bundan sonra devlet Kırgızistan İslam Üniveritesi'nden mezun olan öğrencilerin diplomalarını artık tanımayaya başlayacaktır anlamına gelmektedir (www.kiu.kg, 2018).

Bunun dışında Konsept'in din eğitimini geliştirmek amacıyla 2016 yılından itibaren devletin 66 okulunda 9-10-11.sınıflara pilot uygulamalı "Din Medeniyeti Tarihi" dersi okutulmaktadır. Okullarda bu disiplinin uygulamalı süreci başarıyla tamamlanırsa önümüzdeki yıllarda devletin tüm okullarında okutulması planlanmaktadır. Fakat bu dersin okutulmasında öğretim kadrosunun yetersizliği, ders kitapları ve finansal sorunlar bir problem olarak ortaya çıkmaktadır (Asanov, 2018c).

Kırgızistan'ın ev sahipliğinde iki kez 2017-2018 yıllarında "İslam – Laik Çağdaş Devlette" başlıklı uluslararası konferans ve Eylül 2018'de "Manevi İpek Yolu. Çağımızın Büyük İnsani Gelenekleri ve Çağrıları" başlıklı 3.Uluslararası Bilim ve İlahiyat Konferansı düzenlenmiştir. Yapılan bu çalışmaların hepsi Kırgızistan'ın dini alanını düzeltmek için metodolojik ve akademik katkı olarak görülmektedir (İslam V Sovremennom Svetskom Gosudarstve, 2018).

Devletin din reformlarının en önemli yönlerinin biri radikalleşmeye karşı mücadele ve ekstremizmin önlenmesi sorunları olmuştur. Bu yönlendirme, çoğunlukla, halk arasında önleyici çalışmalar yapma, aşırılık yanlılarına karşı alternatif bir bilgi alanı yaratmak ve ekstremizm ve terörizm üzerine çalışan ilgili devlet kurumlarının memurlarının kapasitesini arttırmaktadır. Devletin kurumlararası işbirliği güçlendirilmiş, ekstremizmin gençler arasında yayılmasını önleyen Din İşleri Devlet Komisyonu, Milli Eğitim Bakanlığı ve İş, Çalışma ve Gençlik Bakanlığı olarak bir plan geliştirilmiş ve ayrıca ekstremizmin, terörizmin önlenmesi için Din İşleri Devlet Komisyonu, Milli Güvenlik Devlet Komitesi, İçişleri Bakanlığı ve Devletin Yerel Yönetim ve Etniklerarası İlişkiler Ajansı ile birlikte dört boyutlu plan oluşturulmuştur (Aslanova, 2016).

Terör gruplarının bazı eylemleri önlenmiş ve güvenlik organları bu konuda komşu ülkeler, BDT ülkeleri, ŞİÖ, KGAÖ vb., ortaklarıyla ekstremizm ve terörizmi önlemek

için birlikte hareket etme kararı alınmıştır. Çalışmaların sonucunda Suriye ve Irak'taki çatışmalara giden vatandaşların sayısı azalmış, toplum içinde önlemler alınmış ve Orta Doğu'dan dönen vatandaşları kayıt altına alma süreçleri başlatılmıştır. Fakat Suriye ve Irak'taki çatışmalara katılan Kırgızistan vatandaşlarını ülkeye geri getirme konusunda devlet yeterli bir şekilde faaliyet gösteremediği söylenebilir.

KMDİ'nin Konsept'te belirtilen bazı maddeleri yerine getirilmediğini Din İşleri Devlet Komisyonu'nun analitika bölümünün uzmanı Zamirbek Tursunbekov dile getirmiştir. Söz konusu KMDİ'nin yetkililerinin, dini eğitim kurumlarının görevlilerinin ve imamların eğitim kalitelerini ölçmek için akreditasyon süreçlerinde eksikler olduğunu belirtmiştir. Belirtilen problemler olarak Tursunbekov, KMDİ biriminde çalışan görevlilerin akreditasyondan geçen ve geçmeyen de günümüzde çalıştığını kastetmiştir. Bu nedenle Din Konsept'in bazı maddelerin uygulama sırasında sıkıntılar devam etmektedir.

Cumhurbaşkanı A.Atambayev 2017 yılını "İyman, Adep Cana Madaniyat Cılı" (İman, Edep ve Kültür Yılı) olarak ilan etmiştir. Bu bağlamda ülke içinde toplumun ahlaki ve manevi erdemlerini geliştirmek, kültürel zenginlikleri korumak ve yaşatmak, Kırgızların tarihi mirasını öğrenmek ve diriltmek gibi birçok faaliyetler düzenlenmiştir (www.president.kg, 2018).

Dini alanda mevzuatın iyileştirilmesine yönelik 2015-2020 dönemi için düzenlenen eylem planına göre, şu anda devlet organlarının temsilcileri, dini konularla ilgilenen uzmanlardan oluşan bir çalışma grubu, aşağıdaki yasalara düzenleme ve eklemeler yapılması için çalışmaktadırlar:

Kırgız Cumhuriyeti'nin "Din Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili" kanunu, "Eğitim ile İlgili" kanunu, "Kültür ile İlgili" kanunu, "Kitle İletişim Araçları ile İlgili" kanunu, "Ekstremist Faaliyetlere Karşı Mücadele ile İlgili" kanunu, "Kırgızistan'ın İçişleri Organı ile İlgili" kanunu, "Kırgızistan'ın Milli Güvenlik Organı ile İlgili" kanunu, "Suçların Önlenmesi ile İlgili" kanunu, "Devletin Yerel İdare ile İlgili" kanunu, "Yerel Yönetim ile İlgili" kanunu ve "Suç ve Ceza" kanunu gibi yasalardır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kırgızistan bağımsızlığına kavuşunca birçok hak ve özgürlükler tanınmıştır. Bunlar arasında vicdan, inanç ve din özgürlüğü başta gelir. Böyle olunca, toplumun dine olan ilgisi de artmaya başlamıştır. Kırgızistan halkının dini bilincinin artması, iç ve dış faktörlerden etkilenmiştir. Dış faktörler arasında, dini rönesansın küresel eğilimi ve dinin SSCB'nin çöküşünden sonra Sovyet sonrası ülkelerde sosyal ve politik süreçler üzerindeki etkisinin artmasını söyleyebiliriz. Bağımsızlık döneminde Kırgızistan, dinin ve toplum hayatındaki dini kuruluşların rolünün gerçekleşmesi, sosyo-kültürel bir fenomen olarak dine olan büyük ilgiyi canlandırmıştır. Bu değişiklikler onların prestijlerini, sosyal statülerini ve topluma duyulan güveni arttırmaya katkıda bulunmuştur.

Küreselleşme bağlamında, İslam dünyasının bir parçası olan Kırgızistan bir yandan da çeşitli radikal dini ideolojileri yayma eğiliminin yol açtığı küresel zorlukların ve tehditlerin etkisindedir. Kırgız toplumunun sosyo-kültürel yaşamında dinin olumlu etkisini ve katkısını tanıyan devlet, dini hareketlerin yıkıcı faaliyetlerini ve dinin siyasallaşma süreçlerini kesin olarak sınırlandırmalıdır. Fakat devlet bunları sınırlamakla beraber toplumun dini gelişmesi için de katkıda bulunması gerekmektedir. Bu nedenle Kırgızistan toplumunun çoğunun İslam dinine ve dini kavrayış biçimi olarak Hanefi mezhebi ve Maturidi akidesine mensup olması milli birlik ve bütünlükle beraber dini bütünlüğü de getirmektedir. Devletin Hanefilik ve Maturidiliğin gelişmesine katkıda bulunması büyük bir başarı olarak görülmelidir. Zira günümüzde Kırgızistan'daki yabancı İslami ve Hıristiyanî akımlara ve radikal dini gruplara karşı durmak ancak devletin bu mezheplere destek sağlaması ile mümkün olacaktır. Ayrıca Kırgızistan'ın komşusu olan Kazakistan, Özbekistan ve özellikle Türkiye'de Hanefi mezhebi ve Maturidi akidesinin önemsenmesi de Kırgızistan'ın bu ülkelerle sosyal ve kültürel işbirliği açısından faydalı olacaktır.

Ayrıca, mevcut şartlarda 14 Kasım 2014'de kabul edilen Din Konsept ile toplumun radikalleşmesinin duracağına ve aşırılık yanlısı örgütlerin sonsuza dek ortadan kaybolacağına dair tam bir garanti veremeyeceğini kabul etmek gerekir. Din Konsept bir dereceye kadar kitlesel radikalleşmeyi önleyebilir, ancak bu sadece savunuculuk değil, aynı zamanda toplumun çeşitli gruplarının ve ideolojik desteğin bulunduğu uzun vadeli eğitim çalışmalarını içeren kapsamlı önlemler olmadan da mümkün değildir.

Etkili devlet çalışması olmadan, yani toplumun sosyal ve ekonomik sorunların çözülmesi, eğitim bileşenini güçlendirmeden ve zenginleştirmeden, adalet olmadan, ne yazık ki Din Konsept'te alınan tüm tedbirler uzun vadede sonuç vermeyecektir.

Bu nedenle, Kırgız Cumhuriyeti'nin 2014-2020 dönemi için din alanındaki devlet politikası konsepti, bu alandaki tüm sorunların çözülmesinin anahtarı olarak görülmemeli, ancak, toplumun bu hassas alanındaki güncel sorunları çözme çabasının bir parçası hatta bir başlangıcı olarak görülmeli ve ayrıca hedeflere ulaşılmasında ülkenin otoritelerinin kapsamlı yaklaşımına bağlı olacaktır.

Günümüz Kırgızistan'ında devlet politikasını dini alanda optimize etmek için, kavramsal nitelikte bir takım temel soruları çözmek gerekmektedir. Ülkedeki dini durumu iyileştirmek için devlet politikasını etkin bir şekilde uygulamak amacıyla, araştırmanın sonuçlarına dayalı olarak aşağıdaki düşüncelerimiz ilmi bir öneri olarak değerlendirilebilir:

- Kırgız Cumhuriyeti'nin 2014-2020 dönemini kapsayan Din Konsept'inde öngörülen tüm tedbirlerin uygulanması ve bu girişimlerin kâğıt üzerinde kalmamasını sağlamak. Devlet, Din Konsept'in başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için, halkını da aktif hale getirmesinin yanı sıra, uygulanması için finansal ve teknik destek sağlamak zorundadır,

- Radikal ve ekstrem fikirlerin yayılmaması için konuyla ilgili daha çok konferanslar, konuşmalar, video bildirimler yapılması, özellikle gençleri ve herkesin dönüşebileceği kriz merkezlerinin açılmasını kapsayan detaylı bir önlemler paketinin geliştirilmesi ve kullanılması,

- Çeşitli ekstrem ve terör gruplarının ve ideolojilerin hedefi olan dini bilgisi olmayan gençler ve kadınlar, sosyal durumu kötü etnik gruplar, bölgesel özellikler, sınır bölgeleri gibi sosyal gruplardaki farklılıkları dikkate alarak radikalleşmeye karşı strateji ve önlemler geliştirmek,

- Medyada İslami ve Kırgız milli değerlerin zıt olmadığı ile ilgili düzenli programlar yürütmek; radikalizm ve ekstremizm karşıtı televizyon programları yayınlamak, dersler şeklinde din ve radikalizm üzerine televizyon programlarını sunmak,

- Din adamlarının eğitim seviyesini arttırmak için bir sistem geliştirmek gerekir. Dini eğitim konularına giriş, ders, seminer tarzı uygulamalar, medrese öğretmenlerine hukuk eğitimi, yurttaşlık, eleştirel düşünme, çatışma yönetimi, barışçılık gibi alanlarda daha fazla kurslar düzenlemek,
- Dinin radikalleşmesinin önlenmesi meselelerinde, teolojik bir bakış açısıyla İslam'la bağlantısı olmayan bir olgu olarak terörizmi ve ekstremizmi açıklayan KMDİ'ne belirli bir sorumluluk payı verilmelidir. Devletin laiklik ilkesine aykırı olmayan, Kırgızistan ve Orta Asya İslam'ı (Hanefi-Maturidi çerçevesinde) için geleneksel değerlerin devlet içinde tanıtılması,
- KMDİ'nin himayesi altındaki tüm camilerde imamlar için günümüzdeki küresel sorunlar, çatışmalar ile ilgili güncel konuları içeren ve bunu dini edebiyatlarla tamamlayan kitaplar basmak ve dağıtmak. Bu şekilde her caminin imamı KMDİ'nden alınan kitaplarla vaaz ve hütbelerini aynı konular üzerinden yapılması uygun olacaktır.
- Dini radikalizmin önlenmesi ve tanımlanmasında görev alan güvenlik organlarının (İçişleri Bakanlığı, Milli Savunma Devlet Komitesi) yapısını güçlendirmek,
- Devletin din eğitimi konusunda diğer yabancı devletlerin tecrübelerini analiz etmesi ve Kırgızistan'ın yerel şartlarını da dikkate alarak uygulanabilmesi için gerekli tüm kaynakların kullanılması,
- Radikal, ekstremist, terör teşvikçisi dini internet siteleri engellenmeli, sosyal medyada ekstremist ideolojileri yayan hesaplar tespit edilmeli ve gerekli yaptırımlar uygulanmalıdır,
- Irak ve Suriye'den dönen ekstremist ve teröristler için bir rehabilitasyon sisteminin geliştirilmesi ve organize edilmesi gerekmektedir. Mevcut/eski terörist ve ekstremist örgüt üyelerinin yanı sıra akrabalarının rehabilite edilmesi için etkili yolların araştırılması ve uygulanması gerekmektedir,
- Mevcut dini durumun izlenmesi ve araştırılması için akademik düzeyde teolojik, sosyolojik, psikolojik, antropolojik ve tarihi incelemelerin geliştirilmesi ve sunulan tekliflerin dikkate alınması gerekmektedir. Bunun dışında devlet modern ulusal İslami araştırma merkezlerinin, kütüphanelerin, dini eğitim kurumlarının açılmasına olanak

sağlamak ve diğer yabancı ülkelerle işbirliği yaparak finansal kaynak bulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdılđaev, M. ve Abdıkulov, A. (2013). “O Vliyanii Sovremennih Radikalistskih Religiozno-Političeskih Dvijeniy Na Natsionalnuyu Bezopasnost Kırgızskoy Respubliki”, *Vestnik KRSU Dergisi*, C.: 13, S.: 9, ss. 3-6.
- Abdılđaeva, Ç. (2017). “Azırkı Kırgızstandağı Diniy Kırdal İslamdı Modernizatsialoonun Ob’ektivdüü Şartları Katarı”, *Nauka, Novie Tehnologii İ İnovatsii Kırgızstana Dergisi*, S.: 10, ss. 166-168
- Abdırahmanov, T. (2017). “Religioznoe Obrazovanie V Sovremennom Kırgızstane”, *Serya “Vestnika SVFU” Dergisi*, S.: 4 (08), ss. 22-26.
- Acar, M. (2018). Hizmetten Hizmete: Fetö – Bir İhanetin Öyküsü. Nobel Yayıncılık, 1.baskı, Ankara.
- Acımatov, Z. (2017). “Aytmatovdu Artka Kaltırgan Diniy Kitepter”. www.azattyk.org/a/religious-books-are-being-printed-more-than-any-other/28601513.html, erişim tarihi: 17.10.2018.
- Aidaraliev, A. (2015). “O Sostoyanii Religii V Kırgızstane”, *Vestnik KGUSTA Dergisi*, S.: 2, ss. 191-195.
- Akırkı Kabarlar, (29 Kasım 2017). “Çubak Acı m/n Maek! 2-Ayalı Cana Babanov-Ceenbekov Boyunça AÇIK Coop Berdi”. <https://www.youtube.com/watch?v=CvnZ3lbFwr0> erişim tarihi: 04.11.2018.
- Akramova, D. (2006). “Kırgızistan’da Orto Mekteplerdeki “Adep Sabağı” Dersinde Din Eğitimi İle İlgili Amaçların Gerçekleşme Düzeyi (Oş Örneği)” (yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Alaeva, S. (2013). “Nooruz – Caz Alıp Kelgen “Canı Kün” Mayramı”. https://www.bbc.com/kyrgyz/entertainment/2013/03/130321_nooruz_celebration erişim tarihi: 23.10.2018.
- Alimova, K. (2016). “Kırgız Respublikasının Mamlekettik Din Sayasatı”, *Zhusup Balasagın Üniversitesi’nin Dergisi*, S.: 3 (87), ss. 101-108.

- Alişeva, A. (Ed.) (2017). “*Ar Bir Adamın İzaat Menen Cerge Beriliüü Ukugu. Maalimdama*”. Search For Common Ground Yayınları, Bişkek.
- Arslan, H. (2015). “*SSCB Sonrası Kırgızistan’da Demografik Ve Siyasi Durum*”(yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Arstanbek, M. (2017). “Mıktıbek Arstanbek Svettik Degen Söz Üçün Kantip Küröşkön? Konstitutsiyalık Keneş. 2010-C.”
https://www.youtube.com/watch?time_continue=11&v=IMfzG7Z-koo erişim tarihi: 18.07.2018.
- Asamudinov, B. (2012). “Problemı Prozeletizma V Sovremennom Kırgızstane”. *Vremya Vostoka*,<http://easttime.ru/analytics/kyrgyzstan/problemy-prozelitizma-v-sovremennom-kyrgyzstane> erişim tarihi: 22.04.2018.
- Asanov, B. (2014a). “Türk İşmeri Gülendin Kırgızstandağı Taasiri”.
<https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-turkey-sebat-gulen/25226491.html> erişim tarihi: 05.10.2018.
- Asanov, B. (2014b). “Cogorku Keneşte Canı Namazkana Salınuuda”.
https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_parliament/25266836.html erişim tarihi: 24.10.2018.
- Asanov, B. (2018a). “Bişkek Ankaranın Talabın Atkarabı?”.
https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_turkey_gulen/29475432.html erişim tarihi: 09.10.2018.
- Asanov, B. (2018b). “Kırgızstanda Din Sayasattaştıbtı?”.
https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_policy_2018/29477256.html erişim tarihi: 23.11.2018.
- Asanov, B. (2018c). “Sayasattı Candagan Din”.
https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_jeenbekov/29477686.html erişim tarihi: 27.11.2018.
- Aslanova, İ. (2016). “İndira Aslanova: Problemı İ Uspehi V Realizatsii Kontseptsii Gosudarstvennoy Politiki V Religioznoy Sfere”.
<https://cabar.asia/ru/indira-aslanova->

[bezuslovnym-preimushhestvom-tekushhej-politiki-v-religioznoj-sfere-yavlyaetsya-sam-fakt-ee-realizatsii/](#) erişim tarihi: 17.12.2018.

Aydar, H. (2009). Kırgızistan'da Din Eğitimi Ve Araşan İlahiyat Fakültesi. 1.Baskı, Bişkek.

Aydar, H. (2014). "Kırgızistan'da Dindarlaşma Tirendi; Problemler, Öneriler". Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014, Eskişehir. ss.497-536.

Aydaraliev, A. (2015). "O Sostoyanii Religii V Kırgızstane". *Vestnik KGUSTA Dergisi*, S.: 2, ss.191-195.

Aydaraliev, A. (2016). "Religiozniye Ob'edineniya, Funktsioniruyişiye v Kırgızskoy Respubliki", *Vestnik KRSU Dergisi*, C.: 16, S.: 8, ss.113-116.

Aziya Nyus (9 Ocak 2014). "Rahmatulla Acı Egemberdiev, Eks Muftiy: "Prikrıvayuşiesya İmenem Prezidenta, Neçistoplotnie, Vızıvayuşie Otvraşenie, - Eto İlmiyanov, Cumabaev, Moldoaliev". Bişkek, ss. 31.

Baktıbaev, Z. (2011a). "Cogorku Keneşte Namazkana Açıldı". https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_parliament_namazkana_religion/24244679.html erişim tarihi: 24.10.2018.

Baktıbaev, Z. (2011b). "Mun Cana Kırgızstan: Sırduu Cagdaylar Köp". https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_moon/24278655.html erişim tarihi: 09.12.2018.

Baktıbaev, Z. (2013a). "CK: Diniy Uyumdardın Cayıtına Aylandık". https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_deputy_security_nov2013/25188524.html erişim tarihi: 19.10.2018.

Baktıbaev, Z. (2013b). "Diniy Bilim Berüü Mıyzamı Parlamente". https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_education_medrese_law_sept13/25111848.html erişim tarihi: 08.11.2018.

Baktıbaev, Z. (2014). "Prezident Diniy Kırdaldı Tataal Dep Baaladı". https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_politics_reliigion_security_jan2014/25251616.html erişim tarihi: 15.10.2018.

- Baktıbaev, Z. ve Kasımbekov, K. (2018). “Tabligi Djamaat”. Çto Za Religioznaya Organizatsiya?”. <https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan-religion-islam/29501707.html> erişim tarihi: 19.11.2018.
- BBC Kırgız Hizmeti, (7 Ekim 2017). “BŞK Ömürbek Babanovga Eskertüü Berdi”. <https://www.bbc.com/kyrgyz/kyrgyzstan-41537889> erişim tarihi: 26.10.2018.
- BBC Türkiye Hizmeti, (28 Temmuz 2016). “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: FETÖ Kırgızistan’da Darbe Girişiminde Bulunabilir”. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-36913355> erişim tarihi: 14.07.2018.
- Beşenbekkızı, (2014). “Türkiya Diniy Kırdaldı Cöndöögö Kömöktöşöt”. https://www.azattyk.org/a/politics_economics_kyrgyzstan_turkey/25413113.html erişim tarihi: 22.11.2018.
- Beşenbekkızı, E. (2007). “Musulman Ayaldar Pasportko Coolukçan Tüşüügö Uruksaat Alıştı”. <https://www.azattyk.org/a/1270961.html> erişim tarihi: 30.10.2018.
- Beşenbekkızı, E. (2015a). “Malikov Kol Saluunu İMden Körüüdö”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_security_crime/27393452.html erişim tarihi: 17.07.2018.
- Beşenbekkızı, E. (2015b). “Dindi Betke Karmagan Uлуу Kırgızstan”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_election_politics/27275039.html erişim tarihi: 25.10.2018.
- Beşenbekkızı, E. (2018). “Nooruz Cönündö Talaş Mamlekettüülüktü Eske Saldı”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_politics_noruz_religion/29056037.html erişim tarihi: 23.10.2018.
- Bidilbaeva, G. ve İsmailov, N. (2014). “Pravo Na Svobodu Sovesti İ Veroispovedaniya: Soderjanie İ Pravovıe Garantii Obespeçeniye V Kırgızskoy Respublike”, *Vestnik KRSU Dergisi*, C.: 14, S.: 2, ss. 82-85.
- Bişkek Büyükşehir Belediyesi’nin 177 Sayılı Kararnamesi, (16 Nisan 2009).
- Borombaeva, M. (28 Temmuz 2016). “Novaya Versiya Bannera “Kayran Elim, Kayda Baratabız?” Demontirovana”. <https://knews.kg/2016/07/28/novaya-versiya-bannera-kajran-elim-kajda-baratabyz-demontirovana/> erişim tarihi: 20.10.2018.

- Bulan Institute for Peace Innovations, (2017a). “Kırgızstandağı Diniy Bilim Berüü: Medreseler Çukul Reformaga Muktaj. Bayandama”, www.bulaninstitute.org
- Bulan Institute for Peace Innovations, (2017b). “Kırgızstandıktardın Çet Ölkölördö İslamiy Diniy Bilim Aluuu: Kırdaldık Analiz. Bayandama”, www.bulaninstitute.org
- Bulan Institute for Peace Innovations, (2017c). “Diniy Okuu Caylardı Özgörtüügö Ubakıt Keldi”. <https://www.youtube.com/watch?v=sIFDEw4V808>
- Büyükalaca, O. (2003). *Kırgızistan'da Din Eğitimi Ve Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi (yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Canıbekkızı, M. (2016). “Borbor Aziyadağı Türk Litseyleri Emi Emne Bolot?”. <http://theopenasia.net/kg/articles/detail/borbor-aziyadagy-t-rk-litseyleri-emi-emne-bolot/> erişim tarihi: 05.10.2018.
- Cebeci, S. (2016). “Kırgızistan'da Dini Durum Ve Sovyet Sonrası Dini Gelişmeyi Besleyen Etkenler”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.: 5, S.: 3, ss. 103-117.
- Ceenbekov, E. (Ed.) (2014). *Ekstremistik İşmerdüülükö Cana Terrorizmge Karşı Arakettenüünün Ukuktuk Negizderi: Çenemdik-Ukuktuk Aktıların (Üzündülördün) Cıynagı*. Kırgızistan Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı 10.Başkanlığı Yayını. Bişkek.
- Coldoşev, K. (2015a). “Adam Öltürüp Abaktan Kaçkandar İzdelüüdö”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_crime_prison/27301103.html erişim tarihi: 25.08.2018.
- Coldoşev, K. (2015b). “Meçit Sayasiy Ügüt Üçün Emes”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_politics/27161168.html erişim tarihi: 27.10.2018.
- Coldoşev, K. (2017). “BŞK: Zilaliev Menen Calilovdun Ügütü Mıyzamsız Bolgon”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_election_politics/28755165.html erişim tarihi: 26.10.2018.
- Çernyaevskiy, S. (2010). “Kırgızskaya Revolyutsiya 2010 Goda: Priçını İ Perspektivi Postrevolyutsennogo Razvitii Kirgizii”, *Stentralnaya Aziya İ Kavkaz Dergisi*, C.: 13, S.:2, ss. 44-53.

- Çorotegin, T. (2016). “Sebat Bilim Mekemesi Teren Bilim, Tatıktuu Tarbiya Beret”. https://www.azattyk.org/a/sebat_kyrgyzstan_education_blog/27723466.html erişim tarihi: 06.10.2018.
- Çotaev, Z. (Ed.) (2016). Vliyanie Religioznogo Faktora Na Sotsialno-Politiçeskuyu Situatsiyu V Kırgızskoy Republike. Din İşleri Devlet Komisyonu Yayınları. Bişkek.
- Daniyarov, S. (1963). Kulturnoe Stroitelstvo v Sovetskom Kırgızstane (1918-1930). Akademiya Nauk Kırgızskoy SSR/İnstitut İstorii, İzdatel'stvo Akademii Nauk Kırgızskoy SSR. Frunze.
- Din İşleri Devlet Komisyonu (3 Nisan 2018). “Spisok Organizatsiy Deyatelnost Kotorih Zapreşena Na Territorii Kırgızskoy Respubliki”. http://religion.gov.kg/ru/religion_organization erişim tarihi: 03.04.2018.
- Din İşleri Devlet Komisyonu Uzmanı Zamirbek Tursunbekov'la Olan Görüşme, (28 Ağustos 2018).
- Din İşleri Devlet Komisyonu, (10 Mayıs 2018). “O Komissii. İstoriya Sozdaniya”. <http://religion.gov.kg/ru/> erişim tarihi: 10.05.2018.
- Din İşleri Devlet Komisyonu, (12 Aralık 2018). “Zaregistrerovannie Musulmanskie Religioznie Organizatsii”. http://religion.gov.kg/ru/religion_organization
- Din İşleri Devlet Komisyonu, (6 Aralık 2018). “Zaregistrerovannie Hristianskie Religioznie Organizatsii”. http://religion.gov.kg/ru/religion_organization
- Din Konsepti, (2006). Adalet Bakanlığı. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/57409> erişim tarihi: 16.11.2018.
- Din Konsepti, (2014). Adalet Bakanlığı. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/68294> erişim tarihi: 25.09.2018.
- Egizbaev, U. (2013). “UKMK: Sırıyadan Kelgen Terrorduk Top Karmaldı”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_security_terror_sep13/25107641.html erişim tarihi: 11.08.2018.
- Egizbaev, U. (2015). “Atayın İliktöö: Kanduu On Kün...”. <https://www.azattyk.org/a/27331677.html> erişim tarihi: 21.07.2018.

- Egizbaev, U. (2017). “Cumakadırov: Siriyaga Ketkender Carandıktan Acıratılat”. <https://www.azattyk.org/a/28734925.html> erişim tarihi: 03.09.2018.
- Eğri, O. (2003). “Eğitimin Genel Amaçları Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.: XLIV, S.: 1, ss. 271-291.
- Elkeeva, K. (2010). “Bişkektegi Cardıruuga Şektüülör Karmaldı”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_security/2262261.html erişim tarihi: 23.08.2018.
- Elkeeva, K. (2011). “Ce Cooluk, Ce Mektep”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_education_rights/24327822.html erişim tarihi: 30.10.2018.
- Elkeeva, K. (2015a). “Atambaev: Siriyaga Ketkenderdin Kaytpaganı Cakşı”. <https://www.azattyk.org/a/27446529.html> erişim tarihi: 15.06.2018.
- Elkeeva, K. (2015b). “V Kırgızstane Tema Hidjaba Obsujdaetsya Na Samom Vısokom Urovne”. <https://rus.azattyk.org/a/27161001.html> erişim tarihi: 02.11.2018.
- Elkeeva, K. (2018). “Tenirçiler Mıyzam Çeginde İştigisi Kelet”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_tenir-low-religion/29539438.html erişim tarihi: 22.11.2018.
- Eraliev, S. (2017). “Acılıkka Kattoonu Uzartuu Karaluuda”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_hajj_akimjan_ergeshov_interview/28352558.html erişim tarihi: 18.10.2018.
- Eraliev, S. Canıbekkızı, L. ve Kulçumanov, A. (2018). “Candırmagı Cok Cardıruu”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyz_migrants_terrorism/29548744.html erişim tarihi: 07.07.2018.
- Ergeshov, E. (2015). “Kırgızistan’da İslam Ve Dini Eğitim-Öğretiminin Durumu”. <https://docplayer.biz.tr/10637534-Kirgizistan-da-islam-ve-din-egitimi-ogretiminin-durumu.html> erişim tarihi: 23.11.2018.
- Göktaş, V. (2013). “Kırgızistan’da Tasavvufi Durum”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 54:2, ss. 159-169.

Haberler.com, (10 Ağustos 2017). “Milli Eğitim Bakan Yardımcısı Erdem’den Kırgızistan’a Fetö Uyarısı”. <https://www.haberler.com/milli-egitim-bakan-yardimcisi-erdem-den-9920127-haberi/> erişim tarihi: 08.10.2018.

<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/568> erişim tarihi: 03.11.2018.

[http://religio.rhga.ru/upload/iblock/f1f/21\)%20%D0%90.%20%D0%98%D0%BF%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2.pdf](http://religio.rhga.ru/upload/iblock/f1f/21)%20%D0%90.%20%D0%98%D0%BF%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2.pdf) erişim tarihi: 22.11.2018.

<https://muftiyat.kg/> KMDİ Resmi Sitesi. erişim tarihi: 22.04.2018.

<https://ru.sputnik.kg/society/20160714/1027672085.html> erişim tarihi: 20.10.2018.

https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_islam/25351531.html erişim tarihi: 11.09.2018.

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-36913355> erişim tarihi: 06.10.2018.

International Crisis Group. (2016). “Kırgızistan: Mamlekettin Alsızdğı Cana Radikaldaşuu”. Avrupa ve Orta Asya İle İlgili Kriz Grubunun 83 Sayılı Raporu. Oş/Bişkek/Brüksel. <https://www.crisisgroup.org/ky/europe-central-asia/central-asia/kyrgyzstan/kyrgyzstan-state-fragility-and-radicalisation> erişim tarihi: 21.09.2018.

International Religious Freedom Report for 2014 United States Department of State • Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor (2014). <https://www.state.gov/documents/organization/238710.pdf> erişim tarihi: 18.04.2018.

Iusubov, E. (2015). *Kırgızistan’da Din Eğitimi (yayımlanmamış doktora tezi)*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

İA 24.kg (12 Eylül 2014). “Mayramkül Tilençieva: Hidjab Nikogda Ne Bıl Traditsionnoy Odejdoy Kırgızov”. <https://24.kg/archive/ru/parlament/186330-majramkul-tilenchieva-xidzhab-nikogda-ne-byl.html/> erişim tarihi: 22.10.2018.

İA AKİpress, (3 Şubat 2014). “Genprokuratura Prosit Sud Priznat Organizastiyu Daavatistov “Tabligi Djamaat” Terroristiçeskoy İ Ekstremistkoy”. <http://svodka.akipress.org/news:4531/?from=svodka&place=newsload> erişim tarihi: 13.03.2018.

İnce, A. (2017). “Dini Örgüt”ten Örgütün “Din”ine: Gülen Hareketinin Sosyolojik Değişimi : Eleştirel Bir Analiz”. Güman, O. ve Terzioğlu, H. (Ed.) Dini İstismar Boyutuyla 15

Temmuz Darbe Girişiminin Arka Planı: Teolojik, Tarihsel ve Sosyolojik Analizler. ss. 262-310. SAÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

İpatov, A. (t.y). “Religioznoe Obrazovanie V Pakistane”.

İsaeva, G. ve Amirayev, R. (2012). “Nekotorie Voprosı Stanovleniye Gosudarstvennoy Politiki Kırğızskoy Respubliki V Religioznoy Sfere”, *Nauka İ Novıye Tehnologii Dergisi*, S.: 9, ss. 242-247.

İsakov, I. (2018). “İnkarçılar Çetinen Karmala Başladı”. http://www.azattyk.nym.lt/a/kyrgyzstan_religion_yakyn_inkar_march_2018/29096669.html erişim tarihi: 21.08.2018.

İslam V Sovremennom Svetskom Gosudarstve, (2018). <http://islaminmodernstate.org.kg/>

İsmailov, N. (2015). “Pravoviye Aspektı Sovremonnih Gosudarstvenno-Religioznih Otnoşoniy v Kırğızskoy Respublike”, *Vestnik KRSU Dergisi*, C.: 15, S.: 12, ss. 142-145.

Kabak, D. ve Esengeldiev, A. (2011). Kırğız Respublikasındaki Din Tutuu Erkindiği: Ukuktuk Kamsızdalışına Cana Tacırybasına Serep Saluu. Açık Oy Pikir Vakfı Yayınları, Bişkek.

Kadırov, M. ve Kocobekova, Z. (2017). “Mençik Mektepterdin Baası Cana Bilimi”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_education_school/28280129.html erişim tarihi: 06.10.2018.

Kalimatov, R. (2016). “Ala-Buka: Markum Ayaldı Üçünçü İreet Cerge Berişti”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_ala_buka_funeral/28062244.html erişim tarihi: 04.05.2018.

Kanaev, A. (2012a). “Religiozniye Faktori Vliyayuşiye Na Obşestvenno-Politiçeskiy Protsess Kırğızstana”, *İzvestiya Vuzov Dergisi*, S.: 5, ss. 116-119.

Kanaev, A. (2012b). “Sravnitelnyy Monitoring Religioznih Situatsii V Suverennom Kırğızstanskom Obşestve”, *Nauka İ Novıye Tehnologii Dergisi*, S.: 8, ss. 231-234.

Kap, D. (2014). “Türkiye’de Zorunlu Din Dersi Uygulaması”, *Akademik Perspektif – Kasım 2014*, ss. 58-61.

Kasmaliev, A. (2010). “Bişkekte Carılıuçu Zat Tabılışı Boyunça Kılmış İşi Kozgoldu”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_terror/2259377.html erişim tarihi: 23.08.2018.

- Kasmalieva, A. (2011). “Kim Kızın Tokol Bolsun Deyt?”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_iq_tv_show_polygamy/24393919.html erişim tarihi: 03.11.2018.
- Kasmalieva, A. (2014). “Daavatçılardın Kiyimi Canırdı”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_islam/25351531.html erişim tarihi: 21.09.2018.
- Kaziev, A. (2018). “Kırgızstanda Terrorizm, Ekstremizm Menen Ayıptalğan 400 Kişi Kamakta”. <https://www.bbc.com/kyrgyz/kyrgyzstan-45570632> erişim tarihi: 29.10.2018.
- Kılıç, Z. (2014). “Ak Çıčkandardın Carişı Ce Muftiyat Kantip “Düköngö” Aylandı?”. <http://www.sayasat.kg/kg/analitika/27646-ak-%C4%8Dy%C4%8Dkandardyn-%C5%BEary%C5%A1y-same-mftiate-kantip-d%D2%AFk%C3%B4ng%C3%B4-ajlandy.html> erişim tarihi: 15.12.2018.
- Kırgız Cumhuriyeti Anayasa’sı, (1993).
- Kırgız Cumhuriyeti Anayasa’sı, (2006).
- Kırgız Cumhuriyeti Anayasa’sı, (2007).
- Kırgız Cumhuriyeti Anayasa’sı, (2010).
- Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti’nin 345 Sayılı Kararnamesi, (1995). “O Religioznoy Obstanovke V Kırgızskoy Respublike İ Zadaçah Organov Vlsati Po Formirovaniyu Gosudarstvennoy Politiki V Religioznoy Sfere”.
- Kırgızistan’ın Ceza Kanunu, (2017). Adalet Bakanlığı.
- Kırgızistan’ın Eğitim İle İlgili Kanunu, (2003). Adalet Bakanlığı. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1216> erişim tarihi: 07.08.2018.
- Kırgızistan’ın İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili Kanunu, (2008). Adalet Bakanlığı. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202498> erişim tarihi: 24.06.2018.
- Kiyizbaeva, Ç. (2018). “Diniy Bilim Berüü: Küngöyü Cana Teskeyi”. <http://kutbilim.kg/kg/2018/03/29/dinij-bilim-ber-k-g-j-zhana-teskeji/> erişim tarihi: 06.11.2018.

- KMDİ Başkanlığı, (2018). <https://muftiyat.kg>
- KMDİ Başkanlığı, (2018b). <https://muftiyat.kg/maalyamat/> erişim tarihi: 19.11.2018.
- Kocobaeva, Z. (2016). “İnternettegi Ekstremistik Azgırıktar”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_security_terrorists/28133007.html erişim tarihi: 21.09.2018.
- Kozukulov, T. (2015). “Kırgızistan’da Dini Kurumsallaşma Ve Toplum”, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Enstitüsü Dergisi*, C.: 1, S.: 1, ss. 177-209.
- Kozukulov, T. (2016). “Osnovnie Printsipi Vzaimootnoşeniya Religii İ Gosudarstva V Kırgızstane”, *Molodoy Uçeny Uluslararası Bilimsel Dergi*, C.: 10 (114), ss. 1129-1132.
- Kozukulov, T. (2017). “Kırgızistan’da Devletin Din Siyaseti”, *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, C.: 4, S.:7, ss. 85-104.
- KUIK. (2018). Naselenie. <http://www.stat.kg/ru/statistics/naselenie/> erişim tarihi: 21.07.2018.
- Kurbanova, N. (2010). “K Voprosı Evolitsii Modeley Gosudartsvvenno-Konfessionalnih Otnoşeniy V Kırgızstane”, *Voprosı İstorii Kırgızstana Dergisi*, S.: 1, ss. 1-7.
- Kurbanova, N. (2014). “İslamskoe Obrazovanie V Kırgızstane”, *Tsentralnaya Aziya İ Kavkaz Dergisi*, C.: 17, S.: 1, ss. 102-117.
- Madanbekov, A. (2016a). “Muftiyatka Baş Berbegen Yakın İnkarcılar”. http://www.azattyk.nym.lt/a/kyrgyzstan_usuk_kol_daavat_group_security/27523463.html erişim tarihi: 21.08.2018.
- Madanbekov, A. (2016b). “Ak-Suu: Baptist Ayaldın Söögün Caşıruuga Cer Tabıldı”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_ak_suu/28069150.html erişim tarihi: 05.05.2018.
- Malikov, K. (2009). Sotsialnaya Aktivnost Musulmanskoy Obşını. Usubaliev, A. (Ed.), *Musulmanskaya Obşına Kırgızstana İ Politıçeskiy Protsess V Strane: Podhodı K Garmonizatsii Otnoşeniy Mejdu Gosudarstvom İ Religiey*. NAİS “RPP” ve Fond İmeni F. Eberta Yayınları, Bişkek, ss. 75-90.

- Malikova, B. (2012). “Rahmatulla Acı Egemberdiev İzbran Muftiem Stranı”. https://www.vb.kg/doc/209488_rahmatylla_ajy_egemberdiev_izbran_myftiem_strany_.html erişim tarihi: 12.12.2018.
- Maltabarov, B. (2010). Sotsiologii Religii. V Knige Rol Religii İ Obrazovaniya V Reşenii Aktualnih Problem Sovremennosti. Bişkek.
- Maltabarov, B. (2017). “Kırgızstandağı Dinderdin Ordu Cana Abalı”, *Alatoo Academic Studies Dergisi*, S.: 1, ss. 409-415.
- Mamayusupov, O. (2003). “Voprosı (Problemı) Religii Na Perehodnom Periode” (*Nauçnyı Doklad Predsedatelya Gosudartvennoy Komissii Pri Pravitelstve Kırgızskoy Respubliki Po Delam Religiy*), Gosudarstvennaya Komissiya pri Pravitelstve Kırgızskoy Respubliki po Delam Religiy, Bişkek.
- Mamayusupov, O. (2004). “Religioznaya Situatsiya V Kırgızskoy Respublike”, *İslam Stentralnoy Azii: Sbornik Materialov Konferentsii. Vestnik OşGu. Spetsvıpusk*, Oş.
- Mırzabaev, M. (2015). “Ügütkö Kural Bolgon Din”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_election_religion/27259595.html erişim tarihi: 27.10.2018.
- Milli Güvenlik Devlet Komitesi'nin Konsepti. (2012). <http://www.mil.kg/component/content/article/49-koncepcija-nacionalnoj-bezopasnostikyrgyzskoj-respubliki.html> erişim tarihi: 25.07.2018.
- Moldoaliev, O. (Ed.) (2015a). Mamleket Cana Din: Usulduk Kitepçe. Kırgız Respubikasının Mamlekettik Din Komissiyası, Bişkek.
- Moldoaliev, O. (Ed.) (2015b). Diniy Çöyrödögü Mamlekettik Sayasat: Kırgızistandağı Mıyzam Negizderi, Konseptsiya Cana “Salttuu İslam”, Kırgız Respubikasının Mamlekettik Din Komissiyası, Bişkek.
- Murzahalilov, K. (2014). “O Nekotorıh Aspektah Deyatelnosti Dvijeniya Tabligi Djamaat V Kırgızstane”. *Vestnik KGUSTA Dergisi*, S.: 1, ss. 106-112.
- Murzahalilov, K. (2018). “Potustorannya Armiya Propovednikov: Zapreşennoe İslamskoe Dvijeniye Prodoljaet Budorajit Kirgiziyu”. *NG Religii*. http://www.ng.ru/ng_religii/2018-06-20/13_444_kirgisia.html erişim tarihi: 22.08.2018.

- Murzahalilov, K. ve Arınov, M. (2010). “Dvijenie “Tabligi Djamaat” V Kırgızstane: Osobnosti Deyatelnosti İ Vozmojne Posledstviy Dlya Razvitiya Religioznoy Situatsii V Respublike”. *Tsentralnaya Aziya İ Kavkaz Dergisi*, C.:13, S.: 3, ss. 185-192.
- Myrzabayev, M. (2009). *Kırgızistan’da Din-Devlet İlişkileri (yayımlanmamış doktora tezi)*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Namatbaeva, T. (2006). “Kırgızskie Vlasti Namereni Ujestoçit Zakonodatelstvo V Religioznoy Sfere”. <https://www.dw.com/ru> erişim tarihi: 13.05.2018
- Narkeeva, M. (2011). *Günümüz Kırgızistan’ında İslami Kuruluşların Faaliyetleri Ve Toplumsal Sonuçları (Bişkek Örneği) (yayımlanmamış doktora tezi)*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Nasaat Media, (13 Temmuz 2016). “#Biz Kayda Baratabız?” <https://www.youtube.com/watch?v=8QjZIRFi2n4> erişim tarihi: 02.11.2018.
- Nasaat Media, (2 Eylül 2015). “Sarievge Kayrılıu (mektepe forması tuuraluu) Şeyh Çubak Acı 02 09 2015”. <https://www.youtube.com/watch?v=bzc6Y9yBsO4> erişim tarihi: 02.11.2018.
- Nasaat Media, (26 Aralık 2015). “Pravda O Daavate İz Ust Prezidenta”. <https://www.youtube.com/watch?v=ehpwFUJuLx8> erişim tarihi: 27.08.2018.
- Nasritdinov, E. ve Esenamanova, N. (2014). Religioznaya Bezopasnost V Kırgızskoy Respublike. Carnegie Endowment For International Peace. <https://carnegieendowment.org/files/ReligiousSecurityinKyrgyzstan.pdf> erişim tarihi: 05.07.2018.
- Nurmatov, E. (2016). “Yakın-İnkâr Oştı Da Payda Boldı”. http://www.azattyk.nym.lt/a/kyrgyzstan_osh_religion_daavat/27931888.html erişim tarihi: 20.08.2018.
- Nurmatov, E. (2017a). “Talkuuga Tüşkön Gülen-Çubak Acı Coluşuşusu”. <https://www.youtube.com/watch?v=fbl9jQm98F0> erişim tarihi: 07.10.2018.
- Nurmatov, E. (2017b). “Oş: Medresede Kesip Üyröngön Baldar”. <https://www.azattyk.org/a/28299415.html> erişim tarihi: 03.11.2018.

Nurmatov, E. (2018). “Din: Bgnk Medrese Cana Ertenki Koom”.
https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_bulan_religion_madrasah/29132205.html erişim tarihi: 05.10.2018.

Ozmitel, E.E. (2003). *İstoriya Pravoslaviya V Kirgıztane XIX-XX vv. (yayınlanmamış doktora tezi)*. Kirgız-Rus Slavyan Üniveritesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek.

Öztürk, S. (2014). *Büyük ğrenci Projesinden Türkiye Bursları Projesine Geçiş Süreci Ve Türkiye'nin ğrenci Politikasındaki Değişim (uzmanlık tezi)*. T.C. BAŐBAKANLIK Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı. Ankara.

Pay, S. ve Kılavuz, M.A. (2009). “Kirgızistan'da Bir Din Eğitimi Kurumu: Medreseler”,
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.:18, S.: 1, ss. 247-278.

Ploskih, V.M. (Ed.) (2017). *Gosudarstvenno-Religioznie Otnoşeniya V Suverennom Kirgıztane (1991-2016 gg.)*, Sbornik Dokumentov İ Materialov. GOUVPO KRSU Yayınları. Bişkek.

Podolskaya, D. (2013). “Kirgızistan Zanimaet Pervoe Mesto Sredi Stran Tsentralnoy Azii Po islu Religioznih Obrazovatelnih Urejdeniy”.
<https://24.kg/archive/ru/parlament/161058-kyrgyzstan-zanimaet-pervoe-mesto-sredi-stran.html>/erişim tarihi: 01.07.2018.

Protopopov, A. (2002). *Religiya İ Zakon*. Moskva.

Radio Free Europe Azattyk Kazak Hizmeti, (26 Temmuz 2016). “V Kirgızstane Podojgli Banner, Poyavlenie Kotorogo Vızvalo Diskussii”.
<https://rus.azattyq.org/a/27880646.html> erişim tarihi: 20.10.2018.

Radio Free Europe Azattyk Kirgız Hizmeti, (1 Ağustos 2016). “Atambaev: Pust Lue Hodyat V Mini-Yubkah, No Nikogo Ne Vızırvayut”.
https://www.youtube.com/watch?v=90_2EsKi6k4 erişim tarihi: 20.10.2018.

Radio Free Europe Azattyk Kirgız Hizmeti, (10 şubat 2004). “İyman Sabagın Okutuudadı Kıynıçlıktar”.
<https://www.azattyk.org/a/1218550.html> erişim tarihi: 24.11.2018.

Radio Free Europe Azattyk Kirgız Hizmeti, (11 Aralık 2017). “Muftiy ubak Calilov Boyunça Kayrıluu Tarattı”.
<https://www.azattyk.org/a/28909258.html> erişim tarihi: 02.11.2018.

- Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, (14 Ekim 2008). “Kırgız Caştarına Dinder Tuuraluu Neytralduu Maalimat Cetişpeyt”. <https://www.azattyk.org/a/1334612.html> erişim tarihi: 10.11.2018.
- Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, (14 Temmuz 2017). “Posol Turtsii V KR Vırazil Obespokoennost Vstreçey Eks-Muftiya Stranı Calilova S Gülenom”. <https://rus.azattyk.org/a/28616074.html> erişim tarihi: 08.10.2018.
- Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, (21 Şubat 2015). “Köldö “Yakın İnkâr” Diniy Ağımı Açıkka Çıktı”. http://www.azattyk.nym.lt/a/kyrgyzstan_religion_yakyn_inkar15/26861508.html erişim tarihi: 22.08.2018.
- Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, (24 Nisan 2010). “Muratalı-acı Cumanov Uurdalgannın Özü Ayttı”. https://www.azattyk.org/a/Kyrgyzstan_religy_situation/2022427.html erişim tarihi: 11.12.2018.
- Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, (24 Temmuz 2017). “Atambaev. “Sebattı” Captırbaybız”. <https://www.azattyk.org/a/28634639.html> erişim tarihi: 08.10.2018.
- Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, (27 Ocak 2014). “İyman Diniy Madaniyattı Önüktürüü Fondu Tüzüldü”. <https://www.azattyk.org/a/25243859.html> erişim tarihi: 21.11.2018.
- Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, (3 Ağustos 2016). “Siriyaadağı Uruşka Katışkan Kırgızistandıktardın Sanı 600 dön Aştı” <https://www.azattyk.org/a/27897290.html> erişim tarihi: 20.09.2018.
- Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, (3 Kasım 2014). “Atambaev Aşkere İslamdaşuunu Ayıptadı”. <https://www.azattyk.org/a/26672067.html> erişim tarihi: 20.10.2018.
- Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, (30 Kasım 2010). “Bişkektegi Sport Ordosunun Canında Cardıruu Boldu”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_security_bishkek/2234345.html erişim tarihi: 23.08.2018.

- Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, (8 Temmuz 2010). “Murdağı Muftiy Muratalı-acı Cumanov Düynö Saldı”. https://www.azattyk.org/a/Kyrgyzstan_Jumanov/2093415.html erişim tarihi: 11.12.2018.
- Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti, (9 Ocak 2018). “Kırgızstanda Ekstremistlik Dep Eseptelgen 159 Sayt Cabıldı”. <https://www.azattyk.org/a/28964733.html> erişim tarihi: 21.09.2018.
- Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti. (27 Haziran 2017). “Kıtay Elçiligindegi Cardıruu Boyunça Sot Ökümü Çıktı”. <https://www.azattyk.org/a/28582014.html> erişim tarihi: 05.07.2018.
- Radio Free Europe Azattyk Kırgız Hizmeti. (7 Ocak 2014). “Muftiy Kırgızstana Uşel V Otvstavku İz-za Seks-Skandala”. <https://rus.azattyq.org/a/rakhmatula-egemberdiev/25222493.html> erişim tarihi: 19.12.2018.
- Rahmankulov, K. (2017). “Mırzabaev: Mamleket Radikalizmge Col Berbeşi Kerek”. <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-why-central-asians-are-being-more-involved-in-terroristic-acts-in-turkey/28230755.html> erişim tarihi: 25.09.2018.
- Reporter KG, (27 Kasım 2017). “Çubak Acı Ekinçi İreet Üylöndü”. <https://www.youtube.com/watch?v=icA1i3mLkjjw> erişim tarihi: 04.11.2018.
- Reşetnyak, A. (2016). “*Terrorizm İ Religiozny Ekstremizm V Stentralnoy Azii: Problemu Vospriyatiya Keys Kazahstana İ Kırgızstana*”, Kazahstanskiy İstitut Strategiçeskih İssledovaniy Pri Prezidente Respubliki Kazahstan. Astana.
- Ria Novosti, (1 Ağustos 2016). “Atambaev Nazval Zayavlenie Glavı MİD Turtsii O Myateje V Kirgizii Absurdom”. <https://ria.ru/20160801/1473288262.html> erişim tarihi: 07.10.2018.
- Rusya Federasyonu Yüksek Mahkeme Kararı, (7 Mayıs 2009). GKPI09-525 Sayılı “Reşenie Verhovnogo Suda Rossii O Zaprete Tabligi Djamaat”. Za Pravovoe Gosudarstvo. <http://www.lawfulstate.ru/index.php/zashitapprav/2010-03-28-13-27-47/q-q/the-decision-on-an-interdiction-of-tabligi-dzhamaat.html> erişim tarihi: 20.06.2018.
- Saferworld Briefing Preventing Violent Conflict. Building Safer Lives, (2016). Radicalisation and extremism in Kyrgyzstan: Perceptions, dynamics and prevention,

- <https://www.saferworld.org.uk/resources/publications/1040-radicalisation-and-extremism-in-kyrgyzstan-perceptions-dynamics-and-prevention> erişim tarihi: 24.08.2018.
- Sagındikkızı, E. (2017). “Kırgızstanda Eki Ayal Aluu Kayradan Talkuuda”. <https://www.bbc.com/kyrgyz/kyrgyzstan-40249462> erişim tarihi: 02.11.2018.
- Sarıgulova, B. (8 Mart 2007). “Köp Ayaldүүлük Kөнүл Чордонunda” <https://www.azattyk.org/a/1262979.html> erişim tarihi: 03.11.2018.
- Seytalieva, G. (2005). “Renesans” İslama V Nezavisimom Kırgızstane”, *Vestnik Evrazii Dergisi*, S.: 3, ss.126-150.
- Şambetov, T. (2012). “Na 12 Let V Medrese Bangladeşa”. https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_bangladesh/24620246.html erişim tarihi: 14.11.2018.
- Şambetov, T. (2015). “V Bişkeke Soverşeno Napadenie Na Kadıra Malikova”. <https://rus.azattyk.org/a/27390765.html> erişim tarihi: 16.07.2018.
- Şaripov, S. (2016). “V Kırgızstane osujdenih za ekstremizm soderjat otdelno ot drugih zaklyuçennih” <http://inozpress.kg/news/view/id/48619> erişim tarihi: 13.09.2018.
- Şarşenaliev, U. ve Omurova, T. (2010). “Musulman Uyumdarı Kırgızstandın Koomduk-Sayasiy Turmuşunda”, *Nauka İ Novıye Tehnologı Dergisi*, S.:7, ss. 152-156.
- Şeripov, N. (2014). “Konstitutsionnoe Razvitie Kırgızskoy Gosudarstvennosti: Sovremennoy Etap”. http://kghistory.akipress.org/unews/un_post:2159 erişim tarihi: 21.03.2018.
- Tınaeva, N. (2013). “Kanıbek Osmonaliev Razrabotal Zakonopraekt O Religioznom Obrazovanii V Kırgızstane”. <https://knews.kg/2013/09/19/kanyibek-osmonaliev-razrabotal-zakonoproekt-o-religioznom-obrazovanii-v-kyrgyzstane/> erişim tarihi: 16.11.2018.
- Toktakunov, A. (2015). “Malikovgo Kol Salgandar Türkiyada Karmaldı”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_terrorism_security_malikov/27397512.html erişim tarihi: 18.07.2018.

- Toktonazarova, N. ve Abibakiruulu, B. (2018). “Muftiyatta Aylangan Milliondor”. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_corruption/29191961.html erişim tarihi: 11.10.2018.
- Topçubaev, K. (22-24 Kasım 2013). “Kırgızistan’da Din Eğitimi Politikaları Ve Medreseler”, *100.Yılında İmam Hatip Liseleri Uluslararası Sempozyumu. Değerler Eğitimi Merkezi.* İstanbul, ss. 323-340.
- Toruk, İ. (2011). “Türkiye’de Başörtü Sorunu ve Yazılı Medyada Sunumu” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.: 30, ss. 483-514.
- Tursunov, E. (1991). Kuran Tercümesi. Kırgızstan Yayınevi, Bişkek.
- Usubaliev, E. (2009). Etničeskaya Harakteristika İ Osobennosti İdentifiktsii Musulman. Usubaliev E. (Ed.), *Musulmanskaya Obşına Kırgızstana İ Polițiçeskiy Protsess V Strane: Podhodı K Garmonizatsii Otnoşeniy Mejdu Gosudarstvom İ Religiey*, NAİS “RPP” ve Fond İmeni F. Eberta Yayınları. Bişkek.
- Vaşenko, V. ve Zamorskaya, N. (2018). “Terakt V Peterburge: God Proşel – Voprosı Ostalis”. <https://www.gazeta.ru/social/2018/04/02/11704010.shtml> erişim tarihi: 08.07.2018.
- Veçerniy Bişkek, (5 Kasım 2014). “Pyat Let Tyurmı Dali Kırgızstansu Za Ob’yavleniye Djihada Atambaevu”. https://www.vb.kg/doc/292505_piat_let_turmy_dali_kyrgyzstancy_za_obiavlenie_djiha_da_atambaevy.html erişim tarihi: 22.08.2018.
- Veytsel, R. (2013). “V Parlamenta Kırgızstana Predlagayut İzmenit Religioznuyu Politiku”. <http://easttime.ru/analytics/kyrgyzstan/v-parlamente-kyrgyzstana-predlagayut-izmenit-religioznuyu-politiku> erişim tarihi: 09.10.11.
- www.iyman.kg, (2016). “Kalem Cana İyman” Akın-Cazuuçularga Koldoo Körsötüü Dolboru”. http://iyman.kg/about_us/318-kalem-zhana-yyman-akyn-zhazuuchularga-koldoo-krst-dolbooru.html erişim tarihi: 21.11.2018.
- www.kabar.kg, (17 Temmuz 2018). “Fond “İyman” İ Katarskaya Blagotvoritel'naya Organizatsiya Podpisali Soglaşenie O Sotrudničestve”. <http://kabar.kg/news/fond-yiman-i-katarskaia-blagotvoritel-naia-organizatciia-podpisali-soglashenie-o-sotrudnichestve/> erişim tarihi: 22.11.2018.

www.kabar.kg, (7 Şubat 2014). “Reşeniye Soveta Oboronı KR O Gosudarstvennoy Politike V Religioznoy Sfere”. <http://old.kabar.kg/rus/society/full/71222> erişim tarihi: 22.09.2018.

www.kaktus.media, (2018). “V Bişkek Otkrılsya Teologičeskiy Kolledj”. https://kaktus.media/doc/341232_v_bishkeke_otkrylsia_teologicheskiy_kolledj.html erişim tarihi: 08.12.2018.

www.kiu.kg, (2018). “Abiturientterge”. http://kiu.kg/?page_id=47 erişim tarihi: 21.11.2018.

www.knews.kg, (7 Şubat 2014). “Prezident Podpisal Ukaz “ O Realizatsii Reşeniya Soveta Oboronı KR O Gosudarstvennoy Politike V Religioznoy Sfere”. www.knews.kg/2014/02/07/prezident-podpisal-ukaz-o-realizatsii-resheniya-soveta-oboronyi-kr-o-gosudarstvennoy-politike-v-religioznoy-sfere/ erişim tarihi: 21.09.2014.

www.ktrk.kg, (30 Ağustos 2016). “Kıtay Elçiliginin Aldında Cardıruu Boldu”. <http://www.ktrk.kg/post/6508/kg> erişim tarihi: 05.07.2018.

www.oshsu.kg, (17 Haziran 2014). “OşMUnun İyman Litseyi Ondop TüzöödünÖtkörüldü”. https://www.oshsu.kg/news/new/?lg=4&id_parent=99&id2=958&list=126 erişim tarihi: 17.12.2018.

www.president.kg, (2013). “2013-2017 Dönemi İçin Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi”. http://www.president.kg/kg/okujalar/zhanylyktar/6739_2013_2017_ghildardin_mezgilin_e_kirgiz_respublikasinin_turuktuu_nktrnn_uluttuk_strategiyasinin_teksti erişim tarihi: 21.09.2018.

www.president.kg, (2014). “2014-2020 Dönemi İçin Kırgız Cumhuriyeti'nin Dini Alandaki Devlet Politikası Konsepti”. http://www.president.kg/kg/okujalar/zharlyktar/8389_2014_2020_ghildarga_kirgiz_respublikasinin_diniy_chyrdg_mamlekettik_sayasatinin_koncepciyasi_ghnnd_gharlikka_ko_l_koyuldu erişim tarihi: 22.09.2018.

www.sputnik.kg, (13 Temmuz 2016). “DUMK: Banner “Kayran Elim, Kayda Baratabız?” Mojet Navredit Edinstvu”. <https://ru.sputnik.kg/society/20160713/1027634490.html> erişim tarihi: 20.10.2018.

www.sputnik.kg, (14 Temmuz 2016). “Atambaev Poruçil Povesit Bannerı “Pro Parandju” Po Vsey Strane”.

www.sputnik.kg, (20 Şubat 2015). “Atambaev Vıstupal Protiv Noşeniya Hidjabav V Şkolah”.
<https://ru.sputnik.kg/society/20150220/1014421278.html> erişim tarihi: 30.10.2018.

www.sputnik.kg, (2017). “Iyman Diniy Madaniyattı Önüktürüü Fondusu”.
https://sputnik.kg/tags/organization_Yjiman_diniij_madanijatty_nktr_fondusu/ erişim tarihi: 22.11.2018.

www.tradeunion-ed.kg, (3 Mayıs 2012). “Postonovlenie Ot 23 Marta 2012 Goda №202 O Poetapnom Sokraşenii Şkolnoj Uçebnoj Nagruzki V Obşeobrazovatelnih Organizatsiya Kırgızskoy Respubliki”. Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti.
http://tradeunion-ed.kg/ru/osnovnyie_razdelyi/informaczionnyij_byulleten/postanovlenie_ot_23_marta_2012_goda_%E2%84%96202_o_poetapnom_sokrashhenii_shkolnoj_uchebnoj_nagruzki_v_obsheobrazovatelnyix_organizacziyax_kyirgyizskoj_respubliki.html erişim tarihi: 02.11.2018.

Yılmaz, H. (2008). “Çağdaş Dünyada Din Öğretimi ve Kırgızistan’la Karşılaştırılması”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/1, ss. 91-119.

Zhetigenkızı, J. (2016). “Gosudarstvennoe Otnoşenie K Religii V Kırgızstane”, *Vestnik Kırgızskogo Natsionalnogo Universiteta İmeni Cusupa Balasagina Dergisi*, S.: 5 (88), ss.137-143.

Zvyagintsev, İ. (2011). “Pravitelstvo Kırgızstana İşet Puti Protivodestviya Buynomu Rostu Ekstremistskih Religioznih Teçeniy”. <http://polit.kg/newskg/154> erişim tarihi: 13.09.2018.

ÖZGEÇMİŞ

Arslanbek KENZHESHOV, 28 Temmuz 1992 yılında Kırgızistan'ın Isık-Göl ilinin Isık-Göl ilçesine bağlı Çırpıktı köyünde doğdu. 1999 yılında Çırpıktı köyündeki Kasım Tınistanov adını taşıyan orta okuluna girdi ve 2010 yılında mezun oldu. Mezun olduktan sonra aynı yıl Oş Devlet Üniversitesi Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Fakültesi'ni kazandı ve 2015 yılında mezun oldu. 2015 yılında Türkiye Cumhuriyeti Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın Türkiye Bursları programını kazandı ve Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı. 2017 yılında TÜRGEV ve Albukhary Vakfınca düzenlenen "Language and Management Trainee – 2017" (LAMT2017) programı kapsamında bir dönem Malezya'daki Albukhary Uluslararası Üniversitesi'nde (Albukhary International Univeristy) eğitim gördü. Daha sonra tekrar Sakarya Üniversitesi'nde eğitimine başladı ve halen adı geçen üniversitede yüksek lisans öğrencisidir.